

JAJEV BERKESI BESSIE BIHARI BOKAY BCTOND+BOLICS BÖLL BRADBURYFA
 BROMFIELD BRONTE BULGAKOV BURROUGHS CAIN CAMUS CAPEK CHANDI
 CHARRIERE CHRIST BRONIN CUSACK DALLOS DICKENS DOLD+MIHAJI
 DOSZTOJEVSZKIJ DAVLE DREISER DRUON DU MAURIER DUMAS FAULKNE
 EJES FLAUBERT FOVLES FÖLDES FRANCE FRÄNKE GÁL GY S GARDNER
 RDONYI GOGOL GOLDING GREY GULÁCSY GYÖRÝ HAJNÓCZY HAMMETT HA
 HEMINGWAY HERCZEG HUGO IGNÁCZ JEFREMON JÓKAI KELLERMANN KERTÉTH
 KEYES KNIGHT KNITTEL KOLOZSVÁRI KOSZTOLÁNYI KOVAI LÁNG LEM MALA
 MAY MARTIN DU GARRETT LE MIERLE MIKSZÁTH MITCHELL MÓRA MÓRICZ NÉMETHÉTH
 ASSUTH PRUS REID REITZGOTT REMARQUE ROBERTS SAGAN SÁNTA SCHUTZ SCBE
 SEGAL SEMPRUN SHAW SLENNIKOVICZ SIMENON SOLOHOV STENDHAL SWIFTON
 SSWIFT SZABÓ SZAMOS SZEKTIVÁNYI SZERB SZÉKELY SZILVÁSI TOLSZTOJ
 UPPDIKE VERNE VIDÓCS WALLACE ZILAHY ZOLA ZSIGRAY PASSUTHOW
 ZHLER ZHURTA DECSA ZHURJEV CSAKOVSZKIJ CSANÁDY CSARENC CSÁTH CSAVCS
 CSAVADÉK CSERES CSERNIKOVSZKY DABIT DABROWSKA DADIÉ DAGER
 MAN DAI PARCS DAL DALCSEV DALAI LÁMA DATTA DAUDET DAV
 CO DAY DEWIS DE AMICIS DE FELJANOV DE FILIPPO DEFOE DEHMEL DEKKER
 DE LA MERRE DE LA ROCHE DELAVRANCEA DÉMOKRITOSZ DÉMOSZTHENÉSZ DEM
 PSTER DEPEZ DE RE DICKENS DICKINSON DIDEROT DIEGO CENDOU
 A DIGÉNY SZAKRITÁSZ DOBROUBOV DOBROVSKY DODD DODERER DONATUS
 DOM DINIUS DONELAITT DONNE DON PASSOS DOSZTOJEVSZKIJ DÖBLIN DRABK
 LINA DRAS DREISER DURRELL DUNN DU BARTAS DU BELLAY DUMAS DUNBAR
 U PLESZ DUBRAS DURRELL DUNN DU VAIR DÜRRENMATT EBNER-ESCHENBACH
 ECA DE QUEIROZ ECHEGARRAY EIZAGUIRRE ECHEVERRIA ECKERMANN ECKHA
 EDDA EFTIMIU EHNATOW NAPHEMNUSZA EHRENBURG EICH ENNIUS ENUMA ELI
 ENQUIST ENZENSBERGER EÖTVÖS ETANA EPOSZTEIRIPIDÉSZ EREKLYÉSZ
 EREKLYÉSZ EREKLYÉSZ EREKLYÉSZ EREKLYÉSZ EREKLYÉSZ EREKLYÉSZ

ÉLMÉNY ALAKZATOK

BALOGH ZOLTÁN
 KAMARÁS ISTVÁN

Országos Széchényi Könyvtár

Könyvtártudományi és Módszertani Központ

**BALOGH ZOLTÁN
KAMARÁS ISTVÁN**

ÉLMÉNY - ALAKZATOK 2

Országos Széchényi Könyvtár

Múzsák Közművelődési Kiadó

Lektorálták: MÓNUS IMRE
SZENTIRMAI LÁSZLÓ

BALOGH Zoltán

Élményalakzatok / Balogh Zoltán, Kamarás István ;
[közr. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudomá-
nyi és Módszertani Központ. — Bp. : Múzsák, 1978 — . —
24 cm

ISBN 963 563 040 9

2. [köt.]. — 1985. — 171 p.

Res. angol nyelven

ISBN 963 201 154 6 (MKK). ISBN 963 563 039 5
(MKK) Mt.: Kamarás István. — Országos Széchényi
Könyvtár (Budapest). Könyvtártudományi és Módszer-
tani Központ (közr.)

Országos Széchényi Könyvtár

963 201 202 X ö.

963 562 602 9 ö.

ISBN 963 201 154 6 MKK

ISBN 963 563 039 5 MKK

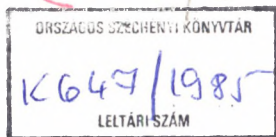
ISBN 963 563 040 9 összkiadásszám

Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató

Megjelent: 15,4 A/5 ív terjedelemben
9450/82.

Készült a Múzsák Közművelődési Kiadó nyomdájában

Tartalomjegyzék

Bevezető (Kamarás István)	5
Módszertani kérdések (Balogh Zoltán – Kamarás István)	7
Vázlatos kép az irodalmi érdeklődésről és az olvasói magatartásról (Kamarás István)	21
Százötven regény fogadtatása a hetvenes évek elején (Kamarás István)	27
Az irodalmi olvasottságot és az olvasói aktivitás befolyásoló tényezők (Kamarás István)	43
Nők és férfiak mint irodalomolvasók (Kamarás István)	59
Középiskolás diákok irodalmi olvasottsága és olvasói értékkrendje (Kamarás István)	69
Hat év ötven regény olvasásának történetéből (Kamarás István)	77
Korosztályok és könyvek (Balogh Zoltán)	81
Az irodalmi élményvilág szerkezete könyvtárhasználóknál (Öt regény az élményuniverzumban) (Balogh Zoltán – Kamarás István)	93
Élménykörök (Kamarás István)	109
Kikre számíthat a mai magyar próza? (Kamarás István)	129
A tudományos-fantasztikus irodalom olvasói fogadtatása Magyar- országon (Balogh Zoltán – Kamarás István)	139
A lektúr elhelyezkedése a szemantikai térben (Balogh Zoltán)	145
A lektúr hatóköre (Kamarás István)	149
Balogh Zoltán – Kamarás István: Élményalakzatok II.	169
Zoltán Balogh – István Kamarás: Patterns of Reading Experiences II.	171

Bevezető

1973-ban a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kutatásának keretében közművelődési könyvtárba járók irodalmi olvasmányainak szerkezetét és az olvasmányok „lenyomatait” (vagyis olvasatait) vizsgáltuk Gondos Ernő hasonló szándékú kutatásának módszereit és eredményeit is felhasználva.¹ 1978-ban jelent meg a kutatásunk eredményeit összegező *Élményalakzatok I.* című kötet, jelezve a folytatást. Akkor a kutatás adatbankját adtuk közre egy kutatásunk előfeltevéseit és módszereit ismertető tanulmány kíséretében, lehetőséget adva arra, hogy mind a kutatók, mind a hivatásos olvasmányközvetítők forrásként, térképként, segédletként használhassák. Ily módon úgyszólván olvasóinkkal együtt kezdtük el adatainkat értelmezni. Ez a munka Balogh Zoltán halálával 1980-ban végérvényesen megszakadt, így *Élményalakzatok ...* lehetne az *Élményalakzatok II.* sokkal kifejezőbb címe, érzékeltetve, hogy a tanulmánygyűjtemény jobbára töredékeket tartalmaz. Balogh Zoltán matematikus szakértőként kapcsolódott bele a kutatómunkába 1975-ben, amikor már befejeződött az adatfelvétel, és megkezdődött az adatok feldolgozása. Az akkori fiatal szociológus nemzedék egyik legtehetségesebb tagja hamarosan a kutatás jó szelleme, pótolhatatlan társszerzőm lett. Nagy örömmre szolgált, hogy Balogh Zoltán a nagy, és ezért sajátjának érzett kérdések (a harmadik világ bádögvárosaiban élők helyzete, a művészet mint társadalomtörténet, a hetvenes évek diagnózisa 68 után, a divat és a szexualitás szociológiai vizsgálata) mellé sorolta az olvasó titkát is, de – és ezzel egyet kellett értenem – nem volt hajlandó „olvasásszociológiát” művelni, csak szociológiát, és ha kellett, Hegelt is olvasott hozzá. 1943-ban született, matematika-fizika-meterológia szakon végzett az ELTÉ-n, felfedezett egy híres felhőt, amelyet aztán egy híres tudós is felfedezett, Bach-műveket játszott és elemzett, összehasonlította az amerikai és a magyar vasútépítkezések balladaköltészét, módszertant adott elő az ELTE Szociológiai Tanszékén, munkatársunk volt a bakonyoszlói olvasótáborban, ahol a 15 éves szakmunkások és a harmincon túli szociológusok tátott szájjal hallgatták, és közös munkánk keretében hozzáfogott a Goodmann–Kuuskalféle gammák értelmezéséhez is, hogy létrejöjjön az *Élményalakzatok II.* Gondolatait nem

¹ GONDOS Ernő: Olvasói ízléstípusok, Bp. 1974. Kossuth.

fejthette ki, írásaimat nem véleményezhette és folytathatta, mindössze két írás alá írhatuk mindketten nevünket. Úgy döntött, befejezi azt, amit már évek óta kibírhatatlannak érzett. Nélküle én sem fejezhettem be, ezt a munkát, így most olvasónk monográfia helyett rész tanulmányokat és töredékeket vehet a kezébe. Úgy vélem, a töredékek folytatásra készítetnek minket, nem a befejezhetetlen folytatására, hanem a valóság megismerésének és megváltoztatásának folytatására, amelyhez szerény adalékkal járulhat hozzá ez a kötet is. Arra kérem az olvasót, ha teheti tartsa keze ügyében az Élményalakzatok I. című kötetet is és „ha nem hiszi járjon utána” a leírtaknak az adatbankban. Számolva azzal, hogy ez nem lehetséges minden esetben, a legfontosabb módszertani tudnivalók ennek a kötetnek a függelékében is megtalálhatók.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Módszertani kérdések

1. A KÉRDEZETTEK KÖRE, MINTAVÉTELI MÓDSZERÜNK, AZ ADAT-FELVÉTEL MÓDJA

Gondos Ernő a rendszeresen olvasókat, vagyis a könyvvel szorosabb kapcsolatot tartó olvasókat képviselő mintával dolgozott. A mi mintánk az övénél szűkebb, de jobban körvonalazható kört képvisel: a közművelődési könyvtárakat látogató 14 éven felüli olvasókat. Döntésünket alapvetően két tény befolyásolta:

1. a kutatás a Könyvtártudományi és Módszertani Központban folyt;
2. csak igen korlátozott anyagi lehetőségek álltak rendelkezésünkre.

A kevés pénz nemcsak a minta nagyságát, hanem az adatfelvétel helyét és módszerét is meghatározta. A kérdőíveket a könyvtárosok útmutatásával önállóan töltötték ki, legtöbb esetben a könyvtárban. A minta kialakításában Sárdy Péter segített. Ő állította össze a minden második megyét és Budapestet képviselő könyvtárak listáját (a kvótás mintavétel szabályai szerint), valamint ő adta meg az egyes könyvtárakban megkérdezendő olvasók számát is. Mivel nem várhattuk ki azt az időt, amíg az egyes könyvtárakban a véletlenszerűen kiválasztott 10–20 olvasó megjelenik, a szakértő által megadott keretszám háromszorosát vették a könyvtárosok, és ha a háromszorosára bővített listán szereplők közül két héten belül sem gyűlt össze a kívánt mennyiség, akkor a könyvtáros otthonukban kereste fel (személyesen vagy üzenettel) a hiányzókat. Természetesen ez a „kompromisszum” módszer torzulásokat eredményezett (ún. önszelektációs torzulás), hiszen ily módon a kelleténél többen kerültek a mintába a gyakoribb látogatók közül. Nem volt arra mód, hogy az optimálisnak tekintett 1800–2000 főt a torzulások kiküszöbölésére félezerrel megnöveljük, 1836 fős mintánkat kellett a – „reflexszerű gyomlálás” nem minden tekintetben tudományos módszerével – oly módon csökkenteni, hogy az megfeleljen a közművelődési könyvtárak olvasó-összetételének. Így alakult ki egy 1400 fős minta.) A „többlet”, vagyis az elhagyott olvasókat elsősorban adminisztrátorok, nyugdíjasok és vidéki pedagógusok alkották, elsősorban ezeknek a számát csökkentettük.) Ez az 1400 fős minta nagyjából megbízható módon képviseli a közművelődési könyvtári tagságot. Bizonyos esetekben egy 1107 fős, súlyozott mintát is használtunk. Ez az ismeretlen

foglalkozású nyugdíjasok, a háztartásbeliek és az „egyéb” foglalkozási kategóriába tartozók, valamint a hiányos demográfiai adatokkal rendelkező (ismeretlen életkorú, iskolai végzettségű és foglalkozású) kérdezettek elhagyásával alakult ki.

A közművelődési könyvtárakat látogatók köre természetesen nemcsak kisebb a könyvet és irodalmi műveket olvasók körénél, de összetételében is különbözik tőle, még akkor is, ha a könyvtárba nem járók köréből kiejtjük a könyvet nem olvasókat. A könyvtári tagságban a legnagyobb kulturális hátrányokkal rendelkezőkön kívül a legelőnyösebb helyzetben lévő rétegek sincsenek kellőképpen („országos arányuknak” megfelelően) képviselve, és más tekintetben is tapasztalhatók eltérések. Mivel a könyvet olvasók körének határait eléggé nehéz megállapítani, ezért a felnőtt lakosság megfelelő rétegeivel hasonlítjuk össze mintánkat, először kor és nem szerinti összetétel alapján.

A könyvtárakat használók és mellőzők irodalmi ízlése az eddigi vizsgálatok alapján¹ nem mutat akkora különbséget, hogy a könyvtárhasználók befogadói magatartásával kapcsolatos megállapításaink egy részét – megfelelő körültekintéssel és rétegenként másféle korrekciókkal – az egész olvasótáborra ne terjeszthetnénk ki.²

2. A VIZSGÁLT MŰVEK ÉS A KÉRDŐÍVBEN SZEREPLŐ KÉRDÉSEK

A kérdőíven szereplő 212 prózai mű nagy többsége – akár Gondosnál – regény. Ezeket néhány kisregény és egy novelláskötet egészíti ki.

- *Hozzáférhetőség.* A művek többsége megtalálható a könyvtárakban, jelentős része megvásárolható, nagy részük megtalálható az otthoni könyvgyűjteményekben. Néhány olyan, még ma is népszerű művel is kiegészítettük őket, mint Mitchell, Cronin, Zsigray, Zilahy, Knittel regényei, amelyek a közművelődési könyvtárakban nincsenek meg, amelyek többségét 30–40 éve nem adták ki Magyarországon.
- *Olvasottság.* Úgy gondoltuk, hogy nagyon alacsony olvasottságú műveket nem veszünk fel a listára, mégis meglepetésként ért bennünket, hogy a kortárs magyar irodalmat képviselő 30 közül 20 mű olvasottsága az 5%-ot sem érte el. Ez arra kényszerített bennünket, hogy – az alacsony elemszám miatt – ne vegyük be őket a feldolgozásra kerülő 150 mű közé. Igen sajnálatos módon így kénytelenek voltunk lemondani Déry, Mándy, Mészöly, Ottlik és Örkény regényei fogadtatásának elemzéséről.
- *Összehasonlíthatóság.* A kérdőíven szereplő művek listáját úgy állítottuk össze, hogy minél több szerepeljen közöttük a Gondos-féle kutatásban szereplő művek közül. (A feldolgozásra kerülő műveknek végül is körülbelül a fele Gondos kutatásban is szerepel.)

¹ GEREBEN Ferenc: Falusi lakosok és a könyvtár = Könyvtári Figyelő 1974. 1. sz.
KAMARÁS István – POLONYI Péter: Értelmiség, olvasás, könyvtár Bp. 1970. NPI

² Az adatfelvétel színhelyeit és az 1400 fős minta összetételét az 1. számú függelék tartalmazza

– *Két olvasmánytípus.* Különleges hangsúllyal szerepelt: a lektűr és a sci-fi, hogy két később meginduló kutatásunk számára megfelelő adatbázist teremthessünk.

A művek összeválogatásához irodalmárok és könyvtárosok adtak segítséget. Őt irodalmár segítségével – akiket arra kértünk, hogy a 150 művet tetszés szerinti elvek alapján kategorizálják – tíz kategóriába soroltuk a feldolgozásra kerülő műveket.³

RÉGI LEKTŰR (18)

Aldrich: És lámpást adott kezembe az Úr..., Baum: Grand Hotel, Bromfield: Árvíz Indiában, Cain: A postás mindig kétszer csenget, Cronin: Réztábla a kapu alatt, Ezt látják a csillagok, Du Maunier: A manderley ház asszonya, Földes: Halászó macska utcája, Gulácsy: Fekete vőlegények, Herczeg: Gyurkovics lányok, Knittel: Via Mala, Mitchell: Elfújta a szél, Zilahy: Két fogoly, Dukay-család, Zsigra: A Sugár úti palota, Szüts Mara házassága.

Határesetként ide soroltuk – tematikai, felfogásbeli hasonlóságuk alapján – Druon: Elátkozott királyok és Kovai: Az oroszlán jegyében című műveit.

MAI LEKTŰR (22 mű)

Amenda: Eroica, Berkesi: Húszévesek, Akik nyáron is fáznak, Sellő a pecsétgyűrűn, Bessie: Szexbomba, Bihari: Miért, Bókay: Bohémek és pillangók, Dallos: A nap szerelmese – Aranyecset, Dold–Mihajlik: Ordasok között, Ignác: Tűzistennő Hawaiban, Láng: A Tamás templom karnagya, Passuth: Esőisten siratja Mexikót, Bíborban született, Schulz: Kőbezárt fájdalom, Segal: Szerelmi történet, Székely: A halhatatlan kedves, Szilvási: Appassionata, Légszomj, Albérlet a Síp utcában

KRIMI (9 mű)

Chandler: Kedvesem, Isten veled!, Charriere: Helyettem kis virág, Christie: Holttest a könyvtárszobában, Doyle: A sátán kutyája, Gardner: A kölcsönkért lány esete, Hammet: A máltai sólyom, Simenon: Fekete eső, Szabó L: A kétarcú ember, Szamos: Kántor nyomoz.

KALANDREGÉNY (13 mű)

Burroughs: Tarzan, Charriere: Pillangó, Fowles: Lepkegyűjtő, Grey: Vadnyugaton, May: A medveölő fia, Reid: A fejnélküli lovas, Szerb: A Pendragon legenda, Vidocq: Egy kalandor a múlt századból, Wallace: A zöld íjász, Verne: Hector Servadac, Sándor Mátyás

³ Elsősorban Agárdi Péter megoldását fogadtuk el. Az irodalmárok kategória-rendszereiről bővebben: KAMARÁS István: Az irodalmi érték esélye lektűrolvasóknál. Bp. 1974. NPI

SCI–FI (13 mű)

Aldriss: Szürkeszakáll, Asimov: Én, a robot, Beljajev: A kételtű ember, Botond–Bolics: Ezer év a Vénuszon, Bradbury: Marsbéli krónikák, Franke: Az orchideák bolygója, Jefremov: Androméda kód, Kellermann: Az alagút, Keyes: Virágot Algernonnak, Lem: Magellán-felhő, Merle: Állati elmék, Szentiványi: A kőbaltás ember, Verne: Utazás a holdba

ROMANTIKA (14 mű)

Dumas: Gróf Monte Christo, Gárdonyi: Egri csillagok, Láthatatlan ember, Hugó: Nyomorultak, Jókai: A köszívű ember fiai, Az aranyember, Mikszáth: Fekete város, Beszterce ostroma, Móra: Aranykoporsó, Prus: Fáraó, Roberts: Északnyugati átjáró, Scott: Ivanhoe, Sienkiewicz: Quo vadis? Kereszteslovagok

KLASSZIKUS REALIZMUS (15 mű)

Balzac: Elveszett illúziók, C. Brontë: Jan Eyre, E. Brontë: Üvöltő szelek, Dickens: Twist Olivér, Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés, Karamazov testvérek, Flaubert: Bovaryné, Gogol: Holt lelkek, Stendhal: Vörös és fekete, Pármai kolostor, Swift: Gulliver utazásai, Tolsztoj: Háború és béke, Anna Karenina, Zola: Germinal, Nana

MAI „ELSŐ VONALBELI” REALIZMUS (22 mű)

Čapek: Harc a szalamandrakkal, Dreiser: Amerikai tragédia, Fejes: Rozsdatemető, France: Pingvinek szigete, Hašek: Švejk, Hemingway: Akiért a harang szól, Fiesta, Jókai A: 4447, Kertész Á: Makra, Kosztolányi: Édes Anna, Néro, T. Mann: Budenbrook ház, Varázshegy, Martin du Gard: Thibault család, Móricz: Boldog ember, Rokonok, Németh L: Iszony, Égető Eszter, Sánta: Húsz óra, Solohov: Csendes Don, Emberi sors, Veres P: Balogh család

MAI „MÁSODIK VONALBELI” REALIZMUS (11 mű)

Cusack: Ketten a halál ellen, Höhullám Berlinben, Fejes: Jó estét nyár, jó estét szerelem, Knight: Légy hű önmagadhoz, Kolozsvári G. E.: Nők apróban, Burok, Merle: Két nap az élet, Remarque: A diadalív árnyékában, Nyugaton a helyzet változatlan, Sagan: Jó reggelt búbanat, I. Shaw: Oroszlánkölykök

MODERN (13 mű)

Abe Kobo: A homok asszonya, Böll: Biliárd fél tízkor, Egy szolgálati út vége, Bulgakov: A Mester és Margarita, Camus: Közöny, Pestis, Faulkner: Megszületik augusztusban, Golding: A legyek ura, T. Mann: Doktor Faustus, Semprun: A nagy utazás, Szabó M.: Disznótor, Updike: A kentaur, Nyúlciptő

3. OLVASÁS = VÁLASZTÁS

Az olvasás kutatásával foglalkozók közül többen hajlamosak arra, hogy az olvasás tényét fogadtatásához képest másodrendű fontosságúnak ítéljék, pedig egy könyv elolvasása az olvasóra nagyon jellemző döntés (vagy döntések) következménye. Ezekben a *döntésekben* komoly szerepet játszanak a normák, méghozzá az esetek többségében *többféle norma*, hiszen valamennyi olvasó többféle csoport tagja. Az a tény, hogy a férfi olvasók jelentős része – még a diplomával rendelkezők, sőt még az irodalmárok is – ritkábban választanak nők által írt, címükben női nevet vagy női szerepre utaló szavakat (kivétel a kurtizán, a szexbomba és hasonló) szerepeltető műveket, a férfi csoportnorma működését jelzi. A szovjet, vagy annak vélt írók műveit kerülő ötven éven felüli középosztálybeli, a mindenféle külföldi névtől idegenkedő kevéssé iskolázott olvasókat sem csupán egyéni szeszély készíti óvatosságra.

Hogy a címeknek és a címek értelmezésénél szerepet játszó szociológiai és pszichológiai tényezőknek mekkora és milyen természetű jelentősége van, arról még eléggé keveset tudunk. Nem kell különösebben bizonyítani, hogy az azonos Ilf–Petrov regényt jelölő Aranyborjú és „A szovjet milliomos” címeknek mennyire más a csengése, és azt sem, hogy mennyire másként hangzottak ezek 1950-ben és 1970-ben. (Csehov regényének egészen különböző esélyt kínál a „Pirossapkás lány” és a „Dráma a vadászaton”, mondjuk Grimm-mesét és krimi.)

Az olvasta-nem olvasta százalékarányok keveset adnak vissza abból, amit ezek jelentenek. A nem olvasás lehet elutasítás és a könyv elolvasásának dédelgetett terve. Jelentheti azt, hogy nem tudnak a műről, azt is, hogy nem férnek hozzá, azt is, hogy abbahagyta az olvasást, azt is, hogy olvasta, de kiesett az emlékezetéből. Éppen ezért kutatásunkban a „nem olvastam” válaszlehetőség mellett az „el szeretném olvasni” és a „nem is akarom elolvasni” lehetőségeket is megadtuk, hogy jelezhessük a mű olvasottságának várható alakulását, a mű „légkörének” összetételét. A „tetszett” válasznál többet árulhat el a mű és az olvasó kapcsolatáról az a tény, hogy először vagy újra olvasta-e a művet (ha nem először, az sem mindegy, hogy röviddel első olvasása után, vagy emlékezetét illetve emlékét felújítva olvasta el). Fontos tény, hogy milyen helyet foglal el a mű az *olvasmányok sorában*, hogy milyen művek után következik, hogy olvasott-e mást a szerzőtől, hogy találkozott-e már vele televíziós vagy rádiós feldolgozásban, hogy meséltek-e róla, hogy olvasott-e róla kritikát, hogy elolvasta-e a fülszöveget, megnézte-e előre a befejezését, hogy átlapozta-e az oldalakat, hogy egyvégtében olvasta-e, vagy hosszú megszakításokkal, más könyvvel együtt, vagy erre összpontosítva, hogy kötelező olvasmány volt-e vagy szabadon választott. Amikor egy-egy mű olvasottságának adatait vizsgáljuk, nem csak erre kell gondolnunk, hanem arra is, hogy mióta és milyen mértékben hozzáférhető a mű, hogy mennyire ismerik a különböző társadalmi rétegekben szerzőjét, hogy milyen befolyásoló szerepe lehet az esetleg más címmel, „díszletekkel” és befejezéssel futó televíziós, színpadi és egyéb változatainak stb.

Az „olvastam” állítás igen különböző jelentésű lehet, kérdés, hogy mindig igaz-e és ha nem, tudatos félrevezetésről vagy az emlékezet zavaráról van-e szó. Gondos Ernő kutatásánál is felvetődött ez a kérdés és a kontrollvizsgálatból⁴ kiderült, hogy ma Magyar-

⁴ KAMARÁS István Egy olvasáskutató mérőműszer és hibahatárai. Könyvtári Figyelő, 1972. 2. sz.

országon elsősorban a „jóindulatú torzítással” kell számolni. A feledékenység, a hasonló című könyvek összetévesztése, a nevek felcserélése különösen az idősebb és kevésbé iskolázott rétegeknél tapasztalható. Választorzító hatású a kulturális beállítódás is. Minél képzetesebb egy réteg, annál kiterjedtebb könyvtömegről és annál pontosabban tudja, hogy mit kellett volna vagy illett volna elolvasnia. Így azzal is számolni kell, hogy az adatok alapján az olvasottsági hierarchia meredekebb mint a valóságban.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a befogadók kevésbé képzett rétegei számára a „Háború és béke”, a „Forsyte Saga”, a „Nyomorultak” nem Tolsztoj, Galsworthy és Hugo regényei, hanem különböző módon megtestesülő „igék”. Erre utalnak az ilyen válaszok: „A 'Háború és béke'-t filmen láttam, a 'Nyomorultakat' könyvben olvastam, a 'Forsyte Saga'-t a tévében láttam.” A „könyvben olvastam” (vagyis: könyv formában olvastam) kifejezés arra utal, hogy „tévében is olvashatta” volna.

4. TETSZÉS, SEMLEGESSÉG, ELUTASÍTÁS, KRITIKA

Ha bármelyik művel kapcsolatos száz „tetszett” választ „laboratóriumi vizsgálatnak” vetünk alá, bizonyosan találunk négy-öt egészen különböző jelentésűt. A „tetszett” válasz első benyomást és hosszú mérlegelést követő előjelű érvek eredője: „nem valami nagy művészi érték, de azért tetszett, mert úgy éreztem, rólam szól”, „nem értek egyet az íróval, de azért tetszett, mert érdekes megoldásokat alkalmazott”.

Míg a mű kiválasztásánál a „külső normák” játszottak nagyobb szerepet, a tetszés-nemtetszés eldöntésénél több tényező mozgósítására kerül sor. Mégse higgyük, hogy a tetszés-nemtetszés megítélése „rapszódikusabb”. Ha ez így lenne, nem lenne olyan alacsony a „nem tetszett” válaszok aránya. Az alacsonyabb műveltségű rétegeknél 10–15, a diplomásoknál 5–10 „tetszett” válaszra jut egy „nem tetszett”. Arról lenne szó, hogy az olvasók szégyellik kudarcaikat? Ez is előfordul, de csak ritkán, mert az olvasók többsége a kudarcélményt kerülve, a kockázatot legkisebbre csökkentve választja ki olvasmányait. Így az esetek nagy részében a „tetszett” csupán annyit jelent, hogy „most is jól választottam”, „végig lehetett olvasni”. Mivel egyes rétegek kockázatvállalási bátorsága, illetve a próbálgatásra fordítható ideje, energiája különböző, a tetszési átlagok rétegenként eltérnek.

Egy könyv hatásának elemzésénél érdemesebb a rétegre jellemző „tetszési szokást” kifejező átlagot venni a skála nullpontjául, mint az eredeti skála semlegesnek szánt pontját, vagy az összes olvasóra vett átlagot. Miután az alacsonyabb képzettségű rétegek tapasztalat szerint ritkábban használják a „nem tetszett” választ, a képzetesebb olvasórétegeknek tetsző könyvek még azonos belső fogadtatás esetén is alacsonyabb tetszési indexekre tesznek szert, mint a képzetlenebbnek tetszők. Ez a torzítás túlhangsúlyozza a modern irodalom kedvezőtlen fogadtatását.

A különböző „tetszett” válaszok jelentése nem csak abban különbözik, hogy folytatásuk „mert szép”, „mert igaz”, „mert megihatott”, „mert megerősített”, „mert felrázott” és még sok minden más lehet, hanem mert az irodalmi mérce is különböző.⁵ Van

⁵ Minősítheti a tetszést vagy az elutasítást maga az olvasás időpontja is; hogy mennyire nyugodt körülmények között, hogy milyen cselekvések előtt vagy után olvasta az adott művet, és még egy sor olyan körülmény, amelyeket az „olvasási szokások” kategóriába szoktunk sorolni.

aki Faulknerhez, van aki Berkesihez méri Hemingwayt, amikor kijelenti róla, hogy tetszett. („Azért szeretem Jókait, mert olyan Berkesi stílusban dolgozik” – jelentette ki egy idősebb munkás.)

Bonyolítja a helyzetet egy másik dimenzió áthallása: a *közömbösség-érzékenység*. Nem csak a „nem tetszett”, hanem a „tetszett” válasz is jelenthet nagyfokú közömbösséget. Sok esetben az elutasítás jelent nagyobb érzékenységet, mint az elfogadás. Egy ilyenfajta vizsgálatnál, amikor 150 művet kell azonosítani, felidézni és minősíteni, nem kezdhettünk a „Tetszett?”-nél sokkal jobb „Na mit szól hozzá?” vagy „Milyen hatással volt önre?” kérdésekkel, hogy kiszűrjessük a közömbösöket. A két dimenzió összekapcsolása ilyen típusú vizsgálatnál nagyon nehéz. Elképzelhető egy olyan tetszés-nemtetszés skála, amelynek nullpontja a közömbösség-érzékenység skála egyik végpontja (nagyon tetszett – tetszett – közömbösen hagyott – nem tetszett – nagyon nem tetszett), de a tapasztalatok szerint a „közömbösen hagyott” sokszor felszívja a „közepesen tetszett”, a „nem tudom eldönteni” és a „tetszett is meg nem is” válaszokat. Amikor a „nagyon tetszett – tetszett – nem tetszett” skálát használtuk, abban reménykedtünk, majd így színt vall az olvasó. Nem így történt. A „tetszett” vette át a semleges pont funkcióit is, legalábbis bizonyos válaszoló csoportoknál. Megoldásunk nem túlzottan szerencsés. Nem csak a válaszlehetőségek kijelölésénél lépett be önkény, hanem a tetszés-mutató skálájának megadásánál is. A „nagyon tetszett” – tetszett – nem tetszett” skálánkat – nem igen tehattünk mást – egy ötfokú skála 2–4–5 fokozatainak fogtuk fel, és ennek alapján számítottuk ki a tetszés-mutatót a következő képlet alapján:

$$\frac{2T + t - n}{N} \quad (\text{ahol } T = \text{a nagyon tetszett válaszok,} \\ t = \text{a tetszett válaszok, } n = \text{a nem tetszett} \\ N = \text{a művet olvasók száma})$$

5. VONZÁSOK, TASZÍTÁSOK

Gondos Ernő az olvasás és kedvelés tényét rögzítette a kérdezettekkel és egy-két mű kölcsönös kedvelései és elutasításai alapján a Yule–Kendall-féle asszociációs együtthatóval jelezhetette, a 333 közül bármelyik két-két mű „rokonságát”. A Yule–Kendall-féle Q kiszámításának alapja egy 2x2-es táblázat, amelyben a következő értékek szerepelnek: azok száma, akik mindkét művet olvasták és a) A és B mű is tetszett; b) akiknek A tetszett, B nem; c) a B tetszett és A nem; d) egyik sem tetszett. Az asszociációs együttható akkor vette fel a legmagasabb értéket (+1), amikor a két mű valamennyi olvasója egyformán nyilatkozott mindkét műről, és akkor volt ez az értéke legkisebb (–1), amikor valamennyi olvasó ellentétesen nyilatkozott róluk. A 0 érték elvileg függetlenséget jelent. Vizsgálatunkban a Yule–Kendall-féle asszociációs együttható egy általánosabb változatát, a Goodmann–Kruskal-féle gammát használtuk, mivel a háromfokú skálánk 3x3-ra növelte a lehetőségek számát. (Akinek A mű tetszett, annak B mű nagyon tetszetett, tetszetett vagy nem tetszetett és még hat lehetőség.) Gammánk természetére nézve ugyanúgy fest, mint a Gondos által használt Q, de mindkettőnél számolni kell bizonyos torzulás-típusokkal. Válaszolóink nagyon különböző hányadot olvastak műveinkből. Egy-egy olvasó

ha n művet olvasott, $\frac{n(n-1)}{2}$ kapcsolatot „hoz be”. A 100 könyvet olvasó tehát $\frac{9900}{2}$ míg a 10 könyvet olvasó csak $\frac{90}{2}$ „szavazólappal” rendelkezik a kapcsolatok kijelölésénél, az előbbi véleményének tehát százöttszörös súlya van. Minthogy a tetszik – nem tetszik használata réteg- és – részben ezen keresztül – személyspecifikus, ezért a művek átlagosan pozitív kapcsolatot mutatnak. A kapcsolatok skálájának ezért az elvi nullpontja mellett van egy önkényes – pontosabban empirikusan adott – null értéke. (Így a +0,451 érték az eredeti értékeknél nem jelöl olyan erős pozitív kapcsolatot, mint amilyen erős negatív kapcsolatot (távolságot) a –0,451 érték.) A kapcsolatok erősségét jellemezve nem az eredeti gamma értékeket használtuk: a +1-es értéket a +0,401 és 0,450 – közötti értékek kapták, a –1-es értéket viszont a –0,101 és –0,150 közötti értékek. A skálaköz is önkényes, bár arányos átváltással született.

A legerősebb pozitív kapcsolatok azonos szerző művei között születtek. Nem annyira az életmű egységének elfogulatlan felismeréséről van szó, mint inkább egy-egy író megkedveléséről és „végigolvasásáról”. Ezt a különböző jellegű műveket író szerzők műveinek erős pozitív kapcsolatai bizonyítják. (Pl. a „realista” Buddenbrook ház” és a „modern” „Doktor Faustus” erős kapcsolata.)

Az egyes művek kapcsolatából felvázolható a 150 mű kapcsolatrendszere és ez a térkép (az olvasói tudat egyfajta térképe) ráteríthető az irodalmárok által használt térképre és megállapítható, hogy az irodalmárok által különbözőnek ítélt művek közül az olvasók melyeket olvasnak (éreznek, értelmeznek) hasonlóan, vagy fordítva. Az olvasói tudat térképére rávetíthetők az egyes olvasórétegek olvasói tudatának térképei és ha a minta nagysága engedné, valamint ha a megismételt vizsgálat lehetővé tenné a kérdés történeti vizsgálatát, a különböző időben keletkezett élményrétegek és a különböző szakaszokban felvett tudatállapotok összevetésével.

Országos Széchényi Könyvtár

6. OLVASÓI AKTIVITÁS

Az olvasó nemén, korán, foglalkozásán és végzettségén kívül Gondos Ernő csupán az olvasás és a kedvelés adataiból indult ki, amikor a hatvanas évek végének ízlésállapotát vizsgálta, szociálpszichológiai tényezőt nem vett fel változói sorába. Számolva avval, hogy iskolai műveltség mellett az „életműveltség” és egyik összetevőjeként a kulturális aktivitás is fontos szerepet játszhat. Tudva azt, hogy a kettő nem helyettesítheti egymást az olvasói viselkedés (mint függő változó) és az olvasó demográfiai-társadalmi jellemzői (mint független változók) közé egy úgynevezett közbülső változót is beiktattunk, mely konkrét olvasói viselkedéshez képest meghatározó magatartás – következmény. Az olvasói magatartásnak csupán egyetlen dimenzióját választottuk ki: az irodalmi művel kapcsolatos aktív (szellemi munkavégzést, kockázatot, szembesítést vállaló) és passzív (kikapcsolódó, menekülő) beállítódást. Mérésére egy Thurstone-típusú attitűd skálát készítettünk. 100 olvasótól válaszokat gyűjtöttünk össze erre a kérdésre: „Mit jelent Önnek egy jó regény?” 30 szakértőt arra kértünk, helyezték el ezeket a véleményeket egy 10 fokú skálán aszerint, hogy mennyire aktív illetve passzív beállítódást éreznek ki belőlük. Kiszámítottuk vala-

mennyi olvasói véleményre a 30 szakértői osztályzat átlagát és szórását. Mellőztük a nagy szóródást mutató véleményeket, a megmaradtak közül kiválasztottuk a legaktívabb és a legpasszívabb olvasói beállítódást kifejezőket, ezek lettek skálánk végpontjai. A két végpont között öt helyre a szakértői osztályzatok átlagértékei alapján választottunk ki még öt megállapítást.

1. Kalandos, jó a vége, a jó győz benne;
2. feloldja bennem a felgyülemelő feszültségeket, izgalmas, változatos, érdekes, szellemes, nincsenek benne homályos részek;
3. kikapcsolódást jelent, szórakoztat, kielégíti olvasói kíváncsiságomat, hozzásegít ismereteim gyarapításához;
4. élményt ad, tanulhatok belőle, nem elvontan veti fel a problémákat;
5. kikapcsolódást jelent, gazdagítja ismeretanyagomat, bővíti látóköröm, állásfoglalásra készítet;
6. szellemi és erkölcsi felfrissülést jelent, választ adhat meg nem oldott kérdésekre, rávilágít a jelen problémáira;
7. feladat elé állít, elgondolkodtat, elolvasása szellemi munkavégzést jelent.

A megállapítások értékeit az előttük álló szám jelzi. A kérdezettek „egyetértek – részben egyetértek – nem értek egyet” válaszokat adtak, amelyet 2–1–0 értékkel súlyoztunk. Az így kiszámított – elvileg 1 és 7 közötti (a gyakorlatban 2 és 6 közötti) – értékeket négy helyen elmozdítva ötfokú skálát alakítottunk ki.

7. TÁBLÁZÁSI STRATÉGIÁNK. NÉHÁNY ÁLTALUNK HASZNÁLT KATEGÓRIA ÉS MUTATÓ MAGYARÁZATA

A kiadvány „adatbankja” két részből áll: az első (300 oldalas) rész a 150 irodalmi műre, a másik (15 oldalas) rész a hasonló esztétikai konszenzusú és olvasatú művek 15 csoportjára vonatkozó adatokat tartalmazza. A 150 mű társadalmi fogadtatására vonatkozó adatok kétfélek. A bal oldali táblázatok azt mutatják, hogy mennyire olvasott, kedvelt és vitatott a 150 mű a könyvtárba járó olvasók különböző rétegeinél, valamint a művet olvasók és mellőzők olvasói aktivitásáról is tájékoztatnak. A jobb oldali táblázatok azt mutatják, hogy az adott mű milyen helyet foglal el az élményalakzatban, hogy mely olvasmányokhoz (azaz mely olvasmányok olvasataihoz) és mely olvasmánytípusokhoz (illetve olvasattípusokhoz) kapcsolódnak.

A. Az olvasórétegekre vonatkozó adatok

Négy életkori csoportot szerepeltettünk, a kevésbé olvasott művek esetében azonban csoport összevonásokra kényszerültünk: a két fiatalabb és a két idősebb csoportot összekötő jelek alatti hasámban szereplő adatok ilyen esetekben 15–29 évesekre, illetve a 30 évesnél idősebbekre vonatkoznak.

A 13 foglalkozási csoportot három foglalkozási kategóriába vontuk össze, a következőképpen:

fizikai: mezőgazdasági fizikai munkások, segédmunkások, betanított munkások, ipari szakmunkások, szolgáltató iparban dolgozó szakmunkások, szakmunkástanulók; szellemi diploma nélkül: középkáderek (technikusok, kereskedelmi középkáderek, ápolónők stb.), szellemi segédmunkaerők (adminisztrátorok), középiskolások; szellemi diplomával: pedagógusok (tanárok, tanítók, óvónők, népművelők), műszaki értelmiség (műszaki és mezőgazdasági mérnökök), egyéb értelmiség, egyetemi hallgatók.

Iskolai végzettség szerint csak a szellemi dolgozókat bontottuk csoportokra. Diplomásnak tekintettük nemcsak az egyetemi és főiskolai végzettséggel rendelkezőket, hanem az egyetemi és főiskolai hallgatókat is. (Ezt a „közeli” diploma és a mintában alacsony számuk indokolja.) A férfi fizikai dolgozóknál két „rendhagyó” alcsoport is szerepel: a középiskolát végzett 20–29 évesek és a legfeljebb hét általánost végzett 30 évesnél idősebb fizikai dolgozók csoportjai.

A vizsgált művek többségének fogadtatását optimális esetben így 57 olvasó-csoportnál rögzíthetjük. Egy-egy műhöz nyers munkatáblánkon egy-egy 11x21-es „adatmátrix” tartozik: elvileg 231 cella, amelyek mindegyikéhez 5 elemi adat tartozik. A rétegek eltérő létszáma és a művek különböző mértékű olvasottsága miatt sok esetben eléggé alacsony elemszámok alakultak ki. 0–4 fő esetén * jel szerepel, 5–9 fő esetén pedig az előjeles relatív tetszés-mutató zárójelben szerepel, az ötvenen felüli létszámot ugyanennek a mutatónak az aláhúzásával jelöltük.

A művet olvasók és a művet nem olvasók mellett még négy olvasóréteg szerepel ezeken a táblázatokon. Olvasói aktivitásuk mértéke alapján négy csoportra osztottuk az 1400-as minta tagjait. Az olvasói aktivitást az előző fejezet hasonló című alfejezetében ismertetett „műszerrel” állapítottuk meg. Mint említettük, a tesztben szereplő megállapítások 1–2–3–4–5–6–7-es értékeket képviseltek aszerint, mennyire aktív olvasói magatartást tükröztek. A választások alapján minden olvasónak kiszámítottuk az aktivitási mutatóját, ezek alapján soroltuk őket négy csoportba, a következőképpen: (zárójelben a csoportokhoz tartozó számát közöljük, érzékeltetve az adatok ferde eloszlását)

gyengén aktív	1.00–2.80 (417)
közepesen aktív	2.81–3.60 (514)
erősen aktív	3.61–4.40 (295)
nagyon erősen aktív	4.41–7.00 (155)

A relatív aktivitás az egész (az 1400 fős) mintára jellemző (átlagos) aktivitás-értéktől (3.04) való eltérés előjeles értéke. A tetszés-index kiszámítását a „Tetszés, semlegesség, elutasítás, kritika” című fejezetben ismertetjük; –2 és +2 közötti értékeket vehet fel. A bal oldali táblázatokon még négy mutatószám található. A homok asszonya című Abe Kobo regényre vonatkozó adatok első sorában a 15–19 évesekre vonatkozó oszlopban például ezek szerepelnek:

$$\begin{array}{r} 88 = 27\% \\ -0.18 \\ \hline 0.88 \end{array}$$

A legelső mutató, mely 1 és 1107 közötti értékeket vehet fel (mely példánkban 88) a művet olvasók számát közli. Az ehhez egyenlőség jellel hozzákapcsolt, egésze kerekített és százalék jellel ellátott érték (példánkban =27%) azt mutatja, hogy a művet olvasók hány százalékát teszik ki a vizsgált csoportnak. (Itt a réteghez tartozók száma képezi a 100%-ot.) A második sorban lévő -1.00 és +1.00 közötti értékekkel szereplő mutató (példánkban -0.18) a relatív tetszési index. Ezt alkalmaztuk a tetszési index helyett, ugyanis az tapasztalható, hogy a különböző nemű, életkorú és műveltségű rétegek „tetszési szokásai” eltérőek. Ezért a 150 mű fogadtatása alapján kiszámítottuk valamennyi olvasóréteg átlagos tetszési indexét. A relatív tetszési index az adott művek esetében azt mutatja, hogy milyen mértékben és irányban tér el az adott mű fogadtatása a 150 mű fogadtatásától (a „tetszési szokástól”) a vizsgált rétegnél. A harmadik sorban szereplő (példánkban 0.88) érték egy egyszerű szórásérték, amely azt mutatja, hogy a mű fogadtatását jelző tetszés index mögött mennyire egynemű, illetve mennyire eltérő vélemények húzódnak meg. A -2 értékű „nem tetszett”, a +1 értékű „tetszett” és a +2 értékű „nagyon tetszett” válaszok szóródásának mértékét jelzi.

Az 5–9 fős részminták már az erősen konszenzuális csoportok, illetve művek esetében is (ld. Aldrich regénye az 50 éven felülieknél, ahol a szórás csupán 0.49) eléggé életlen képet adnak. Az 5–9 fős mintákra vonatkozó relatív tetszésindexeket ezért – figyelmeztetésül – zárójelben közöltük, hiszen még az első jegy is eltérhet. Mindazonáltal a csekély szórású 5–9 fős mintáknál valamelyes informativitása ezeknek az adatoknak is van. Azért nem hagytuk ki őket a táblázatból, mert összdinamikájuk akkor is bír realitással, ha mint egyedi adatokra nem is építhetünk rájuk.

Az 50-nél nagyobb részminták biztonsága már eléggé megnyugtató. Az erősen vitatott műveknél (pl. Bradbury) a szórás az 50 fölötti csoportoknál is megközelítheti az 1.5-ös értéket. Ez azt jelenti, hogy minden huszadik esetben bizony 4 tizedesjegynyi is lehet az eltérés a relatív tetszésindexnél ezeknél a vitatott műveknél. A mérsékelt vitatottság (1 körüli szórás) már minden huszadik esetben is csak három tizedesjegynyi eltérést eredményezhet.

A 10 fölötti adatokat már érdemes közölni, de kell tudni, hogy minden huszadik esetben a 10 főre épülő adat 1.5-ös szórás esetében egy egész értékkel is eltolhatja a tetszésindex átlagát. Ez persze ritka kivétel. (Bár a Brandbury regény 8 általánost végzett fizikai dolgozó olvasóinál előfordul.)

Az esetek 50%-át magába foglaló sáv az 5 fős mintánál:

$m \pm 0.36$, 10 fős mintánál $m \pm 0.23$, 50 fős mintánál $m \pm 0.10$.

B. A művek kapcsolatait bemutató táblák

A jobb oldali táblázatokon az előjeles egész számokkal jelzett pozitív és negatív kapcsolatok az előző fejezet „Vonzások, taszítások, élményalakzatok” című fejezetében ismertetett Goodmann–Kruskal-féle gamma értékein alapulnak. Arról már szó esett, hogy mi a különbség a Gondos-féle vizsgálatban alkalmazott Yule–Kendall-féle Q és az általunk használt gamma között, most egy példán bemutatjuk a gamma kiszámítási módját.

A Goodman–Kruskal-féle „gamma” két ordinális skálájú (jelen esetben trichotom) változó közti kapcsolat (asszociáció) erősségének a mérésére alkalmas.

Bemutatására egy hipotetikus 45 fős populációt alkalmaznánk. A két változó (tulajdonság, válaszárték stb.) neve legyen „A”, illetve „B”. Az ordinalitás értékei legyenek – olvasásszociológiai esetünk mintájára A++ („nagyon A”), A+ (még épp, hogy A), illetve A– (nem A). Természetesen a másik változó értékei hasonlóan viselkednek majd: B++, B+ és B– lesz definiálva.

A vizsgált hipotetikus (45 fős) populáció elemeit elhelyezzük egy kétdimenziós mátrixba, ahol a sorokba az egyik, az oszlopokba a másik változó értékei kerülnek, míg a cellák belsejében álló szám az e cellához tartozó egyedek számát jelöli: (Megjegyeznénk, hogy e számítás szempontjából a két változó „szimmetrikus”, egymással – mint általában az asszociációs típusú mutatók esetében – és így tulajdonképpen érdektelen, hogy melyiket tekintem oszlop-, és melyiket sorváltozónak.)

	A++	A+	A–	(Összesen)
B++	1	2	3	(6)
B+	4	5	6	(15)
B–	7	8	9	(24)
(Összesen)	(12)	(15)	(18)	(45)

A Goodman–Kruskal-féle „gamma” számításánál az individuumok közti összes páros kapcsolatok halmazából indulunk ki. Ez adott esetben

$$\frac{45 \times 44}{2} = 990$$

Az „egyenrangúak”, vagyis az egy cellán belül lévők közti kapcsolatok száma:

$$\frac{2 \times 1}{2} + \frac{3 \times 2}{2} + \frac{4 \times 3}{2} + \frac{5 \times 4}{2} + \frac{6 \times 5}{2} + \frac{7 \times 6}{2} + \frac{8 \times 7}{2} + \frac{9 \times 8}{2} = 120$$

Ezt a 120 kapcsolatot levonva az összesen fennálló 990 párviszonyból marad 870.

Az összefüggést pozitív irányban toló kapcsolatok száma:

(P)

$$P = 1 \times (5+6+8+9) + 2 \times (6+9) + 4 \times (8+9) + 5 \times 9 = 171$$

A „gamma” esetében az eljárás gyakorlatilag analóg: pozitív összefüggést hoz létre minden elemnek a tőle „jobbra lefelé” eső elemekkel való szorzata, negatív összefüggést hoz létre minden elemnek a tőle „balra lefelé” való cellák elemeivel való szorzata. Négy cellától találhatunk egyáltalán „jobbra lefelé” eső elemeket – e cellák létszáma áll a „P” összeg egyes tagjaiban elől (és ezért négytagú összeg a P, mert 4 ilyen cella van); a – többnyire zárójelbe foglalt összegként megjelenő – második tényező pedig a P összeg egyes tagjain belül azon individuumok összegét jelenti (ezek többnyire több cellából gyűjtendők össze, innen a második tényezők gyakori „összeg-jellege”), akik az első tényezőben szereplő cellától „jobbra lefelé” álltak.

Negatív összefüggést hoz létre: a Q-ban a „balra lefelé” menő M mátrix-átló (ún. „mellékátló”) elemeinek a szorzata; a „gammá”-ban minden cella elemszámának a tőle „balra lefelé” eső cellák elemszámainak összegével való szorzata.

Az összefüggést negatív irányba toló kapcsolatok száma tehát: (Ezt WEISS, illetve feltehetően előtt Goodmann és Kruskal – általam ismeretlen okokból – S-sel jelöli):

$$S = 3 \times (4+5+7+8) + 2 \times (4+7) + 6 \times (7+8) + 5 \times 7 = 219$$

Ami a Yule-féle „Q”-t és a „gammát” azonos jellegű asszociációs mértékké teszi, az közös elméleti formulájuk:

$$Q, \text{ ill. „gamma”} = \frac{P - S}{P + S}$$

Míg azonban a Q-nál a P, illetve az S egyetlen szorzással előállítható ($a \times d$, ill. $b \times c$), addig a „gamma” esetében a fenti, bonyolultabb szórási-összegezési műveletsorra van szükség P és S előállításához. Ezért nem lehet olyan „szépen” felírni a „gamma” „formuláját” (számítási képletét), mint a Q-ét.

Mindazonáltal a cellák elemszámát a fenti számpéldában úgy választottam meg, hogy ha az 1 elemű cellát a-val stb. jelölnénk, s a P, illetve az S adott példán belüli konkrét szorzatösszegeibe (a számítás első lépcsőjénél szereplő „hosszú” összegbe) behelyettesítenénk ezeket a betűket, egy, a Q-éhoz hasonló számítási formulát, „képletet” kapnánk.

A matematikus számára evidencia, hogy már a Q, de még inkább a „gamma” kiszámításának alapjául szolgáló mátrix elemeinek ilyen – az ABC egymást követő betűivel való – jelölése nem túl szerencsés. Ez különösen akkor derül ki, ha a 4×4 -es, 5×5 -ös stb. mátrixokra is szeretnénk általánosítani a fenti asszociációs mértéket. A 10×10 -es mátrixra már semelyik európai ABC betűi sem volnának elegendők.

Nem megnyugtató az ABC internacionalitásának mértéke sem.

Igy az indexeléssel jelzett mátrix-cellák minden bizonnyal értelmesebb jelölési alternatívákat kínálnak.

A mi 3×3 -as mátrixunk esetében egy lehetséges megoldást pl. az érintett mátrix-cellák $a_{\text{sor,oszlop}}$ $c_{\text{sor,oszlop}}$ vagy – azt kifejezendő, hogy mátrixunk kontingencia-tábla jellegű és celláiban elemszámok állnak – $n_{\text{sor,oszlop}}$ típusú jelölése.

A „gamma” általános előállítási sémáját (formuláját) ekkor a következő behelyettesítéssel kaphatnánk meg konkrét számpéldánkból (tehát 3×3 -as mátrixra): az 1 elemű cella: n_{11} stb.

A fentiek alapján:

$$P = n_{11} (n_{22} + n_{23} + n_{32} + n_{33}) + n_{12} (n_{23} + n_{33}) + n_{21} (n_{32} + n_{33}) + n_{22} \cdot n_{33}$$

$$S = n_{13} (n_{21} + n_{22} + n_{31} + n_{32}) + n_{12} (n_{21} + n_{31}) + n_{23} (n_{31} + n_{32}) + n_{22} \cdot n_{31}$$

Ha most már e két egyenlőség alapján „behelyettesítem” P és S értékeit a „Q” és a „gamma” közös elméleti formulájába:

$$\text{„gamma”} = \frac{P - S}{P + S}$$

akkor látható, hogy bár ugyan elég nagy rajzlapra bárki rá tudja írni a „gamma” számítási formuláját, adott normál géppapírméreten – illetve egy empirikus vizsgálat „technikai függelékének” nyomtatott anyagában – miért nem érdemes megadni „gamma” konkrét számítási formuláját.

Konkrét fiktív számpéldánk esetében:

$$\text{„gamma”} = \frac{161 - 219}{161 + 219} = \frac{-58}{380} = -0.153$$

A két változó közötti asszociációs kapcsolat tehát gyenge negatív. (A „gamma” maximális abszolút értéke 1, minimális abszolút értéke 0. Az 1-es érték szoros kapcsolatot, a 0-s érték a kapcsolat hiányát jelzi a két változó között. Látható, hogy a fenti 0.153-as abszolút érték sokkal közelebb esik a „nincs kapcsolat”-hoz, mint az „igen szoros kapcsolat”-hoz. A kapcsolat tehát gyenge. Előjelének negativitása nyilvánvalóan azt jelenti, hogy valaki minél inkább ++-os az „A”-ban, annál kevésbé ++-os a „B”-ben, legalábbis laza tendencia-jelleggel.)

A „Gamma”-típusú asszociáció szignifikanciáját csakúgy X^2 (khi-négyzet) próbával lehet megállapítani, mint a „Q” típusú asszociációét. A megbízható, (kb. 5%-os szinten szignifikáns) kapcsolatokat zárójel nélküli, a többi (kb. 10%-os szignifikanciájú) kapcsolatot zárójeles számokkal érzékeltettük.

A kapcsolatok száma és a kapcsolatok intenzitása azt jelzi, hogy az adott mű olvasata mennyi szálon és milyen erősen kapcsolódik az élményalakzatban más olvasatokhoz, illetve hány esetben és milyen erősen kerül más olvasatokat. A két mutató kiszámításakor a kérdéses megbízhatóságú (zárójeles) adatokat nem vettük figyelembe. A két mutató kiszámítása egyszerű összeadási művelettel történik, az első esetben a pozitív és negatív kapcsolatok összeszámolásával, a második esetben abszolút értékük összeadásával.

Vázlatos kép az irodalmi érdeklődésről és az olvasói magatartásról

Az irodalmi érdeklődés nyitottsága és az irodalmi ízlés szintje, valamint a nem szépirodalmi olvasmányok mennyisége között összefüggés tapasztalható a könyvtártagoknál is: míg az irodalmi művek olvasásának mennyisége és minősége között alig észlelhető pozitív összefüggés, addig az ismeretközlő olvasmányok gyakorisága és az irodalom olvasás minősége között pozitív, – természetesen nem ok-okozati – összefüggés van. Azok közül, akik nem vesznek kezükbe ismeretközlő olvasmányokat, nagyon sokan kevés féle és zömmel alacsony esztétikai értékű műveket olvasnak.¹ Az 1973-ban vizsgált olvasók szépirodalmi olvasmányainak nem szépirodalmi környezetét ezért is érdemes néhány kérdésre kapott válaszok alapján bemutatni:

Ismeretközlő könyvek olvasása:

	kérdezettek %-ban (N=1401)
az olvasott és vásárolt könyvek között nem szerepel	67
1–2 könyv szerepel	23
2-nél több szerepel	8
nem válaszolt	2
Összesen:	100%

¹ Ezt több kutatásunk eléggé szemléletesen is igazolta, pl. a következő: KAMARÁS István: A munkások és az olvasás. Bp. 1969. NPI. 106, 172.1.

Ismeretközlő és irodalmi folyóiratok olvasása:

Nem olvas ilyeneket	49
Csak népszerű ismeretterjesztő lapokat olvas	25
Csak irodalmi és művészeti lapokat olvas ²	7
Csak tudományos lapokat olvas	2
Népszerű ismeretterjesztő + irodalmi lapokat olvas	11
Népszerű ismeretterjesztő + tudományos lapokat olvas	2
Irodalmi + tudományos lapokat olvas	1
Népszerű ismeretterjesztő + irodalmi + tudományos lapokat olvas	2
Nem válaszolt	1
Összesen:	100%

Abból a tényből, hogy a kérdést megelőző időszakban a kérdezettek harmada nem vett kézbe (sem mint olvasó, sem mint vásárló) ismeretközlő könyvet, hogy közülük csak második olvas ismeretterjesztő vagy tudományos folyóiratokat, és csak minden ötödik olvas irodalmi és művészeti folyóiratokat, abból már valamelyest következtethetünk a könyvtárhasználók irodalmi ízlésének szintjére, méghozzá, nem túlságosan kedvező képre. Előfeltevéseink megerősítéséhez azonban el kell végeznünk egy ellenőrző műveletet: meg kell vizsgálni, hogy metszi-e egymást, és ha igen, milyen mértékben az ismeretközlő műveket, és az ismeretterjesztő folyóiratokat olvasók köre:

Ismeretközlő sajtó olvasása	Ismeretközlő könyvek olvasása			
	0	1–2 kötet	2-nél több kötet	Összesen
nem olvas ilyen	79	16	3	100%
ismeretterjesztő lapokat	59	30	10	100%
irodalmi lapokat	54	32	13	100%
ism. terj. + irod. lapokat	50	32	11	100%
tudományos lapokat is	43	37	19	100%

Amennyiben az ismeretközlő könyvek olvasói felől néznénk az ismeretközlő sajtó olvasását, lényegét tekintve, akkor sem változna meg ez a kép. (Az ismeretközlő könyvet nem olvasóknak például 55%-a nem olvas egyáltalán ismeretközlő lapokat.) Nincs arról szó, hogy valamilyen formában minden könyvtártag találkozna ismeretközlő olvasmányokkal, amiből mégiscsak az irodalmi ízlés kedvezőbb szintjére következtethetnénk. A kérdezettek 37%-a sem könyv, sem sajtó formájában (eltekintve talán a napilapoktól és a magazinoktól) nem találkozik tudományos ismereteket terjesztő olvasmányokkal. Az ismeretközlő könyveket nem olvasó, de az irodalmi lapokat elolvasó könyvtárhasználók aránya sem több mint 17%.

Az olvasottság és az olvasás intenzitása egymást kiegészítő kategória. Az olvasottság mellett több okból is szükség van az olvasási intenzitás ismeretére. A társadalmi hely-

² Ide vettük az irodalmi és művészeti folyóiratokat, az Élet és Irodalmat, de nem vettük közéjük a képeslapnak tekintett Film Színház Muzsikát.

zet és az életmód mellett – és többek közt – az olvasottság nagyrészt az életkor, kisebb részt az olvasmánykínálat függvénye. Idős emberek „évek során összegyűlt” magas olvasottsága lassuló, és gyorsuló olvasói intenzitással is párosulhat az egyén egészségi állapotától és életmódjától függően. Alacsony olvasottság is párosulhat nagy olvasási intenzitással függetlenül attól, hogy idős, vagy fiatal olvasóról van szó.

Az olvasottságot (egyik függő változónkat) és az olvasási intenzitást (egyik kiegészítő változónkat) csak az irodalmi művekre vonatkoztatjuk. Az irodalmi olvasottságot a listánkon szereplő 214 regény olvasottságával mértük.

A következő kategóriákat³ állapítottuk meg:

Nagyon alacsony	– 60-nál kevesebb mű
Alacsony	– 61–80 mű
Közepes	– 81–100 mű
Magas	– 101–130 mű
Nagyon magas	– 131-nél több mű

Az irodalmi művek olvasásának intenzitását kétféle adattal mértük:

- a) a kérdéses előtti negyedévben olvasott irodalmi művek száma,
- b) listán szereplő művek közül a kérdéses évében elolvasottak száma.

A következő kategóriákat állapítottuk meg:

Alacsony	– 10-nél kevesebb mű mindkét helyről
Közepes	– vagy 11–20 mű mindkét helyről, vagy a listán szereplő művek közül nagyon keveset, de az utóbbi időben nagyon sokat olvasott.
Magas	– vagy 21 felett mindkét esetben, vagy: a listáról csak 11–20 művet, utóbb pedig nagyon sokat olvasott.

A két változót egymással szembeesítve mutatjuk be:

Irodalmi művek olvasottsága	irodalmi művek olvasottságának intenzitása				
	Alacsony	Közepes	Magas	Összesen	Átlag
	(1)	(2)	(3)		(1–3)
Nagyon alacsony (0–60)	21	10	3	34	1,48
Alacsony (61–80)	10	9	4	23	1,75
Közepes (81–100)	5	8	6	19	2,02
Magas (101–130)	3	6	8	17	2,27
Nagyon magas (131–214)	1	2	4	7	2,50
Összesen:	40	35	25	100%	N=1825
Átlag (db)	58,0	75,5	100,0	80,0	

Mindössze a kérdezettek 24%-nál tapasztaltunk két fokozatnál nagyobb eltérést (amikor pl. alacsony olvasási intenzitás találkozott közepes vagy annál magasabb olvasottsággal), ami – a táblázat összképe mellett – a két változó eléggé „bensőséges” kapcsolata utal. (A korrelációs együttható értéke +0,35.) Bár a szociológus számára fő tenden-

³ Ma már szerencsésebbnek tartanánk az egyenlő terjedelmű kategóriákat

ciától eltérő esetek elemzése is roppant fontos és érdekes, ez esetben elégedjünk meg annyival, hogy megállapíthatjuk azt, hogy az olvasott könyvtártagok többsége egyben rendszeres olvasója az irodalmi műveknek.

A táblázat alapján úgy tűnik – de ezt még majd bizonyítani is kell – hogy az olvasottság nem életkori sajátosság, hanem jellemző magatartás is, amely nem egyszerűen a szabadidő nagyságától, hanem elsősorban az életmódot, értékrendet képviselő tényezők-től függ.

Míg az irodalmi olvasmányok *ismeretközlő olvasmány környezete* eléggé egyértelműen jellemzi az irodalmi olvasmányok minőségét, az eddigi kutatások eredményei alapján nem mondhatjuk el ugyanezt az irodalom olvasásának mennyiségi és minőségi oldala közötti viszonyról. Ezt látszik igazolni vizsgálatunk is, hiszen sem az irodalmi olvasottság, sem az irodalom olvasás intenzitása nem különbözik az ismeretközlő műveket olvasó és nem olvasó könyvtári tagoknál. Hogy azért nem teljesen érzéketlen műszer ez a két változó, azt az bizonyítja, hogy az irodalmi folyóiratot olvasók (feltehetően irodalmi ízlésük jóval magasabb az átlagnál) irodalmi olvasottsága (94 mű a 214 közül) valamivel az átlag (80 mű) felett van, az irodalomolvasás intenzitása (1,94) ugyancsak magasabb az átlagosnál (1,85).

Az *olvasmányszerkezet és az irodalmi olvasmányok* minősége nem ok és okozat, hanem hozzájuk képest külső tényezők hatására „figyelnek egymásra”. „Azonos” olvasói magatartás működteti őket. Feltételezzük, hogy a látókör bővítése, természet- és társadalomtudományi jelenségek mögötti összefüggések, törvények keresésének igénye sokkal gyakrabban jár együtt a szellemi munkavégzést igénylő és katarzist kínáló irodalmi művek olvasásával, mint a kikapcsolódást és menekülést szolgáló, kellemességet, érdekességet és izgalmat ígérő álirodalom fogyasztásával.

Az általános *olvasói magatartást* nem vizsgáltuk, csak az *aktív-passzív irodalmi beállítódást*, de úgy gondoljuk, hogy akik az irodalmi mű elolvasásában feladatot látnak, és az olvasmányt kezükbe véve munkavégzést és gondolkodást vállalnak, azok közül kerül ki elsősorban az ismeretközlő művek olvasóinak nagy része.

Az irodalom olvasásának mennyisége és az olvasói beállítódás között csak egészen gyenge pozitív összefüggés mutatkozik:

olvasók a passzív-aktív beállítódás

OLVASOTTSÁG	%-a	foka	(1–5-ös skálán)
nagyon alacsony	34	2,94	szórásnégyzet 0,76%
alacsony	23	3,15	
közepes	19	3,16	
magas	17	3,12	
nagyon magas	7	3,18	
átlag		3,08	

OLVASÓ INTENZITÁS

alacsony	40	3,08	szórásnégyzet 0,09%
közepes	35	3,04	
magas	25	3,13	
átlag		3,08	

Megállapíthatjuk, hogy az irodalmi olvasottság áll szorosabb kapcsolatban az aktív-passzív olvasói beállítódással, de úgy, hogy a nagyon alacsony olvasottságuk (igaz, a könyvtártagok egyharmada tartozik közéjük) és a náluk olvasottabbak olvasási aktivitása különbözik jelentősebb mértékben. Egy bizonyos szint alatt az olvasottság már nem viselkedik közömbösen az olvasói beállítódással. A nagyon kevés művet olvasók nagy része feltehetően kevés művet is olvas, ezek nagy része pedig feltehetően zömmel alacsony esztétikai értékű műveket, passzív olvasói beállítódástól fékezve.

Az ismeretközlő könyvek olvasása és az olvasói aktivitás szorosabb kapcsolatban van:

A kérdés előtti hónapokban ismeretközlő könyveket	olvasók %-a	a passzív-aktív beállítódás foka (1–5-ös skála)
nem olvasott	67	2,94
1–1-t olvasott	23	3,33
többet olvasott	8	3,49
	átlag	3,08

Amennyiben nagyobb időszakra vonatkozott volna kérdésünk, feltehetően a második és a harmadik fokozat között is nagyobb lett volna az eltérés, hiszen így nagyobb szerepet játszhatott a véletlen (t.i. hogy valaki az adott időszakban éppen kettő vagy három ismeretközlő könyvet olvasott). Az első és második fokozat esetében már kevesebb szerepe lehet a véletlennek, (hiszen, aki nem szokott ismeretközlő könyvet olvasni, az nem fog „véletlenül” vagy „azért is” egyet elolvasni éppen a kérdésünk előtti időszakban). Hogy az ismeretközlő művek olvasása és az irodalmi művekkel kapcsolatos aktív-passzív beállítódás között az ebben a táblázatban feltárulkozonál erősebb lehet az összefüggés, azt folyóiratolvasás és a beállítódás közötti erőteljes összefüggés igazolja

	Olvasók %-a	A passzív-aktív beállítódás foka (1–5-ös skála)
nem olvas folyóiratokat	49	2,78
csak ismeretterjesztő lapokat olvas	25	3,08
ismeretterjesztő lapokat is olvas	40	3,30
tudományos lapokat is olvas	7	3,35
irodalmi lapokat is olvas	21	3,63
	átlag	3,08

Az, hogy az irodalmi lapokat olvasók beállítódása az átlagnál jóval aktívabb, evidencia, de az ismeretközlő lapok és folyóiratok olvasása – ez már nem ennyire magától érthetődő, gondoljunk a két kultúra vitára – szintén erős összefüggést mutat az olvasói beállítódás aktív-passzív jellegével.

Százötven regény fogadtatása a hetvenes évek elején

1. A SZÁZÖTVEN REGÉNY OLVASOTTSÁGA

Az olvasás ténye kétségkívül keményebb adat, mint a kedvelése vagy elutasítása, hiszen azt érzi, képzeleli vagy szépíti az olvasó, ugyanakkor ez is eléggé „zárkózott”, eléggé bizonytalan adat. Eltekintve attól, hogy az olvasó készakarva is megmáshatja az olvasás, de gyakrabban a nem olvasás tényét¹ az olvasás ténye nem sokat árul el az olvasás végeredményéről. Tudjuk, hogy az elolvasott irodalmi művek jóval nagyobb része kedvelt, mint elutasított mű, de az olvasás ténye nemcsak a *tetszést* és a *nem tetszést* takarja el, hanem a *közömbös* és nem *közömbös* olvasó-mű viszonyt is. A különböző időpontokban – például kamasz és felnőtt korban – elolvasott műveknek is különböző a státusza az olvasó *olvasástörténetében*. Egy mű elolvasásának ténye lehet magától értetődő, vagy rendkívüli eset, attól függően, hogy *mennyire hozzáférhető* a mű, (tehát lehet a mű kiadásának, a megjelent példányok számának és az elterjedés körének is a függvénye). Nagy szerepet játszik a mű elolvasásában az a rendkívül összetett jelenség, amelyet *divatnak* nevezhetünk. A művek elfogadását és elutasítását is, de az elolvasását még inkább meghatározhatja az *egyéni ízlésnek*, a *csoportnormának* és a *divat* hatásának esetenként változó összetételű keveréke.

A *legolvasottabb művek* között olyan – általában a *kényszer* (kötelező olvasmány), illetve a *kényszerítő normák* (divat, nemzeti érték stb.) által támogatott – művek szerepelnek, amelyek szinte kivétel nélkül mind ugyancsak *közérthetőek*, *olvasmányosak*. Jó néhány közöttük az olvasóvá válás feltételének, az olvasótáborba szülő belépőjegynek tekinthető. Míg az olvasmányok összetétele a különböző rétegeknél komolyabb mértékben eltér, a különböző olvasórétegek *legnépszerűbb olvasmányai* ehhez képest kisebb eltéréseket mutatnak. Annak ellenére, hogy az *olvasmányok összetétele* jobban jellemzi az ízlést, mint a legolvasottabbak, mégis célszerűnek látjuk, hogy bemutassuk a vizsgált 150 mű legolvasottabb (a legfelső) tizedét, illetve, hogy ezt összevethessük a különböző nemű,

¹ Az ilyenfajta olvasói viselkedés azonban nem olyan mértékű, mely megkérdőjelezné módszerünk megbízhatóságát. Erről bővebben ld. KAMARÁS István: Egy olvasáskutatási mérőműszer és hibahatárai = Könyvtári Figyelő 1972. 2.sz.

életkorú és végzettségű rétegek körében legolvasottabb 15 művel. Ez az összevetés módot adhat arra, hogy fogalmat alkothassunk arról, hogy milyen mértékben érvényesülnek a *rétegnormák*, illetve ezek hogyan módosítják a *divat* és egyéb normák hatását.

A 15 legolvasottabb között szereplő művek	A rétegekhez tartozó olvasók százaléka*							
	Ö	F	N	20	40	á	k	e
Jókai: A kőszívű ember fiai	98	97	98	99	98	97	98	99
Gárdonyi: Egri csillagok	97	97	98	97	97	97	98	97
Jókai: Az aranyember	96	94	98	98	95	96	97	97
Dumas: Gróf Monte Christo	88	90	89	87	95	87	92	94
Gárdonyi: Láthatatlan ember	88	88	89	87	92	85	90	92
Hugo: Nyomorultak	87	87	88	87	93	85	91	92
Mikszáth: Fekete város	87	86	90	86	94	86	89	92
Dickens: Twist Olivér	86	85	89	88	88	83	95	90
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	82	82	86	86	87	88	86	
Móricz: Rokonok	80	79			89		91	93
Fejes: Rozsdatemető	80	79		89	86	74	87	89
Stendhal: Pármái kolostor	79		84		87	76		
Solohov: Emberi sors	79		80	89				
Stendhal: Vörös és fekete	79		86		92	76	86	90
Hemingway: Akiért a harang szól	79	78	83	85			87	89
Tolsztoj: Anna Karenina			88	88			85	87
Brontë: Úvöltő szelek			85					
Verne: Sándor Mátyás		81						
Hašek: Švejk		79						
Rejtő: Pizskos Fred		78						
Fejes: Jó estét nyár, jó estét szerelem				87		78		
Tolsztoj: Háború és béke				89			84	87
Dosztoevszkij: Bűn és bűnhődés					84			
Kosztolányi: Édes Anna					84			
Dolk–Mihajlik: Ordasok között						76		
Berkesi: Hűszévesek						78		
Móra: Aranykoporsó								88

* Ö – összesen (az 1401 fős minta (F=férfiak (836), N=nők (982, 20–20–24 évesek (303, 40–40–50 évesek (183), á=8 általánost végzettek (508), k=középiskolát végzettek (642), e=egyetemi végzettek (342)). A különböző rétegek természetesen az 1832 fős mintából származnak. Ezért a rétegek csak egymással hasonlíthatók össze.

A legolvasottabb irodalmi művek a könyvtártagok különböző nemű, korú és iskolázottságú rétegeinél nem igen mutatnak eltérést, a kisebb különbségek azonban igen jellemzők. Sem az irodalmi olvasottságnál, sem az aktív-passzív olvasói beállítódásnál nem tapasztaltunk lényeges eltéréseket a férfiak és a nők között, a két rétegben legolvasottabb művek között viszont már találunk a rétegre jellemző, vagyis *férfi* és *női olvasmányokat*. A különböző végzettségű rétegeknél figyelhetjük meg a legjelentősebb eltéréseket, még hozzá kétféle vonatkozásban: az olvasók arányában is, és az olvasmányok összetételében is. A Vörös és fekete vagy a Twist Olivér például mindkét rétegnél szerepel a legolvasottabb műveket tartalmazó felső tizedben, de már eléggé eltérő arányban. A nyolc általánost végzetteknek a réteghez tartozóknak 97–76 százaléka, az egyetemet végzetteknek viszont 99–87 százaléka olvasta a felsőbb tizedbe tartozó műveket. A legolvasottabb művek összetételében nem tapasztalunk akkora különbséget, amekkorát e tényező az

iskolai végzettség súlya alapján várhattunk volna. *A különböző normák és divatok hatása ez esetben ellensúlyozta az iskolázottság hatását*, legfeljebb az alacsonyabb esztétikai értékű művek (Berkesi, Dold–Mihajlik regényei) esetében emel vétót az iskolai végzettség a divat ellen.

Hogy az olvasottságnál megmutatkozó jellemzőbb különbségeket is érzékelhessük, tíz átlagos olvasottságú művet is kiválasztottunk, amelyek az olvasottsági sorrendben a 70–79 helyet foglalják el.²

	A rétegekhez tartozó olvasók százaléka*							
	Ö	F	N	20	40	á	k	e
Bókay: Bohémek és pillangók	41	34	42	51	49	40	49	54
Hemingway: Fiesta	40	46	43	50	35	34	53	57
Wallace: A zöld íjász	39	45	33	33	38	44	39	27
Németh: Égető Eszter	39	34	49	40	58	33	48	55
Reid: A fej nélküli lovas	38	43	30	35	31	46	33	20
Remarque: Nyugaton a helyzet változatlan	38	43	38	35	47	29	47	55
Láng: A Tamás templom karnagya	37	32	46	39	45	32	45	51
Sienkiewicz: Quo vadis?	37	39	41	23	51	29	43	60
Cusack: Hőhullám Berlinben	37	38	41	37	47	38	48	35
Szilvási: Légszomj	36	34	42	45	44	39	42	38
Kosztolányi: Néró	36	39	34	32	48	30	37	48
Mann: Varázshegy	36	34	43	43	44	25	44	63
Dreiser: Carrie drágám	34	29	44	39	41	33	43	42
Shculz: Kőbezárt fájdalom	33	29	41	34	40	52	39	45
Verne: Hector Servadac	33	42	36	30	29	33	34	35

* Ö–összesen (az 1401 fős minta (F=férfiak (836), N=nők (982, 20=20–24 évesek (303, 40=40–50 évesek (183), á=8 általánost végzetek (508), k=középiskolát végzetek (642), e=egyetemi végzetek (342). A különböző rétegek természetesen az 1832 fős mintából származnak. Ezért a rétegek csak egymással hasonlíthatók össze.

Érdeemes legelőször is a legolvasottabb és az átlagos olvasottságú felső és középső tízedeket összevetni:

Olvasmánytípus	A legolvasottabb művek között:	Az átlagos olvasottságú művek között:
romantika	7	1
mai realizmus	4	4
mai lektűr	1	4
klasszikus realizmus	3	—
kevésbé értékes mai realizmus	—	3
kalandregény	—	3

A legolvasottabb művek között az *általánosan elfogadott értékeket* megtestesítő klasszikusok (ezek között is elsősorban romantikus művek) alkotják a többséget, míg az átlagos olvasottságú művek többsége olyan huszadik századi irodalom, amely *hozzáférhető, eléggé közérthető* és nem élvezik különösebb mértékben sem a divat, se a „közpon-

² A teljes olvasottsági sorrendet az Élményalakzatok I. kötet tartalmazza.

ti” normák (iskolai tananyag, nemzeti értékek stb.) hátszelét. Ezeknek a műveknek az olvasottsága sokkal nagyobb mértékben tér el a különböző nemű, korú és iskolázottságú rétegeknél, mint a legolvasottabb műveké.

A felsorolt tizenöt között négy-öt olyan olvasmányt is találhatunk, amelyeket sokkal többen olvasnak a férfiak vagy a nők körében. Igaz, hogy nem ismerjük még véleményüket, de más a választás alapján inkább férfi olvasmánynak tekintjük például Wallace, Kosztolányi, Remarque és Ried, inkább női olvasmánynak Németh L., Láng, Dreiser, T. Mann és Szilvási műveit. Ezek az eltérések azért is figyelemre méltók, mert a nők és férfiak olvasottsága és olvasói aktivitása között nem észlelhetünk jelentős különbséget, továbbá a két réteg életkori összetétele és végzettségi szintje sem különbözik egymástól jelentős mértékben. Mindebből még nem következik feltétlenül az, hogy a két réteg olvasmány szerkezete jelentős mértékben különbözni fog, de az igen, hogy bizonyos értelemben beszélhetünk női és férfi olvasmányokról, legalábbis az olvasmány kiválasztásánál. Azt is el tudjuk képzelni, hogy az olvasmányok kiválasztásánál jobban érvényesülnek a női és férfi szerep diktálta viselkedési normák, mint az olvasmányok értékelésénél.

A két korcsoportnál elsősorban az idősebb réteg nagyobb olvasottsága érvényesül, de a két korosztály sajátos választási szempontjai is felfedezhetők: Az Akiért a harang szól mellett most már a Fiesta is bizonyítja, hogy Hemingwayt inkább lehet a fiatal, Kosztolányit és Németh Lászlót inkább az idősebb korosztály írójának tekinteni.

A különböző végzettségű rétegeknél két tendencia figyelhető meg. Az iskolai végzettség növekedésével együtt növekszik a művek – méghozzá eléggé különböző típusú művek – olvasóinak aránya. A kalandregények és bizonyos alacsony esztétikai értéket képviselő műveknél a helyzet vagy fordított, vagy legalábbis nem érvényesül ez a tendencia.

A három tényező szerepének összehasonlításakor kitűnik, hogy a könyvek kiválasztásánál sem a legdivatosabb, sem az átlagos olvasottságú műveknél nem igen rajzolódnak ki „ízlésvonalak”; még leginkább a nők és a férfiak választásainál. Ez esetben sem az esztétikai érték a mérce, hanem inkább a cím által sugallt tematika és a csoportnorma, amely ugyancsak a tematikára „érzékeny”. A legolvasottabb és az átlagos olvasottságú művek után érdemes még a legkevésbé olvasott műveket is megvizsgálni, abban a reményben, hogy talán megtudunk valamit arról, hogy a még nem olvasott, az ismeretlen, a hozzáférhetetlen, a közömbös vagy az elutasított művek vannak-e közöttük.

A legkevésbé olvasott művek között nem a nehezen hozzáférhető műveket találjuk elsősorban, hanem az áttételesen közlő, „modern”, „nehéz” olvasmányokat (Böll, Semp-run), a „furcsa”, idegen világú könyveket (Aldiss, Merle, Bradbury, Asimov, Franke), illetve a világnézeti szempontból kifogásolható műveket (France, Böll, Földes).

A férfiak és a nők választásai eddigi feltételezéseinket erősítik meg. A két korosztály választásainál (pontosabban nem-választásainál) a hozzáférhetőség a döntő szempont: 15 közül 10 mű ma nem vásárolható és kölcsönözhető, csak valakitől kölcsön kérhető könyv. Az idősebb korosztálynál ezek a régi lektűrök jóval olvasottabbak, így helyükre elsősorban a nehezebben érthető művek kerülnek. Ez azonban nem ízlésvonal a két korosztály között, hiszen ezeket a könyveket a fiatalabb korosztály sem olvasta lényegesen nagyobb arányban, csak náluk a régi lektűr még kevésbé olvasottabb. Komoly mérték-

	A réteghez tartozó olvasók %-a							
	Ö	F	N	20	40	á	k	e
Böll: Billiárd fél tízkor	15		13		13	12		
Simenon: Fekete eső	14				15		16	18
France: Pingvinek szigete	14		12	6		13	16	
Franke: Az orchideák bolygója	14		10		11	13	14	
Bradbury: Marsbéli krónikák	14		9			12	15	16
Ignác: Tűzistennő Hawaiban	13	15	14	10		13	15	17
Földes: A halászó macska utcája	13	15	15	4			15	20
Semprun: A nagy utazás	13							19
Kovai: Az oroszlan jegyében	13		11		15		13	11
Merle: Állati elmék	13		12	13	16		14	
Fowles: Lepkegyűjtő	13	15						19
Asimov: Én, a robot	12		9		10		16	12
Bihari: Miért?	12	10					17	17
Aldiss: Szürkeszakáll	12	15	10		11		10	12
Böll: Egy szolgálati út vége	11	15	10	11	11	11	12	16
Aldrich: És lámpást adott kezembe az úr		13		6				
Botond–Bolics: Ezer év a Vénuszon		12			17			16
Faulkner: Megszületik Augusztusban		15				13		
Jókai A.: 4447		14						
Sagan: Jó reggelt búbanat		15		10		12		
Segal: Szerelmi történet		12			13	13		
Kellermann: Alagút			14				17	
Semprun: A nagy utazás			11		15	13		
Szabó M.: Disznótor		14						
Székely J.: A halhatatlan kedves		15						
Updike: A nyúl cipő			14		12	12		
Gulácsy: Fekete vőlegények		15		7				
Lem: Magellán felhő			15					
Bromfield: Árvíz Indiában				11			17	
Cronin: Réztábla a kapu alatt				11				
Cronin: Ezt látják a csillagok				7				
Dumaunier: A Manderley ház asszonya				11				
Knittel: Via Mala				8				
Zilahy: Két fogoly				10				
Zilahy: Dukay család				11				
Zsigray: Szűcs Mara házassága				12				
Updike: A kentaur					10	12		
Golding: A legyek ura					17	11		
Amenda: Eroica					16			
Camus: Pestis						11		
Druon: Elátkozott királyok						13	16	
Szabó L.: A kétrácú ember								17
Chandler: Kedvesem, Isten veled								17
Hammet: A máltai sólyom								20

ben figyelembe veendő tényező tehát itt is a két korosztály különböző mértékű olvasottsága. A különböző végzettségű rétegek összehasonlításánál először is az olvasottsági különbségeket észlelhetjük, másrészt viszont azt, hogy akár a legolvasottabb műveknél – a vártnál kisebb különbségeket rögzíthetünk a nem választott művek között. Míg a férfiaknál és a nőknél a legkevésbé olvasott 15 mű közül csak négy, a fiatalabbaknál és az idősebeknél csak kettő, addig a két alacsony végzettségű csoportnál hat, a két magasabb végzettségű csoportnál pedig kilenc azonos művet találhatunk.

Az már egészen természetes, hogy az „Olvasta?” kérdés feltevése után következő igenlő válasz után feltesszük a „Tetszett?” (vagy az ezt helyettesítő „Mi a véleménye róla?”, „Jó volt-e?” stb. kérdéseket). A „Nem olvastam” válaszokat mind az olvasmányközvetítők, mind a kutatók hajlamosak egyszerű negatív információként kezelni, pedig *többféleképpen lehet valamit nem olvasni*. Lehet „*még nem*” és „*már nem*” olvasni valamit. Nem lehet közömbös az olvasmányközvetítő számára, hogy valaki még nem olvasta, *de tervezi, szeretné elolvasni*, illetve *nem is akarja* elolvasni a művet.

A százötven regény esetében általában kétharmad-egyharmad volt *még nem* és a *már nem* aránya. 75% felett volt a mű elolvasását tervezők aránya a következőknél:³

Hemingway: Akiért a harang szól	85 (21)
Hemingway: Fiesta	80 (59)
Mikszáth: Fekete város	80 (13)
Charriere: Pillangó	79 (57)
Stendhal: Pármái kolostor	79 (21)
Knight: Légy hű önmagadhoz	79 (50)
Balzac: Elvesztett illúziók	78 (33)
Standhal: Vörös és fekete	78 (21)
Brontë: Üvöltő szelek	77 (26)
Gárdonyi: Láthatatlan ember	77 (12)
Hajnóczi: Bengáli tűz	77 (49)
Hugo: Nyomorultak	77 (12)
Shaw: Oroszlánkölykök	77 (42)

A *tervbe vett olvasmányok* összetétele a legolvasottabb művek összetételére emlékeztet legjobban. Valamennyi *ismert mű* vagy (pl. a Fiesta) *ismert szerző* műve, akár klasszikusokról, akár manapság divatos művekről van szó.

A *tudatosan került* művek között a következők szerepelnek leggyakrabban:

Asimov: Én, a robot	69 (80)
Földes: A halászó macska utcája	67 (87)
Rejtő: Tizennégykarátos autó	64 (33)
Rejtő: Piszkos Fred a kapitány	60 (38)
Fowles: A lepkegyűjtő	59 (80)
Swift: Gulliver utazásai	59 (41)
Verne: Utazás a Holdba	59 (47)
Čapek: Harc a szalamandrakkal	58 (76)
Golding: A legyek ura	58 (83)
Kellermann: Az alagút	58 (83)
Updike: A kentaur	57 (85)
Szentiványi: A kőbaltás ember	57 (68)
Botond–Bolics: Ezer év a Vénuszon	57 (80)
Lem: Magellán felhő	57 (73)

³ Zárójelben a nem olvasók arányát közöljük

Megállapíthatjuk, hogy a *kevésbé olvasott művek kevesebb olvasóra számíthatnak, mint az olvasottabbak*. A leginkább került művek köre eléggé emlékeztet a legkevésbé olvasott művekre. Feltűnő a sci-fi kerülése. Külön tanulmányozás tárgya lehetne a viszonylag olvasott művek egyikének-másikának eléggé határozott elkerülése. Elképzelhető, hogy ugyanezeket a műveket olvasóink sem fogadják túlságosan nagy tetszéssel.

Az eddig inkább függő változóként szerepeltetett *aktív-passzív olvasói beállítódást* ezúttal a független változók közé sorolva azt vizsgáljuk, hogy milyen a kapcsolat a művek választása és az olvasói aktivitás között. Az olvasói beállítódás és az irodalmi olvasottság között nem tapasztaltunk pozitív összefüggést, ebből azonban természetesen nem következik az, hogy az egyes művek választásánál ne észleljünk kapcsolatot, például az értékesebb művek választása és az aktívabb olvasói beállítódás között. Az olyan értékes műveknél, amelyek nem tartoztak a legolvasottabb, a „mindenki által olvasott” művek közé találtunk is ilyen összefüggéseket, de általában csak az átlagos aktivitású és az ennél aktívabb olvasók között. (Ez a helyzet például Hemingway *Fiesta*, Németh L. *Iszony* és Mann *Varázshegy* című műveinél.)

A legolvasottabb, a leginkább mellőzött művek eléggé eltérő összetétele arra készteti a kutatót, hogy külön-külön megvizsgálja a különböző olvasmánytípusok átlagos olvasottságát is.

Olvasmánytípus	Átlagos olvasottság (%)	Határértékek (%)
romantika	74	98 – 38
klasszikus realizmus	71	87 – 43
értékes mai realizmus	50	85 – 15
mai lektűr	43	84 – 13
kalandregény	42	74 – 14
kevésbé értékes mai realizmus	41	78 – 16
krimi	31	57 – 15
sci-fi	25	53 – 13
régi lektűr	22	43 – 14
modern	18	30 – 12

Különösebb meglepetést nem okozhatott ez a lista, legfeljebb az lepheti meg az olvasót, hogy az 1954 után forgalomba nem kerülő régi lektűr átlagos olvasottsága is meghaladja a 20%-ot. (Az öt százalékosnál kisebb eltéréseknek azért nem kell nagy jelentőséget tulajdonítani, mert annak is betudható, hogy egy-egy mű mióta hozzáférhető.) Ebből a szempontból a mai lektűr, a Hemingway és a Remarque-típusú mai realizmus, a modern irodalom és a sci-fi vannak megkülönböztetett helyzetben.

Ezek az olvasottsági arányok több szempontból is csak belső (a kutatásunkon belüli) viszonyítási alapnak tekinthetők; például a következők miatt: a) kevés (11–22) az egyes olvasmány-kategóriákba tartozó művek száma; b) időbeli hozzáférhetőségük különböző; c) a divatjukat felszító különböző hatások – elsősorban a televíziós adaptációk –

egyenlőtlenül oszlanak meg. Ezek miatt is, de más okokból is meglehetősen nagy eltérések tapasztalhatók az egyes csoportokon belül.

Érdekes lenne kiszámítani valamennyi típusra az *olvasás frissességének* mutatóját. Ennek a mutatónak az előállítása azonban eléggé bonyolult lenne, hiszen figyelembe kellene venni a mű időbeli hozzáférhetőségét és a művet olvasók átlagéletkorát is. Természetesen a kérdés időpontjához számítva legfrissebb olvasmányok között elsősorban a kérdés előtti években megjelent művek szerepelnek, a legrégebb olvasmányok között pedig elsősorban a háború előtt megjelent művek, másodsorban a gyermekkori és serdülőkori olvasmányok. (Mivel a kérdezettek egyötöde 20 évesnél fiatalabb, Verne, Gárdonyi, Jókai és Dumas is szerepelnek a friss, a kérdés időpontjához képest csak négy-öt éves olvasmányok.) Hogy mennyire érdekes az *idő-tényező* vizsgálata – és hogy mennyire fontos lenne az egyes művek olvasása történetének kutatása – azt mi sem bizonyítja jobban, hogy például az Elfújta a szél-t 35, a Réztábla a kapu alatt-t 27%-a olvasta, olvasói közül a kérdés előtti öt évben. Az ilyenfajta vizsgálatokban természetesen figyelembe kellene venni az *újraolvasás* tényét is.

2. KEDVELES – ELUTASÍTÁS – VITATOTTSÁG

Már szó esett arról az olvasói magatartásról, amelyet az „én csak jó könyveket olvasok” kijelentéssel jellemezhetjük. Mivel ez a magatartás a különböző társadalmi helyzetű olvasó rétegeknél különböző arányú lehet, ki kell számítanunk a rétegek kritikus magatartását is jellemző átlagos tetszés-mutatókat.⁴ Az ezeknél tapasztalható eltéréseket majd az egyes rétegek jellemzésénél kell figyelembe vennünk.

A 150 mű fogadtatását
a befogadói magatartást
tükröző átlagos tetszés-
mutatók

nők	1.25
férfiak	1.22
15–19 évesek	1.19
20–24 évesek	1.18
25–29 évesek	1.18
30–39 évesek	1.16
40–49 évesek	1.22
50–59 évesek	1.22
60–69 évesek	1.24
70 évesek és idősebbek	1.10
1–7 általánost végzettek	1.31
8 általánost végzettek	1.26

⁴ Leírása a függelékben

A 150 mű fogadtatását
a befogadói magatartást
tükröző átlagos tetszés-
-mutatók

8 általánost és szakmunkásképző intézetet végzettek	1.21
középiskolát végzettek	1.18
egyetemet, főiskolát végzettek	1.15
mezőgazdasági fizikai dolgozók	1.28
ipari segédmunkások	1.24
ipari betanított munkások	1.22
ipari szakmunkások	1.20
szolgáltatásban dolgozó szakmunkások	1.20
szakmunkástanuló	1.14
középiskolai tanuló	1.20
irodai dolgozó	1.18
középszintű szakember	1.19
pedagógus	1.16
műszaki értelmiségi	1.11
egyéb értelmiségi	1.22
egyetemi hallgató	1.01
háztartásbeli	1.24
nyugdíjas	1.18

Legélesebben kirajzolódó tendencia: az iskolázatlanabbak enyhébben, az iskolázot-
tak szigorúbban minősítik olvasmányaikat. Ne feledjük, az egyes csoportok nem ugyan-
azokat az olvasmányokat minősítik, hanem az olvasmányok szélesebb és szűkebb körét,
illetve különböző összetételű olvasmányokat. Az átlagos tetszésmutatók ilyen mértékű
eltérése is indokolja, hogy ne az abszolút, hanem a relatív tetszés-mutatókat alkalmazzuk
a kedveltség vizsgálatánál.

A 150 mű fogadtatását a relatív tetszésmutatók alapján először a felső tizedbe tar-
tozó, vagyis a *legkedvezőbben fogadott művek* alapján mutatjuk be (az olvasottság vizs-
gálatánál megismert módon).

A művek tetszés mutatói az egyes rétegeknél

	ő	f	n	20	40	á	k	e
Gárdonyi: Egri csillagok	1.67	1.67	1.67	1.62	1.72	1.66	1.64	1.72
Hugo: Nyomorultak	1.67	1.64	1.71	1.65	1.66	1.63	1.71	1.68
Hemingway: Akiért a harang szól	1.63	1.61	1.66	1.68	1.61	1.60	1.63	1.64
Knight: Légy hű önmagadhoz	1.58	1.54	1.63	1.62	1.58	1.56	1.62	1.58
Jókai M.: Az aranyember	1.58	1.56	1.61		1.66	1.64	1.48	
Jókai M.: A kőszívű ember fiai	1.55	1.51	1.58		1.63	1.60	1.54	1.54
Remarque: A diadalív árnyékában	1.54	1.51	1.60	1.55	1.59		1.56	1.56
Dumas: Gróf Monte Christo	1.54	1.54		1.49	1.61	1.61	1.52	
Dallos: Aranyecset – A nap szerelmese	1.54		1.58	1.55		1.66		
C. Brontë: Jane Eyre	1.54		1.65	1.54	1.62	1.65	1.50	
Sienkiewicz: Quo vadis?	1.54	1.48	1.57	1.49	1.58		1.57	1.55
Gárdonyi: A láthatatlan ember	1.53	1.54		1.48	1.62		1.53	1.60
Tolsztoj: Háború és béke	1.50		1.57				1.53	1.57
Knittel: Via Mala	1.49				1.62	1.60	1.49	
I. Shaw: Oroszlánkölyök	1.49	1.52		1.52			1.54	1.54
Remarque: Nyugaton a helyzet változatlan		1.50						
Verne: Sándor Mátyás		1.48						
Stendhal: Vörös és fekete		1.45						
Cronin: Ezt látják a csillagok		1.44					1.49	
Cusack: Ketten a halál ellen			1.57	1.49	1.57	1.57		1.52
Tolsztoj: Anna Karenina			1.57					
Stendhal: Pármái kolostor			1.56		1.58	1.59		
Merle: Állati elmék				1.51				1.53
Brontë: Üvöltő szelek				1.49				
Mikszáth: Fekete város					1.58	1.53		
Dumaunier: A Maderley ház asszonya						1.55		
Mitchell: Elfújta a szél						1.55		1.53
Merle: Két nap az élet								1.52
Solohov: Emberi sors								

A legolvasottabb és a legkedveltebb művek közül hét azonos. A legkedveltebbek között szereplők közül az olvasottsági ranglistán a Jane Eyre a 21., az Aranyecset a 32., az Oroszlánkölykök a 41., a Ketten a halál ellen a 47., a Légy hű önmagadhoz a 49., A diadalív árnyékában az 57., a Quo vadis? a 74. a Via Mala a 124. helyen áll. A legolvasottabb művek közül pedig a kedvelési ranglistán a Fekete város a 21., az Emberi sors a 25., a Sellő a pecsétgyűrűn a 98., a Rozsdametető a 113., a Rokonok a 118. helyet foglalja el. *Az olvasottság és a kedvelés közötti összefüggés* első látásra úgy fest, hogy a legkedveltebb művek a legolvasottabb és az átlagosnál (43%) olvasottabb művek közé tartoznak, míg a legolvasottabb művek között nem egy az átlagosnál (1.20) jóval kevésbé kedvelt.

A legjobban kedvelt és a legolvasottabb 15–15 mű olvasmánytípus szerinti megoszlása így fest:

Olvasmánytípus	legolvasottabbak	legkedveltebbek
romantika	7	7
mai realizmus	4	1
klasszikus realizmus	3	2
mai lektűr	1	1
régi lektűr	—	1
kevésbé értékes mai realizmus	—	3

A legerősebb visszhangot kiváltó és a legolvasottabb műveket összevetve a mai realizmus értékesebb és kevésbé értékes válfájának a cseréjét érzékelhetjük eltérésnek. Elsősorban ennek köszönhető, hogy *a legkedveltett művek összességükben kevésbé értékesek, mint a legolvasottabbak.*

A férfiak és a nők legkedveltett olvasmányai esetében is érvényesülnek az olvasmányok kiválasztásánál észrevett tendenciák: az „izgalmas” és az „érzelmes”, a női és férfi főszereplőjű regények kedvelésében mutatkozó különbségek. *A fiatalok és idősebbek* közötti különbség elsősorban a „mai” és „rég” könyvek kedvelésében mutatkozik.

A különböző végzettségűeknél már az *érték különbségek* is szembevetődnek: a legfeljebb 8 általánost végzettek által legjobban kedvelt művek között négy, a középiskolát végzeteknél két lektűr szerepel, az egyetemet végzeteknél egy sem. Ez egyben a legfeltűnőbb különbség a három különböző végzettségű réteg között. Egy másik tendencia is érvényesül, de gyengébben: a magasabb végzettségűeknél több „mai” (huszadik századi és kortárs) mű szerepel, mint az alacsonyabb végzettségűeknél.

Mivel a tetszés-mutató nem egyszerűen a kedvelés és az elutasítás, hanem az elutasítás mellett a tetszés két különböző fokozatát tartalmazza, nemcsak a legalacsonyabb tetszés-mutatójú művek,⁵ hanem a legtöbb „nem tetszett” választ kapó művet, valamint a legvitatottabb műveket⁶ is felsoroljuk:

Először is azt állapíthatjuk meg, hogy a háromféle rangsor nem mutat túlságosan nagy eltéréseket. *A leghűvösebben fogadott művek* egyben az olvasóik számához képest

⁵ Zárójelben az olvasók arányát közöljük.

⁶ A vitatottság fokát a nem tetszett, tetszett és a nagyon tetszett válaszokat helyettesítő –1, +1 és +2 értékek szórásával mértük.

	A legnagyobb relatív tetszés- mutatójú művek	Legtöbbek által elutasított művek (ol- vasók %-ban)	Legvitatottabb művek (szórásérték)
Bessie: A szexbomba	0.59 (29)	29	1.08
Čapek: Harc a szalamandrakkal	0.69 (23)	24	0.98
Földes: A halászó macska utcájában	0.72 (13)	21	0.96
Sánta: Húsz óra	0.72 (65)	22	0.98
Gardner: A kölcsönkért lány esete	0.74 (26)	22	0.98
Bradbury: Marsbéli krónikák	0.82 (14)	21	1.02
Christie: Holttest a könyvtárszobában	0.82 (48)	18	
Böll: Billiárd fél tízkor	0.83 (15)	16	
Asimov: Én, a robot	0.85 (12)	15	
Böll: Egy szolgálati út vége	0.87 (11)		
Kolozsvári: Nők apróban	0.89 (24)		
Jefremov: Az Androméda kód	0.89 (29)	15	
Charriere: Helyettem kis virág	0.92 (30)	18	1.00
Szabó M.: Disznótor	0.93 (18)		
France: Pingvinek szigete	0.94 (14)		
Golding: A legyek ura	(17)	20	1.09
Bulgakov: A Mester és Margarita	(22)	17	1.01
Updike: A kentaur	(16)	15	
Camus: Pestis	(17)	15	0.96
Hemingway: Fiesta	(40)		1.02
Szentiványi: A kőbaltás ember	(31)		0.99
Mann: Varázshegy	(36)		0.96
Fejes: Rozsdatemető	(80)		0.94
Keyes: Virágot Algernonnak	(22)		0.94

legnagyobb mértékben elutasított művek. Ugyanakkor a 15 legalacsonyabb tetszés-mutatójú mű közül hét a legkevésbé közömbös, vagyis a legvitatottabb művek közé tartozik, ami annyit jelent, hogy nemcsak a „nem tetszett” válaszok, hanem a „nagyon tetszett” válaszok aránya is viszonylag magas ezeknél a műveknél. A leginkább *vitatott műveknek* másik csoportja, a Rozsdatemető és a Varázshegy típusú regények, nem tartoznak a leghűvösebben fogadott művek közé. (Tetszés-mutatójuk nagysága alapján a Fiesta a 30., a Virágot Algernonnak a 37., A kőbaltás ember a 83., a Varázshegy a 91, a Rozsdatemető a 113. helyen áll. A leghűvösebben fogadott művek többségének olvasottsága nem éri el az átlagos (43%) szintet, a legvitatottabb művek között már több olvasottabb mű található és köztük van az olvasottsági sorrendben a 11. helyen álló Rozsdatemető is. A leghűvösebben fogadott művek köre eléggé tarka képet mutat: megtalálhatók közöttük a modern irodalom és a klasszikus realizmus alkotásai, krimi, sci-fi, régi és mai lektűr. Hogy ezek a művek elsősorban, mely rétegek jóvoltából kerültek ebbe a körbe, illetve hogy mely művek esetében beszélhetünk viszonylag egységes közvéleményről, ez a következő táblázatból derülhet ki:

Négy-öt mű esetében meglehetősen egységes a könyvtárhasználók elutasító-tartózkodó véleménye. A nők és a férfiak között ebben a vonatkozásban csak kisebb eltéréseket tapasztalhatunk. Szabó Magda regényénél a férfi olvasók nő írókkal kapcsolatos előítéletei játszanak szerepet, jól látszik, hogy a nők mennyire idegenkednek a tudományos fantasztikus regénytől. A fiatalabb és idősebb korosztálynál a régi lektűr, illetve a modern irodalom látszik választóvonalnak. A különböző iskolai végzettségű rétegeknél el-

A leghűvösebben fogadott művek a különböző rétegeknél a relatív
tetszőszám alapján

	Ö	F	N	20	40	á	k	e
Bessie: A szexbomba	0.59	0.61	0.50	0.52	0.59	0.55	0.54	0.54
Čapek: Harc a szalamandrakkal	0.69	0.70	0.65	0.59	0.62	0.62	0.69	0.72
Földes: A halász macska utcája	0.72	0.73	0.79			0.79	0.77	0.66
Sánta: Húsz óra	0.72	0.77	0.67	0.62		0.69	0.65	
Gardner: A kölcsönkért lány esete	0.74	0.70	0.75	0.77	0.74	0.91	0.60	0.51
Bradbury: Marsbéli krónikák	0.82	0.92	0.68	0.82	0.42	0.70		
Christie: Holttest a könyvtárszobában	0.82	0.86	0.83	0.74	0.81		0.80	
Böll: Billiárd fél tízkor	0.83							
Asimov: Én, a robot	0.83	0.91	0.64		0.57	0.87		0.65
Böll: Egy szolgálati út vége	0.87	0.81		0.70		0.82	0.87	
Kolozsvári: Nők apróban	0.89	0.88	0.87	0.88	0.74	0.84		0.76
Jefremov: Az Androméda kód	0.89		0.76	0.81			0.84	0.80
Charrere: Helyettem kis virág	0.92	0.89	0.85		0.83		0.81	0.58
Szabó M.: Disznótör	0.93	0.77				0.90		
France: Pingvinek szigete	0.94					0.94		
Böll: Billiárd fél tízkor		0.86	0.83				0.83	
Faulkner: Megszületik Augusztusban		0.93			0.87			
Hammet: A máltai sólyom					0.66	0.78	0.88	
Golding: A legyek ura			0.81					0.72
Kellermann: Alagút				0.75			0.86	
Chandler: Kedvesem Isten veled				0.83				
Aldrich: . . . és lámpást adott kezembe az úr				0.86				
Fowles: A lepkegyűjtő				0.85				
Hercegh: A Gyurkovich lányok								0.86
Franko: Az orchideák bolygója				0.87	0.84			0.68
Updike: Nyúlcsipő				0.87				
Bulgakov: A Mester és Margarita					0.50	0.92		
Updike: A kentaurok					0.69	0.84		
Rejtő: Piszkos Fred a kapitány					0.83	0.90		
Camus: Pestis					0.86			
Reid: A fej nélküli lovas						0.91	0.87	0.70
Cain: A postás mindig kétszer csenget							0.87	
Borond—Bolics: Ezer év a Vénuszon								0.79
Berkesi: Húszévesek								0.77
Aldiss: Szürkeszakáll								0.82

sősorban az érték a választóvonal. Míg a legfeljebb 8 általánost végzeteknél a leghűvösebben fogadott 15 mű közül csak 4 tartozott az alacsony esztétikai értékű művek közé, az egyetemet végzeteknél pedig 8, a modern irodalomnál viszont fordítva áll a helyzet.

Szinte mindegyik általánosan elutasított mű esetében érdemes lenne a tartózkodás, illetve az elutasítás okát alaposan megvizsgálni. Bessie A szexbomba című regénye valamennyi rétegnél – tehát nemcsak a fenti táblázatban kiemeltekénél – a leghűvösebben fogadott művek között szerepel, egyes rétegeknél azonban az elutasítók mellett a „nagyon tetszett”-tel szavazók aránya is jelentős, hiszen ez a regény nemcsak a leghűvösebben fogadott, hanem a legtöbbek által elutasított és a legvitatottabb művek között is szerepel. A *Harc a szalamandrakkal* című Čapek regény egyrészt a tudományos fantasztikus regények, másrészt a szokatlan módon megformált modern regények sikertelenségében osztozik. Ennek a regénynek is vannak hívei, és bizonyos rétegek körében – a pedagógusok kivételével az egész értelmiség – az átlagosnál jóval magasabb a regény tetszésmutatója.⁷

A Hűz óra esete még bonyolultabb. Ez a regény is egyszerre szerepel a leginkább elutasított és a legvitatottabb művek között, de ezzel a művel néhány réteg kivételt tesz: az egyetemisták és a pedagógusok kivételével az értelmiségiek. Ennél a műnél az elutasítást és a tartózkodást sem az esztétikai értékkel, sem a prűdériával, sem a bizzar témaválasztással, de még a szokatlan megformálási móddal sem magyarázhatjuk: inkább világnézeti-politikai, értékrendbeli tényezők magyarázhatják ezt az esetet.

A legmelegebben és a leghűvösebben fogadott művek között mindig eléggé sok olvasókat „terrorizáló” klasszikus tekintély vagy a kategóriájából is „kilógó” rendhagyó mű szerepel, ezért a különböző nemű, korú és társadalmi helyzetű rétegek olvasói viselkedés érzékeltetésére csak korlátok között alkalmasak, ezért fontos ezúttal is az egyes olvasmánytípusok fogadtatásának vizsgálata.

Olvasmánytípusok	Relatív tetszésmutató	Szélső értékek
romantika	1,50	1,67–1,25
kevésbé értékes mai realizmus	1,34	1,58–0,89
klasszikus realizmus	1,33	1,54–0,97
régi lektűr	1,27	1,49–0,72
mai lektűr	1,25	1,54–0,59
kalandregény	1,21	1,47–1,06
mai realizmus	1,19	1,63–0,69
sci-fi	1,09	1,37–0,82
modern	1,01	1,23–0,83
krimi	0,99	1,31–0,74

Ha összevetjük ezeknek az olvasmánytípusoknak az olvasottságát fogadtatásukkal, az olvasottság és a kedveltség között eléggé szoros összefüggést feltételezhetünk: *az olvasottabb olvasmánytípusok általában kedveltebbek*. A romantika és a klasszikus realizmus,

⁷ A Čapek regény relatív tetszési mutatója 0.69 volt, az az érték a műszaki értelmiségnél 0.92, pedig ennek a rétegnek az általános tetszésmutatója alacsonyabb az átlagosnál, vagyis ez a réteg általában szigorúbban minősít.

az átlagosnál olvasottabb és kedveltebb is, ez azonban csak az olvasmánytípusra igaz, hiszen mindkét kategóriában eléggé sok rendhagyóan olvasott és kedvelt mű található (annak ellenére, hogy ez a két olvasmánytípus a homogénebb összetételűek közé tartozik). Átlagosan olvasott és kedvelt a mai realizmus, a mai lektűr és a kalandregény. Alacsony olvasottságú és kedveltségű a tudományos fantasztikus regény, a krimi és a modern regény. Az általános tendenciának ellentmondó olvasmánytípusok közül alacsony olvasottságú régi lektűr valamivel kedveltebb az átlagosnál, az átlagos olvasottságú, kevésbé értékes mai realizmus a második legkedveltebb olvasmánytípus. Gondos Ernő terminusát használva azt mondhatjuk, hogy ezeknek az olvasmányoknak az átlagosnál magasabb a hatásfoka.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Az irodalmi olvasottságot és az olvasói aktivitást befolyásoló tényezők

Jellegetes könyvtáros „gyermekbetegség”, amikor a könyveket „az olvasó”, vagy „munkásolvasó” számára alakítunk ki új szolgáltatástípust, amikor például „a munkásolvasó” az olvasóvánevelő tevékenység „szenvendő alanya”. E „gyermekbetegség” nem megfelelő ellenszere újabb „gyermekbetegséget” okozhat; a „minden olvasó megismételhetetlenül egyedi eset” szemlélet kialakulását, amely – hivatkozván arra, hogy minden egyes olvasóval úgy sem lehetséges foglalkozni – a lustaság menlevele lehet. A „minden olvasó egyforma” állítással szemben a „minden olvasó különbejáratú egyéniség” megállapítás határozottan előnyben van, de egyéni sajátosságokkal rendelkező olvasók egyes csoportjai közötti hasonlóságok léte legalább olyan erős cáfolata az egynemű olvasótábor feltételezésének, mint az egyénenkénti különbözőség ténye. Míg az *egyéni különbségek* sokszor szembevetűnek, a könyvtár olvasótársadalmának *rétegzettsége* szabad szemmel nem látható. Egyes rétegek persze eléggé jól elkülöníthetők, hiszen a nők és a férfiak, a fiatalok és az öregek, az új és a régi olvasók rétegei szabad szemmel láthatók. Az olvasóinkról begyűjtött adatok minősítésével újabb csoportokat képezhetünk; például az iskolázottak és iskolázatlanok, a különböző foglalkozást űzők, a városban és falun lakók rétegeit. Kérdés, hogy valódi, vagyis valóban hasonlóan viselkedő *olvasócsoportokat* alakíthatunk-e ki ily módon. Ha sikerül valamilyen független változó alapján valamelyik függő változó szerint különbözően viselkedő csoportokat elkülöníteni, akkor még mindig nyitva marad a kérdés, hogy vajon *milyen erősségű meghatározó szerepe* van ennek a tényezőnek, de még az is, egyáltalán van-e meghatározó szerepe, vagy pedig egy másik, a valódi meghatározó tényező rejtőzik mögötte. A továbbiakban csupán öt olyan feltételezett független változó szerepét vizsgáljuk meg, amelyek a könyvtáros számára a legtöbb esetben ismertek. Az olvasó nevére ismerjük az olvasó *nemét*, születési évéből kiszámíthatjuk *életkorát*, lakcíme elárulja *lakóhelyének* típusát, sok esetben ismerjük *foglalkozását* és *iskolai végzettségét* is. (Az előbbiről következtetni lehet az utóbbira, gondolhatják sokan, és az egyik elhagyását szorgalmazhatjuk. Ennek eldöntése is egyik feladatunk lesz.)

Nem vállalkozhatunk arra, hogy számbavegyük, rendszerezzük és jellemezzük a könyvtári olvasók különböző rétegeit. Nem is lenne nagy gyakorlati hozadéka, hiszen minden könyvtárban valamelyest másképpen fest az olvasótársadalom rétegződése. Más

képet mutathat ez aszerint, hogy milyen függő változó szemszögéből vizsgáljuk. Ha az olvasottságot vizsgáljuk és azt egy emberi élet alatt elolvasott könyvek számával mérjük, akkor feltehetően az életkornak más szerepe lesz, mint akkor, ha az olvasás jelenlegi tempóját figyeljük meg. Az is feltételezhető, hogy az előbbi esetben az iskolai végzettségnek viszonylag kisebb, az utóbbi esetben viszonylag nagyobb szerepe lesz. Az megint más kérdés, hogy az életkor mennyire „szívja magába” az iskolai végzettséget, vagyis, kérdés, el lehet-e hagyni egy független változót.

1. A FÜGGŐ ÉS FÜGGETLEN VÁLTOZÓK SZEMBESÍTÉSE

A sok közül viszonylag önkényesen kiválasztott öt, független változónak (vagyis oknak) feltételezett tényező szerepét két hozzájuk képest függő helyzetben lévő változóval (vagyis okozattal) összevetve vizsgáljuk: az *irodalmi művekkel kapcsolatos aktív-passzív beállítódás*. Az egyik tényező mennyiségi, a másik minőségi, az egyik *eredményt*, a másik *szándékot* jelez. (Természetesen ez a szándék – vagyis az olvasó aktív vagy passzív magatartása – szintén eredmény, méghozzá részben az olvasói gyakorlat eredménye.) Kontrollként a független változó címre pályázó tényezők közé soroljuk a munka mellett tanulásra vállalkozó magatartást. Az alábbi táblázat alapján már képet kaphatunk arról, hogy az irodalmi olvasottság és az olvasói beállítódás tekintetében rétegződik-e és ha igen, hogyan rétegződik a könyvtári tagság:

Független változók	Függő változók		
	Csoport létszám	Olvasottság foka (1–5)	Olvasói beállítódás foka (1–5)
Nem			
férfi	836	2.37	3.03
nő	982	2.41	3.12
Életkor			
15–19 éves	332	1.84	3.15
20–24 éves	303	2.28	3.45
25–29 éves	226	2.65	3.25
30–39 éves	297	2.58	2.97
40–49 éves	183	2.65	2.88
50–59 éves	126	2.75	2.75
60–69 éves	112	2.74	2.71
70 éves és idősebb	41	2.54	2.79
Lakóhely			
község	986	2.23	3.05
város	490	2.52	3.09
Budapest	335	2.66	3.13
Iskolai végzettség*			
0–7 általános	101	2.06	2.68
8 általános	260	2.18	2.78
8 általános + szakm.	248	2.22	2.68
középiskola	642	2.57	3.19
egyetem	313	2.71	3.37

Független változók	Függő változók		
	Csoport létszám	Olvasottság foka (1-5)	Olvasói beállítódás foka (1-5)
Foglalkozás			
mezőgazd. fizikai munkás	51	1.86	2.43
ipari segédmunkás	47	2.10	2.87
ipari betanított munkás	84	2.09	2.68
ipari szakmunkás	231	2.41	2.85
szolgáltató szakmunkás	55	2.31	2.76
középszintű szakember**	388	2.56	3.09
irodai dolgozó***	185	2.49	3.03
középiskolás	163	1.83	3.27
szakmunkástanuló	47	1.82	2.87
főiskolás, egyetemista	29	2.52	4.28
pedagógus****	214	2.55	3.62
mérnökök	80	2.77	3.25
egyéb értelmiségiek	53	2.92	3.28
háztartásbeliek	52	2.38	2.63
nyugdíjasok	54	2.66	2.49
Tanulás*****			
nem tanul	796	2.45	2.81
tanulni szándékozik	378	2.43	3.15
tanul	383	2.50	3.43

* Elhagytuk a középiskolásokat és az egyetemi hallgatókat

** Ide soroltuk a technikusokat, a szakképzett ápolónőket, a szakképzett kereskedelmi eladókat, pincéreket, művezetőket stb.

*** Ide soroltuk a képesítés nélküli könyvelőket, bérelszámolókat, a gépirókat

**** Ide soroltuk még a népművelőket és az óvónőket is

***** Elhagytuk a középiskolásokat és az egyetemi hallgatókat

Az olvasói érdeklődést és magatartást jellemző függő (irodalmi olvasottság), kiegészítő (tanulás és olvasói aktivitás) és közbülső (olvasási szokásokat jellemző tényezők) változónál a hat független változó magyarázó szerepe a szórásnégyzet értékek¹ alapján így fest:

	Nem	Életkor	Lakóhely	Foglalkozás	Iskolai végz.	Tanulás
Folyóiratolvasás	0.7	1.2	1.0	24.9	24.8	5.2
Könyvolvasás intenzitása	0.1	3.3	0.2	14.7	4.5	1.2
Ismeretközlő könyvek olvasása	0.3	0.7	0.9	8.1	8.8	3.2
Irodalmi olvasottság	0.0	5.9	1.9	4.6	4.3	0.3
Olvasói aktivitás	0.2	6.8	0.1	10.8	6.4	5.1

Sokféle félreolvasásra csábít ez a táblázat. Jó lenne például azt mondani, hogy a vizsgált hat független változó összesen 57.8 százalékot magyaráz a folyóiratolvasásnál tapasztalható eltérésekből.

¹ A variancia analízis hétköznapiabb szóhasználatba átültetve

Nem tehetjük, mert nagyon valószínű, hogy a foglalkozás és az iskolai végzettség egymástól nem teljesen független változók. Csupán annyit jelenthetünk ki, hogy a vizsgált hat tényező még bőven hagy helyet *más jellegű* – például szociálpszichológiai, lélektani – tényezőknek. Azt is feltételezhetjük, hogy ezeknek az egyéb tényezőknek nagyobb szerep juthat az irodalmi olvasottságnál és olvasói beállítódásnál is, mint mondjuk a folyóiratolvasásnál. Megállapíthatjuk, hogy – a *foglalkozás* és az *iskolai végzettség* valamennyi olvasói szokást jellemző tényezőnél „szerepet vállal”, és úgy tűnik, hogy ennek a két független változónak a szerepe fontosabb mint a többié. Ennek körülbelül az ellenkezőjét állapíthatjuk meg a *nem* és a *lakóhely* szerepéről. Az *életkor* és a *tanulás*, bizonyos tényezők-nél (még hozzá a mennyiségi és a minőségi jellegű tényezők-nél kisebb szerepet játszik).

Megint hangsúlyozzuk, hogy vizsgálódásunk köre is közművelődési könyvtári tagság. Amennyiben az egész olvasótábor lett volna, akkor valószínűleg nagyobb szerep jutott volna néhányának a vizsgált (és természetesen a nem vizsgált) független változók közül. Az iskolai végzettségnek és a foglalkozásnak feltétlenül, hiszen a könyvtári tagok között jóval kevesebb alacsony végzettségű és szakképzetlen olvasó található, mint az ennél legalább kétszerte nagyobb kört képező olvasótáborban.

Kiemelve a vizsgálódásunk középpontjában álló *irodalmi olvasottságot* és az *olvasói beállítódást*, megállapíthatjuk, hogy a hat közül két független változó magyarázó szerepe a kétféle – a mennyiségi és a minőségi jellegű – változónál eléggé eltérő. A városi emberek valamivel olvasottabbak mint a falusiak, ugyanakkor az olvasói aktivitásuk alig különbözik a falusiakétól. A *lakóhely* „mögötti” magyarázó tényezők között a foglalkozás és az iskolai végzettség mellett, de valószínű náluk is erősebben a szabadidő állhat a fő helyen.

A *tanulási szándék* – ezért soroltuk a közbülső változók közé – sajátos magatartásformákat jelent: vagy magasabb társadalmi státus elérésére törekvést, vagy a kettő különböző összetételű kombinációit, de valószínű mindegyik esetben az átlagosnál dinamikusabb életvezetést jelöl. Nagyon jellemzőnek tartjuk, hogy a tanulásnak csupán szándéka is éles nyomot hagy az olvasói beállítódásban.

Az *életkor* szerepe a kétféle függő változónál valamelyest eltérő: az olvasottságnál valószínűleg erősebben játszik szerepet a valódi életkor, mint az olvasói beállítódásnál, hiszen az idősebb korosztályoknál (kivéve a 70 évesnél idősebbeket) nem csökken, sőt egy kicsit növekszik is az olvasottság, míg legaktívabbnak a két legiskolázottabb korcsoport mutatkozik.

Az *iskolai végzettség* szerepét vizsgálva – legalább is első megközelítésre – úgy tűnik, hogy az érettségi a határvonallal, főképpen az olvasói beállítódásnál.

A *foglalkozás* szerepét vizsgálva több érdekesség adódik. A könyvtárba járó szakképzett és szakképzetlen munkások olvasottsága között nagyobb a különbség, mint a két réteg olvasói aktivitása között. Ne feledjük, minél alacsonyabb iskolázottságú és szakképzettségű rétegekről van szó, annál alacsonyabb körükben a könyvtárhasználók aránya, tehát annál kevesebb joggal helyettesíthetik rétegüket a réteghez tartozó könyvtártagok. Ezt figyelembe véve arra gondolhatunk, hogy a könyvtárba járó szakképzetlen munkások

jelentős része azok közé tartozhat, akiknél a hátrányos helyzetük nem tette lehetővé az olvasmányélményének nagyobb mértékű felhalmozódását, de akik ugyanakkor erős elszánással meg akarják haladni ezt az állapotot; akik azzal, hogy rokonszenveznek az irodalmi művekkel – és feltehetően általában a kultúrával – valamint a művek befogadásával járó szellemi munkavégzéssel is „előleget vesznek fel” a kultúrából. A másik figyelemre méltó eltérés a hasonló olvasottságú középiskolások és szakmunkástanulók olvasói aktivitása között tapasztalható. A hasonlóan alacsony olvasottság elsősorban hasonló életkori sajátosságnak tekinthető. (Persze ne feledjük, hogy ezúttal a középiskolások háromnegyedét hasonlítjuk össze a szakmunkástanulóké ötödével.) Az eltérő aktivitást az eltérő társadalmi helyzet által befolyásolt életmód és értékrend magyarázhatja. A diplomások és a diplomájukért tanuló egyetemisták olvasói beállítódása közötti összefüggést az egyetemista életkor és életforma magyarázhatja. Nem könnyű értelmezni – ha csak nem a túlterheltséggel és a második műszakkal – a pedagógusok éppen csak az átlagot meghaladó olvasottságát. Az aktívabb beállítódású és magasabb szintű irodalmi ízléssel rendelkező rétegek (pedagógusok, egyetemi hallgatók, középiskolások) viszonylag alacsony olvasottságánál azt is figyelembe kell venni, hogy a 150 mű 26%-a kifejezetten alacsony értékű mű, ezek tudatos kerülése – ez még persze csak feltevés és bizonyításra szorul – is eredményezheti a viszonylag alacsonyabb olvasottságot.

2. A HAT FÜGGETLEN VÁLTOZÓ SZEMBEESÍTÉSE

a) Kétdimenziós elemzés

A vizsgált hat tényezőnek sem sorrendjéről, sem „önállóságáról”² nem győződhattünk még eddig meg. Most, amikor megpróbálunk az egyes tényezők mögé nézni oly módon, hogy szembesítjük őket, új módszerrel folytatjuk az elemzést: mindegyik tényező alapján két-két csoportra bontjuk a mintánkat alkotó könyvtári tagságot:

- nőkre és férfiakra
- fiatalokra (15–29 évesek) és idősebbekre (30 évesek és idősebbek)
- fizikai (mezőgazdasági és ipari munkások) és szellemi dolgozókra (adminisztrátorok, középszintű szakemberek, értelmiségiek és tanulók)
- iskolázatlanok (legfeljebb 8 általánost, illetve szakmunkásképzőt végzettek) és iskolázottak (középiskolások és legalább középiskolát végzettek)
- falusiak és városiak
- tanulók (munkájuk mellett tanulók) és nem tanulók³

Először is azokat a tényezőket vizsgáljuk meg, amelyek szinte semmit se magyaráznak az olvasottságnál és az olvasói beállítódásnál mutatkozó különbségekből,⁴ legelőször

² Valóban az életkor hat és nem az iskolai végzettség, amikor a különböző korosztályok olvasói beállítódásánál különbséget észlelünk? Ilyen kérdéseket tehetnénk fel a különböző meghatározó tényezők interalecióira gondolva.

³ A középiskolások és az egyetemi hallgatók természetesen egyik csoportba sem kerültek

⁴ A továbbiakban az 1401 fős minta adataira támaszkodunk

is a *nemi hovatartozás szerepét*. A *nem* szerepét a többi független változóval ellenőrizzük. Azt vizsgáljuk meg, hogy a különböző korú, foglalkozású, iskolázottságú és a lakóhelyű nők és férfiak között mekkora eltérések tapasztalhatók. Amennyiben jelentősebb eltéréseket tapasztalnánk valamelyik alcsoportban, mint az összes könyvtárnagnál, „rehabilitálnunk” kellene a *nem* szerepét és rejtett, másodlagos szerepéről kellene beszélnünk.

Az 1401-es mintában a férfiak és a nők olvasottságának átlagai között 0.06 olvasói aktivitásnál pedig 0.07 volt a különbség, mindkét esetben a nők javára.

Az alábbi táblázatban az egyszerűség kedvéért⁵ csak a nők és férfiak közötti eltéréseket közöljük.⁶

Ellenőrző tényezők	Az átlagértékek eltérései a nők és a férfiak különböző alcsoportjaiban	
	Az irodalmi olvasottságnál	Az olvasói aktivitásnál
összesen (1401 fő)	-0.06	-0.07
városiak (624)	-0.13	-0.06
falusiak (667)	-0.07	-0.068
szellemi dolgozók (786)	-0.07	-0.09
fizikai dolgozók (466)	+0.16!	+0.11!
iskolázottak (842)	-0.05	-0.16
iskolázatlanok (545)	-0.04	0.09!
fiatalok (699)	+0.03	-0.09
idősebbek (55)	-0.24!	-0.03

A legtöbb alcsoportban nem változott a kép, csak azokban, amelyek mellett felkiáltójelel áll. A fizikai munkát végző férfiak például olvasottabbak, és inkább vállalkoznak olvasás közben szellemi munka végzésére, mint a fizikai munkát végző nők. Ebben az alcsoportban tehát a *nemi hovatartozás* már nem elhanyagolható tényező. Persze joggal feltelemezhetjük, hogy elsősorban *nem a biológiai státus* játszik itt szerepet, de azt sem lehet mondani, hogy egyértelműen egy másik tényező áll (ezen a második szinten is) a *nemi hovatartozás* mögött. A mintánkban szereplő nők és férfiak iskolai végzettsége ugyanis nem mutat olyan különbséget, hogy csupán ennek lehetne betudni ezt az addig rejtett, és csak a második szinten szereplő helyzetet. Szóbajöhetne még a szakképzettség és az életkor is. (Hiszen például a mintánkban szereplő fizikai dolgozó nők szakképzettsége valamivel alacsonyabb mint a férfi fizikai dolgozóké), de ezt a kérdést már csak másfajta, több dimenziós (három vagy több független változót figyelembe vevő) elemzés tisztázhatja.

Nem könnyű megmagyarázni, hogy miért nagyobb az iskolázatlan férfiak olvasói aktivitása, mint az iskolázatlan nőké, ha csak nem éppen a szakképzettséggel vagy az életkorral. Figyelembe véve még idősebbek csoportjában mutatkozó eltéréseket, ki kell jelenteni, hogy kár lett volna a *nemi hovatartozás* tényezőjét kiselejteznünk. Nem árt azonban hangsúlyozni, hogy a női és a férfi szerep nemcsak a biológiai, hanem olyan *társadalmi*

⁵ Amikor a hat független változó szerint két-két csoportra bontottuk az 1401-es mintát ez néhány esetben bizonyos rétegek elhagyásával történt. Elhagytuk például a nyugdíjasokat, a főhivatású tanulókat, az ismeretlen életkorúakat, így az 1401-es minta bizonyos esetekben még kisebbre csökkent.

⁶ Ha az eltérés a nők javára mutatkozik mínusz, ha a férfiak javára plusz jelet teszünk a szám elé

jegyeket is magába foglal, mint éppen a foglalkozás és az iskolai végzettség. Ettől persze még beszélhetünk viszonylagos önállóságról.

A „gyengén muzsikáló” tényezők között szerepelt a *lakóhely*. Az irodalmi olvasottságnál 0.32, az olvasói aktivitásnál 0.24 volt a különbség, mindkét esetben a városiak javára.⁷

Ellenőrző tényezők	Az átlagértékek eltérései a városiak és a falusiak különböző csoportjaiban	
	Az irodalmi olvasottságnál	Az olvasói aktivitásnál
összesen (1401 fő)	+0.32	+0.24
szellemi dolgozók (783)	+0.25	+0.29!
fizikai dolgozók (464)	+0.36	+0.02!
férfiak (662)	+0.30	+0.16
nők (719)	+0.35	+0.09!
iskolázottak (839)	+0.30	+0.06!
iskolázatlanok (542)	+0.24	+0.04!
fiatalok (694)	+0.14!	+0.01!
idősebbek (550)	+0.40	+0.29

Az olvasói aktivitásnál mutatkozó nem túl nagy különbség az ellenőrző változókkal való szembeállításakor még jobban csökkent. Úgy tűnik, hogy az olvasói aktivitás esetében a „*falusi*” elsősorban fizikai dolgozó, kevésbé iskolázottat jelent. Egy csoport jelent kivételt: az idősebb korosztálynál már komolyabban számít az, hogy valaki falun vagy városon lakik.

Más a helyzet az irodalmi olvasottságnál. A lakóhely már számottevő magyarázó erejét az ellenőrző változók többsége nem „cáfolja meg”. A fiatalok az egyetlen rendhagyó alcsoport: ebben a körben majdnem közömbös az, hogy ki milyen településen lakik. Ez közvetve arra utal, hogy az életkor az olvasottságnál tényleg önálló tényező lehet, és nem az iskolázottság egyik maszkja.

Az *életkor* mindkét függő változónál komoly szerepet látszott vállalni a magyarázatban, kérdés mennyi ebből a saját ereje. Az irodalmi olvasottságnál 0.42 volt a különbség az idősebbek, az olvasói aktivitásnál pedig 0.49 a fiatalok javára.⁸

A nemi hovatartozás kivételével egyetlen ellenőrző változó sem hatálytalanította az életkort, de szerepéről a képünk jóval árnyaltabb lett: az olvasottságnál a kevésbé iskolázottak, a fizikai munkát végzők és a falusiak – tehát a kulturális szempontból hátrányos helyzetű rétegek – köreiben az életkor szerepe jelentős mértékben csökken. Az iskolázottak, a szellemi dolgozók és a városiak csoportjaiban viszont nagyobb különbségeket tapasztalhatunk a 30 éven aluliak és az idősebbek között, mint általában. Az *irodalmi olva-*

⁷ Az alábbi táblázatban a pozitív (vagyis valamennyi) különbség a városiak javára értendő

⁸ Úgy gondoljuk, nem árt figyelmeztetni olvasóinkat arra, hogy a két-két csoportra bontás bizonyos esetekben tompította a különbségeket. Ez a helyzet az életkornál is, hiszen itt a fiatalok táborán belül is nagy eltérések tapasztalhatók mind az olvasottságnál, mind az olvasói aktivitásnál. A táblázatban közölt eltéréseket a fiatalok javára értjük.

Az ellenőrző tényezők	Az átlagértékek eltérése az idősebbek és a fiatalok különböző alcsoportjaiban	
	Az irodalmi olvasottságnál	Az olvasói aktivitásnál
összesen (1401 fő)	-0.42	+0.49
szellemi dolgozók (720)	-0.71 !	+0.54
fizikai dolgozók (402)	-0.11 !	+0.26 !
nők (656)	-0.57	+0.53
férfiak (594)	-0.30	+0.44
iskolázottak (770)	-0.63 !	+0.58
iskolázatlanok (474)	-0.25 !	+0.13 !
városiak (540)	-0.61 !	+0.68 !
falusiak (704)	-0.21 !	+0.42

sottság esetében az életkor elsősorban időt, vagyis olvasással eltöltött éveket jelent, amely úgy látszik, elsősorban a műveltebb rétegeknél realizálódik, a kevésbé művelt rétegeknél az idős kor nem eredményezett olyan felhalmozódást, mint a műveltebb rétegeknél. Az olvasói aktivitásnál az évek másféle módon játszanak szerepet. A *fiatalság maga aktivitást is jelenthet*, ezt az iskolázottak és a szellemi dolgozók csoportjaiban is tapasztalható eltérések bizonyítják. Úgy tűnik, hogy ennek ellent mond az a tény, hogy a fizikai dolgozók és az iskolázatlanok csoportjában az idősebbek és a fiatalok az általában tapasztaltnál jóval kisebb mértékben különböznek. Az ellentmondás valószínűleg azzal oldható fel, hogy *a fiatal kornak az olvasói aktivitásban is megmutatkozó energiáit társadalmi vagy (életkori) eredetű lekötések szabadíthatják fel*.

Ideje, hogy a két legerősebbnek mutató tényezőt, az *iskolai végzettséget* és a *foglalkozást* is megmérkőztessük egymással, méghozzá oly módon, hogy az iskolai végzettség súlyát mérjük le a többi független változón.⁹

	Az átlagértékek eltérései az iskolázottak és az iskolázatlanok különböző csoportjaiban	
	Az irodalmi olvasottságnál	Az olvasói aktivitásnál
összesen (1401 fő)	+0.31	+0.55
szellemi dolgozók (786)	+0.35	+0.54
fizikai dolgozók (465)	+0.37	+0.31 !
férfiak (682)	+0.31	+0.45
nők (715)	+0.34	+0.70 !
idősebbek (544)	+0.59 !	+0.26 !
fiatalok (700)	+0.21	+0.71 !
városiak (619)	+0.32	+0.57
falusiak (762)	+0.26	+0.66

Megállapítható, hogy az iskolázottság¹⁰ valóban eléggé erős tényező, hiszen az általában meglévő különbségek a különböző alcsoportokban több esetben növekedtek, mint csökkentek. A két legerősebbnek tűnő tényező találkozása érdekes eredményt hozott: a

⁹ A pozitív különbségek az iskolázottak javára

¹⁰ Figyelembe kell venni, hogy ez a kétféle bontás ez esetben is okoz bizonyos torzulásokat. Az alacsony olvasottságú középiskolások az „iskolázottak” közé kerültek, és így azok átlagát jelentős mértékben csökkentették.

meglévő különbségek négyből három esetben megmaradtak, csupán az olvasói aktivitásnál és a fizikai dolgozók alacsonyabb és magasabb végzettségű csoportjainál érvényesült kisebb mértékben az iskolai végzettség szerepe. Figyelemre méltó, hogy a nők körében jóval erősebb a szerepe az iskolai végzettségnek mint a férfiaknál. Az iskolázott nők aktívabbak mint az iskolázott férfiak és az iskolázatlan nők passzívabbak mint az iskolázatlan férfiak. Közvetett módon itt ismét a *férfi és női szerep* első szinten alig, de a második szinten már észrevehető funkciója észlelhető. Az életkor is módosítja – erősíti illetve gyengíti, de semmiképpen sem közömbösíti – az iskolai végzettség szerepét. (Abban, hogy az iskolázottaknál van jóval nagyobb különbség az idősebbek és a fiatalok olvasottsága között (az idősebbek javára) annak is szerepe van, hogy az iskolázott fiatalok átlagát a középiskolások (a csoporthoz tartozók fele) gyengítik.

Táblázatainkból eddig hiányoztak a munkájuk mellett *tanulók* és nem tanulók alcsoportjai. (Azért nem szerepeltettük a többi ellenőrző változó között ezt a közbülső változót, mert amikor az 1401-es fős mintát tanulók és nem tanulók csoportjaira osztottuk, elhagytuk a középiskolásokat. Ez azt eredményezte, hogy ebben a „csonka” (1238 fős) mintában jelentős mértékben nőtt az olvasottság, és valamelyest csökkent az olvasói aktivitás átlagértéke az életkoruknál fogva még keveset olvasó, de aktívabb középiskolások kiválása miatt.) Most, amikor az öt ellenőrző szerepet betöltő változóval próbára tesszük a tanulásra vállalkozás szerepét, hangsúlyoznunk kell, hogy ez esetben valóban egy közbülső változóról van szó. Ennél már másképpen alakulnak az ok-okozati viszonyok is. Abban, hogy valaki középiskolát végzett vagy szakképzett, kisebb szerepet játszhat az olvasói magatartás és az irodalmi ízlés, mint abban, hogy valaki a napi munkája mellett még tanulásra vállalkozik.¹¹

Hogy néhány alcsoportnál a nem tanulók olvasottabbak, annak az a magyarázata, hogy a tanulók csoportjában jóval nagyobb a fiatalok, tehát a kevésbé olvasottak aránya, mint a nem tanulóknál. A tanulásra vállalkozó – és valószínűleg az átlagosnál dinamikusabb életvitelt jelző – magatartás, úgy tűnik az olvasói aktivitás esetében önálló tényező.

Az ellenőrző tényezők	Az átlagértékek eltérései a tanulásra vállalkozók és a tanulásra nem vállalkozók alcsoportjaiban	
	Az irodalmi olvasottságnál	Az olvasói aktivitásnál
összesen	+0.02	+0.46
férfiak (553)	+0.06	+0.32 !
nők (600)	-0.03	+0.60 !
szellemi dolgozók (561)	-0.10	+0.41
fizikai dolgozók (455)	+0.05	+0.30 !
iskolázottak (646)	-0.08	+0.40
iskolázatlanok (501)	-0.10	+0.29 !
idősebbek (546)	0.18	+0.35
fiatalok (469)	+0.06	+0.37
városiak (507)	-0.16 !	+0.45
falusiak (641)	+0.15 !	+0.49

¹¹ A „vállalkozik” kifejezés ebben az esetben azért szerencsés, mert a „tanulók” csoportban a ténylegesen tanulók mellett a magukat még csak tanulásra rászánók is helyet kaptak. A pozitív eltérések a tanulók javára értendők.

Igaz, több alcsoportban kisebbek a különbségek a tanulók és nem tanulók között mint általában. Ez azt jelzi, hogy a tanulás ténye vagy szándéka egyben iskolázottságot, fiatal életkort, hiánya pedig fizikai munkát, idősebb kort is jelent. Ezek a szerényebb eltérések is jelentősek, és a *tanulási szándék fontos szerepét* látszanak bizonyítani. Az, hogy a nők körében jóval nagyobb a különbség a tanulók és nem tanulók aktivitása között, feltétlen figyelmet érdemel. A nem tanuló nők és férfiak olvasói aktivitása egyformán alacsony (2.76), a tanuló nők viszont jóval aktívabbak (3.36) mint a tanuló férfiak (3.08). A magyarázatban nyilván az is szerepet játszik, hogy a tanulók aránya olyan foglalkozási csoportokban a legnagyobb, ahol a nők vannak többségben.¹²

Az ellenőrző-változós elemzéssel valamivel előbbre jutottunk. Megnőtt a valószínűsége, hogy az első szinten is erősnek mutató tényezők valóban azok. Megállapíthattuk, hogy az erőtlennek tűnő tényezők szerepe egyes tényezők mögött felerősödhet. Végső rangsort azonban még nem tudunk felállítani a vizsgált tényezők között.¹³

A hat tényező páronkénti szembesítésével képződő hatvan alcsoport között vannak „szabad szemmel is látható” és vannak „papírizú” csoportok is, nem is beszélve a nagyobb részt egymást átfedő csoportokról. Nem gondoljuk, hogy ezek a könyvtárak társadalmának szerkezetét tükrözik. Ám, ha az olvasottsági és olvasói aktivitási átlagok szerint sorba rendezzük őket, – ha még ezzel nem is mondjuk ki a végső szót – jól szemlélíthetjük a vizsgált tényezők szerepét, és valami fogalmat alkothatunk az egyes rétegek helyzetéről is.¹⁴

Irodalmi olvasottság		Olvasói aktivitás	
idősebb szellemi dolgozók (255) ¹⁵	2.91	fiatal iskolázottak (473)	3.47
idősebb iskolázottak (287)	2.89	fiatal szellemi dolg. (465)	3.40
idősebb városiak (257)	2.89	fiatal városiak (283)	3.40
idősebb nők (281)	2.74	iskolázott nők (448)	3.33
iskolázott városiak (408)	2.64	iskolázott szell. dolg. (695)	3.30
városi nők (292)	2.60	városi szell.dolg. (389)	3.29
városi szell. dolg. (389)	2.55	szellemi dolg. nők (448)	3.29
iskolázott fizikai dolg. (99)	2.53	fiatal nők (375)	4.29
iskolázott nők (448)	2.51	iskolázott városiak (408)	3.28
idősebb férfiak (270)	2.50	iskolázott falusiak (431)	3.22
városi férfiak (332)	2.49	falusi szellemi dolg. (394)	3.20
városi fizikai dolgozók (183)	2.47	fiatal férfiak (324)	3.19
iskolázott szell. dolg. (695)	2.46	férfi szell. dolg. (338)	3.19
iskolázott férfiak (394)	2.46	fiatal falusiak (411)	3.18
szellemi dolg. nők (448)	2.45	iskolázott férfiak (394)	3.17
idősebb falusiak (293)	2.39	városi nők (292)	3.12

¹² Azt már csak feltételezzük, hogy az ezekből a csoportokból tanulásra vállalkozók között is hasonló a férfi-nő arány, mint a csoportokban.

¹³ Szeretnénk hangsúlyozni, hogy csupán az itt és most lehetséges elemzések egyikét alkalmaztuk.

¹⁴ Az előbb ismertetett okok miatt mellőzzük a tanulás tényezőjét, így 60 helyett csak 40 csoportot veszünk figyelembe

¹⁵ A zárójelben a csoport létszámát közöljük

Irodalmi olvasottság

Olvasói aktivitás

szell. dolg. férfiak (338)	2.38	városi férfiak (211)	3.06
idősebb fizikai dolg. (195)	2.34	falusi nők (427)	3.04
iskolázott falusiak (431)	2.33	iskolázott fiz. dolg. (99)	3.01
fizikai dolgozó férfiak (291)	2.31	idősebb szell. dolg. (255)	2.95

Irodalmi olvasottság

Olvasói aktivitás

iskolázatlan városiak (211)	2.31	falusi férfiak (340)	2.92
idősebb iskolázatlanok (257)	2.30	idősebb iskolázottak (287)	2.89
falusi szell. dolg. (394)	2.29	fiatal fiz. dolg. (207)	2.89
városi fiatalok (283)	2.27	fizikai dolg. nők (175)	2.83
iskolázott fiatalok (483)	2.26	idősebb városiak (257)	2.76
falusi nők (427)	2.26	idősebb nők (281)	2.78
fiatal férfiak (324)	2.23	idősebb falusiak (293)	2.76
falusi férfiak (340)	2.19	iskolázatlan fiatalok (278)	2.76
fiatal fizikai dolg. (207)	2.19	iskolázatlan szell. dolg. (91)	2.76
iskolázatlan nők (267)	2.19	városi fiz. dolg. (183)	2.76
fiatal nők (375)	2.17	falusi dolg. fiz. (281)	2.75
iskolázatlan fiz. dolg. (366)	2.17	idősebb férfiak (270)	2.75
fiatal szell. dolg. (465)	2.16	iskolázatlan férfiak (278)	2.72
fiatal falusiak (411)	2.15	iskolázatlan városiak (211)	2.71
iskolázatlan férfiak (394)	2.15	iskolázatlan fiz. dolg. (366)	2.70
fizikai dolg. nők (175)	2.15	férfi fiz. dolg. (291)	2.67
falusi fizikai dolg. (281)	2.11	iskolázatlan falusiak (331)	2.66
iskolázatlan szell. dolg. (91)	2.09	idősebb fiz. dolg. (195)	2.63
iskolázatlan falusiak (331)	2.08	iskolázatlan nők (267)	2.63
iskolázatlan fiatalok (217)	2.05	idősebb iskolázatlanok (257)	2.63

A jobb áttekinthetőség kedvéért a két mezőnyt negyedekre osztottuk. Az olvasottságnál a legfelső negyedben azok a rétegek szerepelnek legtöbbször, amelyekben idősebbek, iskolázottak, szellemi dolgozók, városiak és nők fordulnak elő. A legalsó, a legkevésbé olvasott negyedben azok a rétegek fordulnak elő leggyakrabban, amelyekben iskolázatlanok, fizikai dolgozók és fiatalok szerepelnek.¹⁶

Lényegesen újat nem hozott ez a rangsor, de megerősítette a legfontosabbnak feltételezett tényezőket: az iskolai végzettséget, a foglalkozást és az életkort. Az a tény pedig, hogy a felső negyedben három olyan csoport is szerepelt amelyeknek nők a tagjai és csak egy, amelynek férfiak, ha nem is változtatta meg alapvetően a nem szerepéről alkotott elképzelésünket, ugyanis az alsó negyed képe ezt már nem engedi meg, de másodlagosan érvényesülő módosító szerepet ezzel is igazolni véljük.

¹⁶ Az, hogy két olyan csoport is szerepel a legalsó negyedben, amelyekben szellemi dolgozók szerepelnek, azzal magyarázható, hogy a szellemi dolgozók csoportjában kaptak helyet a még keveset olvasó középiskolások.

B. Háromdimenziós elemzés

Rendelkezésünkre állnak a „háromdimenziós” csoportok olvasottsági és olvasó aktivitás átlagértékei is. Ezek teljes sorrendjét nyugodtan mellőzhetjük, de tíz *legolvasottabb* és a tíz *legkevesbé olvasott* réteg felsorolását indokoltnak érezzük:

Legolvasottabbak

idősebb városi nők (104)	3.10
idősebb iskolázott városiak (133)	3.05
idősebb városi szellemi dolgozók (139)	3.01
idősebb iskolázott szellemi dolgozók (215)	2.93
idősebb iskolázott fizikai dolgozók (30)	2.90
idősebb iskolázott falusiak (102)	2.78
idősebb falusi szellemi dolgozók (114)	2.74
iskolázott városi nők (178)	2.69
városi szellemi dolgozó nők (195)	2.64
városi szellemi dolgozó férfiak (191)	2.61

Legkevesbé olvasottak:

falusi iskolázatlan nők (100)	2.13
falusi fiatal iskolázatlanok (108)	2.13
falusi idősebb nők (104)	2.13
falusi fiatal fizikai dolgozók (120)	2.12
falusi iskolázatlan férfiak (146)	2.11
falusi fiatal férfiak (159)	2.08
falusi fizikai dolgozó nők (116)	2.06
iskolázatlan városi fiatalok (69)	1.99
iskolázott városi fiatalok (202)	1.89
iskolázatlan szellemi fiatalok (34)	1.79

A kép természetesen árnyalataiban változott, elsősorban sereghajtóknál. Úgy tűnik, hogy néhány tényező a véltnél erősebb szerepe világosabbá vált, például, hogy mit jelent – az olvasottság szempontjából – *falun élni*. Megmutatkozott, hogy a falun élés „besegít” az egyéb társadalmi-művelődési hátrányoknak. Az élmezőny viszont azt bizonyítja, hogy miféle erők segítenek ezt a hátrányt ledolgozni, hiszen *az iskolázott és a szellemi munkát végző idősebb falusi generáció olvasottsága például magasabb a városi szellemi dolgozóknál*, és alig marad el az idősebb városi szellemi dolgozókétól.

Előfeltevéseink igazolása mellett azonban elsősorban azzal a tanulsággal szolgált ez a háromdimenziós csoportokkal történő szemléltetés, hogy megfelelőbb módszerekkel, még több dimenziót figyelembe véve kell elemzésünket folytatni.

Az olvasói aktivitásnál legfelső negyedben a fiatalokat, iskolázottakat, a szellemi dolgozókat, a városiakat és a nőket magukba foglaló csoportokat találjuk, az első negyedben a falusiak, a fizikai dolgozók, az iskolázatlanok és az idősebbek csoportjai találhatók.

(Még a nemek szempontjából is – még ha halványabban is – érvényesül a szimmetria, hiszen két férfi és egy női csoport található a legelső negyedben.)

Az olvasottságot és az olvasói aktivitást összevetve az egyetlen igazán szembeötlő különbség ebben a háromdimenziós elemzésben is az *életkor* különböző szerepe.

Az *olvasói aktivitás*nál is bemutatunk valamit a háromdimenziós szemléltetésből:

Legaktívabb olvasók:

fiatal iskolázott városiak (202)	3.62
fiatal városi szellemi dolgozók (205)	3.57
fiatal városi nők (116)	3.47
iskolázott fiatal szellemi dolgozók (420)	3.45
iskolázott városi nők (178)	3.38
városi szellemi dolgozó nők (195)	3.33
fiatal városi férfiak (160)	3.31
falusi iskolázott fiatalok (273)	3.28
falusi szellemi dolgozó nők (247)	3.26
iskolázott falusi nők (253)	3.26

Legpasszívabb olvasók:

idősebb iskolázatlan városiak (184)	2.72
fiatal iskolázatlan városiak (69)	2.71
városi fizikai dolgozó nők (63)	2.70
városi iskolázatlan nők (78)	2.69
falusi fizikai dolgozó nők (116)	2.66
idősebb iskolázatlan fizikai dolgozók (156)	2.64
idősebb iskolázatlan falusiak (111)	2.61
idősebb falusi fizikai dolgozók (110)	2.59
idősebb iskolázott fizikai dolgozók (30)	2.55
fiatal iskolázatlan fizikai dolgozók (156)	2.52

Ugyanazt, ugyanolyan természetű tendenciákat figyelhetünk meg, mint az olvasottságnál. Ehelyett azokra a *rendhagyó esetekre* hívjuk fel a figyelmet – ilyenek persze az olvasottságnál is szerepeltek – amelyek a fő tendenciáknak bizonyos mértékig ellentmondanak, amelyeknek a magyarázata legalább annyira a feladatunk, mint a „normális” fő tendenciáké. Az olvasói aktivitásnál a felső negyed „kulcsszavai” elsősorban a „fiatal”, az „iskolázott”, a „szellemi dolgozó”, másodsorban a „városi” és a „nő” voltak. A háromdimenziós szemléltetésben az élmezőnyben egy férfi és három falusi réteg is előfordul. Hogy nem teljesen rendhagyó, tehát már a fő tendenciát is cáfoló esetekről van szó, azt az bizonyítja, hogy a férfiak és a falusiak a „fiatal”, az „iskolázott”, a „szellemi” és a „városi” kulcsszavak társaságában szerepelnek. Nagyon fontos, hogy a könyvtáros ismerje ezeket a *melléktendenciákat* is, hiszen egy-egy ilyen „rendhagyó” réteg egy-egy könyvtárban fontos vagy főszerepet játszhat. Nem közömbös, hogy a könyvtáros tudja-e vagy sem, hogy a falun élő iskolázott fiatalok, és a falusi szellemi dolgozó nők olvasói aktivitása jóval magasabb, mint általában a falusi lakosoké. (Természetesen mindez továbbra is csak a könyvtári tagsára vonatkozik.)

C) Hatváltozós elemzés

Válasszunk ki a három változó figyelembe vételével képzett csoportok közül egy nagyobb létszámút, például a fiatal falusi férfiakét, és a másik három változó (az iskolai végzettség, a tanulás és a munkamegosztásban elfoglalt hely) bevonásával bontsuk további kilenc csoportra ezt a réteget. Az elméletileg kilenc, ám a valóságban nyolc (ugyanis a nyolc általánost végzett szellemi foglalkozású tanulók¹⁷ „üres kategóriának” bizonyult) csoport sorrendje az olvasottsági mutatók alapján így alakult:¹⁸

szellemi foglalkozású, iskolázott tanulók	2.39 (1.60–28)
fizikai foglalkozású iskolázatlan tanulók	2.33 (1.76–33)
fizikai foglalkozású iskolázott nem tanulók	2.20 (2.56– 5)
szellemi foglalkozású iskolázott nem tanulók	2.00 (1.75– 8)
fizikai foglalkozású iskolázott tanulók	2.00 (0.75–15)
fizikai foglalkozású iskolázatlan nem tanulók	1.91 (0.69–23)
középiskolások	1.84 (1.01–32)
szellemi foglalk. iskolázatlan nem tanulók	1.66 (1.11– 9)
a csoport átlaga	2.08

A legszembeötlőbb tanulság az, hogy a *tanulás*, vagy még inkább *indítéka* (ami persze, egyaránt lehet külső és belső) úgy tűnik eléggé erős differenciáló tényező. A másik talán az, hogy a középiskolások falusi rétegeinek olvasottsága a náluk nem sokkal idősebb fizikai dolgozók olvasottságát sem éri el.

A hat változót figyelembe véve a *legolvasottabb* és *legkevésbé olvasott* csoportok a következők:

Legolvasottabbak:

szellemi foglalkozású, iskolázott, tanuló, idősebb városi nők	3.59
fizikai foglalkozású, iskolázott, tanuló, fiatal városi férfiak	3.46
szellemi foglalkozású, iskolázott, nem tanuló, idősebb városi nők	3.15
szellemi foglalkozású, iskolázott, tanuló, idősebb falusi nők	2.90
szellemi foglalkozású, iskolázott, nem tanuló, idősebb falusi férfiak	2.88
szellemi foglalkozású, iskolázott, nem tanuló, idősebb falusi nők	2.79

Legkevésbé olvasottak:

városi középiskolás lányok	2.00
városi középiskolás fiúk	1.99
fizikai foglalkozású, iskolázatlan, tanuló, fiatal városi férfiak	1.96
falusi középiskolás lányok	1.88
falusi középiskolás fiúk	1.84
fizikai foglalkozású, iskolázatlan, nem tanuló városi fiatal nők	1.75

¹⁷ Természetesen a munkaidő után a szervezett oktatásban részt vevőkről van szó a továbbiakban is.

¹⁸ Zárójelben a szórásértéket és a csoporthoz tartozók számát közöljük.

A vizsgált hat tényező közül sorrendben az *iskolázottság*, az *életkor* és a *foglalkozás* meghatározó szerepe látszik legerősebbnek. Úgy tűnik, a nemi hovatartozás önmagában nem rendelkezik magyarázó erővel, a lakóhely és a tanulás pedig a másik háromhoz képest másodlagos tényezők.

Ezeket a feltevéseket szórásnégyzet-számítás is megerősítette.

Eszerint az *olvasottságban* mutatkozó eltérésekből:

az iskolai végzettség	8,3
az életkor	6,5
a foglalkozás	4,9
a tanulás	2,1
a lakóhely	2,0
a nemi hovatartozás	0,1 százalékot magyaráz.

Az *olvasói aktivitás* esetében kissé másként alakult a helyzet:

A legaktívabbak:

szellemi foglalkozású, iskolázott, tanuló, fiatal városi nők	3,97
fizikai foglalkozású, iskolázott, tanuló, fiatal falusi férfiak	3,76
szellemi foglalkozású, iskolázott, tanuló, fiatal városi férfiak	3,77
szellemi foglalkozású, iskolázott, nem tanuló, fiatal városi nők	3,67
szellemi foglalkozású, iskolázott, tanuló, fiatal falusi nők	3,54

A legpasszívak:

fizikai foglalkozású, iskolázatlan, tanuló városi fiatal férfiak	2,62
fizikai foglalkozású, iskolázatlan, nem tanuló városi idősebb nők	2,58
fizikai foglalkozású, iskolázatlan, tanuló, idősebb városi férfiak	2,56
fizikai foglalkozású, iskolázatlan, nem tanuló fiatal falusi nők	2,54
fizikai foglalkozású, iskolázatlan, nem tanuló, idősebb falusi nők	2,34

A vizsgált hat tényező közül úgy tűnik a lakóhely és a nem önmagukban nemigen játszanak szerepet, mint az *olvasási aktivitást* befolyásoló tényezők, a másik négy tényező közül viszont kiemelkedni látszik a *foglalkozás*. A szórásnégyzet-számítás ezúttal is igazolta feltevéseinket, most az olvasói aktivitásnál mutatkozó eltérésekből:

a munkamegosztásban elfoglalt hely	8,6
az iskolai végzettség	5,7
a tanulás	5,1
az életkor	4,6
a nemi hovatartozás	0,2
a lakóhely	0,1

százalékot magyaráz.

Úgy tűnik, az irodalmi olvasottság, mint a *műveltség* egyik mutatója elsősorban az iskolai végzettség és az életkor emelkedésével növekvő *ismerettár*, az olvasói aktivitás viszont más *szellemi tevékenységek* (köztük a munkatevékenység, az önképzés) növekvő

erőterében uralkodik elsősorban. Az olvasottság és az iskolai végzettség viszonylatában jóval inkább érezhetünk *ok-okozati* viszonyt, mint az olvasói aktivitás és a szellemi munka esetében.

Feltételezhető, hogy ugyanezeknek a tényezőknek más típusú függő változók (például az olvasmányok kiválasztása és értékelése) esetében másként alakul magyarázó szerepük, erejük és sorrendjük.¹⁹

Annyit minden esetre kijelenthetünk, hogy mind az olvasottságot, mind az olvasói aktivitást meghatározó tényezők között igen komoly szerepet játszanak a *szociológiai tényezők* is. Az előbbi esetében valamivel erőteljesebb a szerepük, mint az utóbbinál, ahol nagyobb mértékben lehet számolni a *szociálpszichológiai* és a *pszichológiai* tényezőkkel.

Nem olvasótérképet, nem praktikus kategóriarendszert kínál most a szerző olvasóinak, hanem *szempontokat*, a napi munkában is megfontolandó *tényezőket*. Néhány törvényszerűnek látszó *összefüggés* figyelembevételét ajánlhatja, amelyek segítségével elkerülhetők az olyanfajta leegyszerűsítések, mint a még mindig eléggé elterjedt „munkás-olvasó”, „nőolvasó”, „az iskolai végzettség szerepe a legerősebb”, „minden egyes olvasó külön világ”, és elkerülhetők az áltudományos „szociológizálás” és „pszichológizálás” buktatói is.

¹⁹ A nők és férfiak irodalmi olvasottságát és ízlését elemző tanulmány meggyőző bizonyítékokat szolgáltat ugyanebben a kötetben.

Nők és férfiak mint irodalomolvasók

„A nőknek több érzékük van az irodalomhoz, mint a férfiaknak.”

„A nők passzívabb, a férfiak aktívabb olvasók.”

„A nők olvasóként is elsősorban érzelmi, a férfiak olvasóként is értelmi lények.”

„A férfiak kritikusabb olvasók, mint a nők.”

„A nők az irodalom leghűségesebb hívei, akiknek igazán szükségük van az irodalomra.”

Nemcsak úton-útfélen, de könyvtárban is könyvesboltban is eléggé gyakran hallhatók ilyenfajta kijelentések, még hivatásos, szakképzett (azaz lélektani és szociológiai előadásokat is hallgató) olvasmányközvetítőktől is.

Mind az olvasott, mind a kedvelt irodalmi művek összetételénél eléggé számottevő különbségek tapasztalhatók a nőknél és a férfiaknál, ha olvasói szerepükben vizsgáljuk a két nemet. Úgy tűnik, hogy a kutatók megfigyelései nem támogatják a sommás vagy éppen előítéletes megállapításokat, legfeljebb az érzelmes női és a racionális férfi olvasókról szólót. A kutatók különbségekről beszélnek, de nem különböző szintekről, amikor a férfiakat és a nőket mint irodalomolvasókat összehasonlítják, így sem a nőket, sem a férfiakat a másik nem fölé helyező megállapítások nem kaptak a kutatóktól támogatást.

A közművelődési könyvtárat használók körére kiterjedő kutatásunk adatai alapján a nők és a férfiak aktív-passzív olvasói beállítódása között csak minimális különbséget figyelhetünk meg, méghozzá a sommás (vagyis téves) megállapítással ellentétes irányút.

Amennyiben az olvasottságot elfogadjuk a „hűség” egyik jól használható mutatójának, az „a nők hűségesebb hívei az irodalomnak” megállapítás se védhető, mert ugyanennek a kutatásnak az adatai alapján ebben a tekintetben csak egészen minimális különbség állapítható meg (a nők javára).

Ami az „a férfiak kritikusabb olvasók” megállapítást illeti, ebben lehet valami igazság. Ismert, hogy a kritikusabb olvasók körében – az olvasmányok típusától és minőségétől függetlenül – jóval gyakoribb a „nem tetszett” értékelés. A már idézett (és a Könyvtári Figyelő 1977. 3–4. számában ismertetett) kutatás keretében vizsgált 150 regény ér-

tékelésének tükrében a férfi olvasók (legalábbis mint irodalmi művek olvasói), valamivel kritikusabbnak tűnnek, ugyanis 15 regény közül 56 a nőknek, 36 a férfiaknak tetszett jobban.

1. OLVASMÁNY-VÁLASZTÁS

Az emberek nem általában olvasnak, konkrét könyveket vesznek a kezükbe, és sok jel mutat arra – mint Gondos Ernő szellemesen írja – hogy „a könyvek is kiválasztják olvasóikat”.

Jelentős mértékű egyezések mellett jellegzetes különbségek is észlelhetők a nők és a férfiak olvasmányválasztásaiban a 10–10 legolvasottabb mű alapján. A nők „vezető olvasmányai” között két nő író regénye, a címében női nevet „viselő” Tolsztoj regény, a női főszereplőkben gazdag Jóestét nyár, jóestét szerelem és a „romantikus” Pármai kolostor, a férfiaknál a „háborús” és „kalandos” könyvek érzeltetik a választásokban (és természetesen a választás alapjául szolgáló normákban) megmutatkozó különbségeket.

Hogy a választásoknál valóban érvényesül-e a *női és a férfi szempont*, arra bizonyíték lehet az a 10–10 könyv, amelyet legkevesebben olvastak a 150 regény közül a nők és a férfiak.

	Nők %-a	Férfiak %-a
Kellermann: Az alagút	11	
Merle: Állati elmék	11	
Semprun: A nagy utazás	11	
Aldiss: Szürkeszakáll	10	
France: A pingvinek szigete	10	
Franke: Az orchideák bolygója	10	
Kovai: Az oroszlán jegyében	10	
Böll: Egy szolgálati út vége	9	
Bradbury: Marsbéli krónikák	7	
Asimov: Én, a robot	6	
Székely: A halhatatlan kedves		14
Fowles: A lepkegyűjtő		13
Jókai A.: 4447		13
Sagan: Jó reggelt búbánat!		13
Segal: Szerelmi történet		13
Szabó M.: Disznótor		13
Zilahy: A Dukay-család		13
Földes J.: A halászó macska utcája		11
Aldrich: „...és lámpást adott kezembe az Úr”		10
Bihari: Miért?		7

Az utolsó 10–10 közé tartozó regények között már egyetlen azonos sem szerepel. Ez arról tanúskodik, hogy a női és a férfi szempont az olvasmányválasztásnál erőteljeseb-

ben érvényesül, mint azt általában a legolvasottabb könyvek listái jelzik. A női szempont a tudományos és egyéb fantasztikummal, az iróniával és nyers realizmussal szembeni ellenérzésekben, a férfi szempont pedig ismét elsősorban a nő írók és a „női témák” mellőzésében érzékelhető.

Hogy ezek a női és férfi szempontok valóban és általában jelen vannak-e az irodalmi olvasmányok kiválasztásánál, azt húsz olyan regény példáján próbáljuk meg igazolni, amelyek szerzőjük, címük, szereplőik, történetük és világuk alapján női olvasmánynak és férfi olvasmánynak is nevezhetők. A húsz közül tizenkét olyan regény akadt, amelyet az egyik nem képviselői jóval nagyobb arányban olvastak, mint a másik nemé.

	nők %-a	férfiak %-a
<i>A férfiak körében jóval olvasottabbak:</i>		
Hašek: Švejk	59	78
Rejtő: Pizskos Fred, a kapitány	56	76
<i>A férfiak körében olvasottabb:</i>		
Burroughs: Tarzan	39	55
<i>A férfiak körében valamivel olvasottabb:</i>		
Golding: A legyek ura	15	20
<i>A nők körében valamivel olvasottabb:</i>		
Segal: Szerelmi történet	21	13
Zola: Nana	76	68
<i>A nők körében olvasottabb:</i>		
Berkesi: Húszévesek	82	69
Dallos: A nap szerelmese, Aranyecset	75	61
Dreiser: Carrie drágám	42	26
Mann: Buddenbrook ház	50	39
Szilvási: Légszomj	41	32
<i>A nők körében sokkal olvasottabb:</i>		
Brontë: Jane Eyre	89	57
Flaubert: Bovaryné	59	41
Tolsztoj: Anna Karenina	85	65
Németh: Iszony	59	41

A húsz regény közül tizenegy a nők, öt a férfiak körében volt olvasottabb. „Így voltak összeválogatva”, halljuk az ellenvetést. Nos, nem így, inkább fordítva, hiszen az öt tényező (cím, szerző, szereplők, történet, világ) alapján az ennek megítélésére felkért szakértők tizenegy regényt (Abe Kobó, Berkesi, Bessie, Hašek, Burroughs, Charriere, T. Mann, Németh L, Rejtő, Szilvási és Golding műveit) minősítették férfi olvasmánynak és csak négyet (Brontë, Dreiser, Flaubert és Tolsztoj műveit) női olvasmánynak. (Ami a szakértőket illeti, Berkesi, Németh L., és Szilvási regényeinél nagyot, Abe Kobó, Bessie, Charriere, Dallos, T. Mann és Segal regényeinél kisebbet tévedtek.)

Két kérdés adódik: a) valóban a nemhez tartozás játszik szerepet az olvasmányválasztásnál, vagy ebben a jelmezben egy másik tényező, b) ha valóban szerepe van az olvasmányok kiválasztásánál annak, hogy valaki férfi vagy nő, mekkora a súlya ennek a tényezőnek a többihez képest.

Az első kérdésre akkor válaszolhatunk igennel, ha a fiatalabb és az idősebb, a szellemi és a fizikai, a diplomás és a diploma nélküli rétegekben is hasonló eltéréseket tapasztalunk férfiak és nők között. A tizenkét regény közül, amelyek valamelyik nem körében olvasottabbak, hat ebbe a típusba sorolható: a *Carrie drágám*, a *Húszévesek*, a *Švejk*, a *Jane Eyre*, a *Buddenbrok ház*, a *Szerelmi történet*. Az első kérdésre (valóban a nemhez tartozás játszik-e szerepet?) a válasz: igen.

A második kérdésre (mekkora a súlya ennek a tényezőnek a többihez képest?) akkor válaszolhatunk, ha a más tényezők szerint is két csoportra bontjuk a szóban forgó olvasókat (30 éven aluliakra és felüliekre, fizikai és szellemi dolgozókra, a szellemi dolgozókat pedig diplomásokra és diploma nélküliekre) és megvizsgáljuk, hogy melyik tényező alapján bomlik legélesebben két részre a közművelődési könyvtárak tagsága. A műveletet elvégezve a következőket tapasztalhatjuk: Egy regény esetében (*Buddenbrok ház*) a fizikai és a szellemi dolgozók között, négy regény esetében (*A Mester és Margarita*, *Doktor Faustus*, *Iszony*, *Nana*) a diplomás és a diploma nélküli szellemi dolgozók között, nyolc regény esetében (*A homok asszonya*, *Húszévesek*, *A szexbomba*, *Pillangó*, *A nap szerelmese*—*Aranyecset*, *Szerelmi történet*, *Légszomj*, *A legyek ura*) a fiatalok és a idősebbek között tapasztalható a legnagyobb eltérés. A *Švejk*, a *Jane Eyre*, a *Tarzan*, a *Carrie drágám*, a *Bovaryné*, a *Piszkos Fred* a kapitány és az *Anna Karenina* kiválasztásánál éppen a férfiak és a nők között rögzíthető a legnagyobb különbség.

A regények kiválasztását és olvasását tehát jóval erőteljesebben befolyásolja az, hogy az olvasó melyik nemhez tartozik, mint az irodalmi olvasottságot (vagyis az irodalom-olvasás mennyiségét) és az olvasói aktivitást (vagyis az irodalomolvasás minőségének egyik legfontosabb meghatározóját).

2. ÉRTÉKELES

Logikusnak látszik az a feltételezés, hogy azok a művek tetszenek jobban az egyik vagy másik nemhez tartozóknak, amelyeket vagy a férfiak, vagy a nők nagyobb arányban olvasnak. Nézzük meg először a vizsgált 15 mű közül a legolvasottabb és a legkevésbé olvasott regényeket.¹

<i>A legkedveltett 10–10 regény</i>	<i>a nőknél</i>	<i>a férfiaknál</i>
Hugo: <i>Nyomorultak</i>	+0,49	+0,42
Gárdonyi: <i>Egri csillagok</i>	+0,45	+0,47
Brontë: <i>Jane Eyre</i>	+0,44	
Hemingway: <i>Akiért a harang szól</i>	+0,44	+0,41

¹ Százalék arányok helyett most a művek relatív tetszési indexeit használjuk.

A legkedveltebb 10–10 regény

	<i>a nőknél</i>	<i>a férfiaknál</i>
Remarque: A diadalív árnyékában	+0,39	
Knight: Légy hű önmagadhoz	+0,38	+0,33
Sienkiewicz: Quo vadis?	+0,38	
Jókai: Az aranyember	+0,37	+0,36
Tolsztoj: Anna Karenina	+0,34	
Tolsztoj: Háború és béke	+0,34	
Dumas: Monte Christo grófja		+0,34
Jókai: A kőszívű ember fiai		+0,32
Gárdonyi: Láthatatlan ember		+0,35
I. Shaw: Oroszlánykölykök		+0,30
Verne: Sándor Mátyás		

A leginkább elutasított 10–10 regény

	<i>a nőknél</i>	<i>a férfiaknál</i>
Kolozsvári Grandpierre: Nők apróban		–0,45
Christie: Holttest a könyvtárszobában	–0,57	–0,46
Gardener: A kölcsönkért lány esete	–0,59	–0,70
Böll: Billiárd fél tízkor	–0,62	
Földes: A halászó macska utcája	–0,66	–0,64
Asimov: Én, a robot	–0,73	
Golding: A legyek ura	–0,74	
Čapek: Harc a szalamandrakkal	–0,76	–0,67
Sánta: Húsz óra	–0,81	–0,63
Bradbury: Marsbéli krónikák	–0,82	–0,50
Bessie: A szexbomba	–1,07	–0,74
Böll: Egy szolgálati út vége		–0,49
Szabó M.: Disznótor		–0,49

A legolvasottabb művek mindkét nemnél jelentős mértékben egybeesnek a legkedveltebb művekkel, ez arra mutat, hogy a választás és az értékelés mércéje mindkét nemnél jelentős mértékig azonos. A legkevésbé kedvelt és legkevésbé olvasott 10–10 mű mindkét nemnél kisebb mértékig esik egybe, mint a legolvasottabbak és a legkedveltebbek, ez viszont arra utal, hogy az értékelés és a választás mechanizmusa a két nem körében különbözőképpen működik. Hogy a legolvasottabb és a legkedveltebb művek eléggé hasonlóak mindkét nemnél, azzal magyarázható, hogy az ismertebb, népszerűbb művek esetében erősebben működnek az osztályszociális normák, mint a nemek saját normái. A csoportnormák szerepe azoknak a könyveknek a kiválasztásánál jelentkezik legélesebben, amelyek nem találhatók a mindenki számára hozzáférhető (természetesen iratlan) „ízléskódexbe”, illetve, amelyekre vonatkozóan az egyes csoportok, így a nők és a férfiak „ízléskódexei” tartalmaznak iratlan előírásokat. Még tovább általánosítva, úgy tűnik, hogy a férfi és a női normák erőteljesebben működnek az irodalmi olvasmány kiválasztásánál, mint az olvasmány értékelésénél, ennek ellenére a kedvelés és elutasítás alapján is beszélhetünk úgynevezett férfi és női olvasmányokról. Erre a férfiak és nők által egyaránt elutasított művek is meggyőző bizonyítékok, ugyanis a két nemnél különböző az elutasí-

tás „hevedése”. Így például a sci-fi körébe tartozó művek többsége mindkét nemnél a hűvösen fogadott könyvek körébe tartozik, de a nők jóval fagyosabban fogadják, mint a férfiak, ugyanez vonatkozik azokra a művekre, amelyeknek témája a szex vagy az erőszak, és azokra is, amelyekre akár a humoros, akár az irónikus ábrázolási mód jellemző. A legtöbbnek és a csak keveseknek tetsző művek után most következzen a már vizsgált húsz regény, amelyek többségére – legalábbis olvasottságuk, azaz kiválasztásuk alapján – ráillik a „férfi olvasmány” vagy a „női olvasmány” címke. A húsz között tizenkét olyan mű akadt, amelyet az egyik nem képviselői jóval nagyobb arányban olvastak, mint a másiké, és tizenkét olyan, amelyet vagy a férfiak, vagy a nők kedvelnek jobban.

A férfiak körében jóval kedveltebb:

	<i>nők %-a</i>	<i>férfiak %-a</i>
Golding: A legyek ura	–0,73	–0,21
Rejtő: Pizskos Fred, a kapitány	–0,55	–0,03
Hašek: Švejk	–0,30	+0,15

A férfiak körében kedveltebb

Zola: Nana	–0,31	–0,08
Bulgakov: A Mester és Margarita	–0,45	–0,18
Burroughs: Tarzan	–0,04	+0,16
Charrière: Pillangó	–0,12	+0,14
Bessie: Szexbomba	–1,07	–0,74
Mann: Doktor Faustus	–0,36	–0,12
Abe Kóbo: A homok asszonya	–0,29	–0,18

A nők körében kedveltebb:

Dallos: A nap szerelmese—Aranyecset	+0,32	+0,21
Dreiser: Carrie, drágám	–0,12	–0,26
Mann: Buddenbrook ház	–0,09	–0,22
Segal: Szerelmi történet	–0,17	–0,30

A nők körében jóval kedveltebb

Brontë: Jane Eyre	+0,44	+0,13
Németh: Iszony	–0,11	–0,29
Tolsztoj: Anna Karenina	+0,34	+0,10

A húsz közül kilenc olyan regény akadt, amely vagy a férfiak, vagy a nők körében olvasottabb is, meg kedveltebb is: a Švejk, a Tarzan, a Pizskos Fred, a kapitány a férfiaknál, a Jane Eyre, A nap szerelmese—Aranyecset, a Carrie drágám, a Buddenbrook ház a nőknél. Valamennyi az ismert és olvasott regények közé tartozik, nem az olyan „zsákba-macska-olvasmányok” közé, mint a Mester és Margarita, amelynek címe szerelmi románcot, a Doktor Faustus, amelyé „orvosregényt”, és A homok asszonya, amelyé női főszereplőt és nézőpontot sejtet.

A férfiak körében legkedveltebb tíz regény többsége olyan mű, amelyeknek a) szereplői kizárólag férfiak (A legyek ura), b) amelyeknek főszereplője férfi (Pizskos Fred, a kapitány, Švejk, Pillangó, Doktor Faustus, A homok asszonya, Tarzan), c) a szereplők

többsége férfi, világa „férfi-világ” (A Mester és Margarita, Doktor Faustus, Piskos Fred, Švejk, d) az elbeszélő nézőpontja „férfi-nézőpont” (A homok asszonya, Szexbomba, Nana). Ezzel szemben a nők körében kedveltebb regények között többnyire olyanok szerepelnek, amelyek főszereplői nők (Anna Karenina, Jane Eyre, Iszony), amelyek főszereplői és főbb szereplői között nők is vannak (Carrie drágám, A nap szerelmese—Aranyecset, Szerelmi történet). Golding, Rejtő, Hašek, Borroughe, Charriere, Bulgakov regényei jóval kevesebb lehetőséget adnak női olvasóiknak az azonosulásra, a beleélésre, mint Dallos, Dreiser, Flaubert, Segal, Tolsztoj és Brontë szóban forgó regényei.

Mielőtt kijelentenénk, hogy a húsz „férfi” és „női olvasmány” kedveltsége megerősítette azt, amit a legkedveltebb és a leginkább elutasított regények értékelésénél tapasztalhattunk, érdemes ez alkalommal is megnézni azt, hogy melyik réteg „felelős” elsősorban azért, hogy a művet az egyik nem képviselői kedvezőbben vagy hűvösebben fogadják.

Egyes művek „női” vagy „férfiolvasmány” mivoltáért nem az egész nem, hanem annak egyik vagy másik rétege a felelős. Ezek közé tartozik a Szexbomba, A homok asszonya, A nap szerelmese—Aranyecset, a Carrie drágám, a Doktor Faustus, az Iszony, a Szerelmi történet és A legyek ura. Négy regényt a fizikai dolgozó nők és férfiak másképpen értékelnek, mint a szellemi dolgozók. A homok asszonya, a Doktor Faustus és A legyek ura általában a férfiaknak tetszik jobban, ám a fizikai dolgozók körében fordított a helyzet. A Dallos regény általában a nőknek tetszik jobban, a fizikai dolgozóknál a férfiaknak. Az Iszony, a Carrie drágám, és a Szerelmi történet általában a nőknek tetszik jobban, ám az 50 évesnél idősebbek körében a férfiak azok, akik jobban kedvelik. Ezekre a regényekre tehát csak megszorításokkal érvényes a „férfi olvasmány” és a női olvasmány minősítés, annak ellenére, hogy vagy a férfiak, vagy a nők körében kedveltebbek. Másképpen fogalmazva, és egyben az okokra is utalva: a különböző korú, foglalkozású és végzettségű férfiak és nők ugyanazon műveket feltehetően különböző módon olvassák.

3. ÉLMÉNYALAKZATOK

Az a tény, hogy egyes műveket azonos korú, foglalkozású és végzettségű (tehát társadalmi jellemzőik alapján viszonylag egynemű réteghez tartozó) férfiak és nők különbözőképpen minősítenek, az „élményalakzatokra” vagyis az irodalmi olvasmány-élmények összeötvöződésére tereli a figyelmet. Abból ugyanis, hogy a Bűn és bűnhődés krimik, vagy a klaszikus realizmus körébe sorolt művek halmazában található mint nagy élményt jelentő (vagy mint elutasított) olvasmány, az adott mű értelmezésére és hatására is lehet következtetni. Nagy élményt jelentő (illetve elutasított) olvasmányként gyakori (illetve ritka) együtt szereplésük alapján a 150 mű közül 112 művet 15 „olvasat-csoportba”, vagy ha jobban tetszik „élménykörbe” sorolhattuk.² (A feltételezett húsz „női” és „férfi” olvasmány közül csak a Szexbomba, a Švejk, a Jane Eyre és a Pillangó nem volt besorolható semelyik „olvasat-csoportba” sem.) Nézzük meg először a 15 különböző „olvasat-csoportba” tartozó művek kedveltségét átlagos relatív tetszési mutatóik alapján a nőknél és a férfiaknál:

² A besorolás leírását lásd az Élményalakzatok I.35–43. oldalán

Az „olvasat-csoport”	Az oda tartozó művek írói (dőlittel szedve a vizsgált műveket)	Átlagos relatív tetszési mutató	
		a nőknél	a férfiaknál
„régí lektűr”	Aldrich, Bromfield, Cronin, Mitchell stb.	+0,06	-0,01
„társadalmi lektűr”	Berkesi, Szilvási	-0,12	-0,14
„történelmi lektűr”	Passuth	-0,11	-0,11
„lélektani lektűr”	Deiser, Segal, Cusack	+0,12	-0,04
„kulturális lektűr”	Amenda, Dallos, Bókay, Gál György stb.	-0,22	+0,07
„kalandregény”	Burroughs, Rejtő, May, Reid, Grey	-0,25	+0,01
„krimi”	Chandler, Christie, Doyle, Simenon	-0,44	-0,30
„nemzeti romantika”	Jókai, Gárdonyi, Móra, Mikszáth	+0,31	+0,29
„európai romantika”	Dumas, Hugo, Scott stb.	+0,23	+0,19
„klasszikus realizmus”	Balzac, Tolsztoj, Flaubert, Zola stb.	+0,09	+0,04
„háborús realizmus”	Knight, Merle, Remarque, I. Shaw	+0,28	+0,21
„mai magyar realizmus”	Kosztolányi, Németh L. stb.	-0,30	-0,25
„mai külföldi realizmus”	T. Mann, Martin du Gard, Solohov	+0,01	+0,01
„modern”	Abe Kobó, Böll, Golding, Bulgakov, Camus, Semprun, Updike stb.	-0,32	-0,21
„sci-fi”	Verne stb.	-0,29	-0,19

A „hasonló olvasatú” olvasmányok kedveltsége alapján jól érzékelhető, hogy nincsenek éles eltérések a férfiak és a nők irodalmi élményvilágának összetételében, kissé leegyszerűsítve: a férfiak és a nők irodalmi ízlésében. A 15 közül nyolc „olvasatcsoport” kedvelésénél tapasztalhatók kisebb-nagyobb eltérések: a legerőteljesebbek a „férfias” kalandregényeknél és a „nőies” életrajzoknál.

Ha az irodalmi élményvilág finomabb szerkezetét vizsgáljuk, vagyis azt, hogy hol helyezkednek el az egyes művek „olvasatai” a férfiak és a nők „élményalakzataiban”, akkor már bonyolultabb, „szabad szemmel nem látható”, közhelyszinten már nem ismert összefüggések tárulnak fel. A vizsgált húsz közül 16 regényt (illetve szerzői nevét) már elhelyezhettük abba az „olvasat-csoportba”, amelybe az összes olvasó értékelései alapján kerültek. Hogy ezeknek a „férfi” és „női olvasmányoknak” a többsége a férfiaknál és a nőknél is ugyanabba az „olvasat-csoportba” került, nem jelenti egyúttal azt is, hogy azonos helyet foglalnak el az „élményalakzatokban”. Lássunk egy példát: A Mester és Margarita „olvasata” mind a férfiaknál, mind a nőknél a „modern” elnevezésű „olvasat-csoportba” tartozik. A Bulgakov mű „élmény-rokonságába” azonban más „olvasat-csoportokat” képviselő művek is beletartoznak, mint például a Švejk és az A halhatatlan kedves (Székely Júlia-regénye). Könnyen kitalálható, hogy Hašek regénye elsősorban a férfiaknál, Székely Júlia regénye pedig elsősorban a nőknél szerepel a Bulgakov regény „élmény-rokonai” között. Azt jelentené ez, hogy a regény férfi olvasói érzékenyebben reagálnak Bulgakov humorára, női olvasói viszont inkább szerelmi románcként olvasták a regényt? Bizonyíthatóan ezt is jelenti, ám a helyzet jóval összetettebb, mint

ahogy ezt a regény „élménykapcsolatait” bemutató táblázat is érzékelteti (ahol a Pearson-féle korrelációs együtthatók mutatják, hogy Bulgakov regénye férfiak és nők olvasmányává válva milyenfajta élményekhez kerül legközelebb és milyenektől legtávolabb):

Az „olvasat-csoport” megnevezése	A Mester és Margarita „élmény-kapcsolatai”	
	a nőknél	a férfiaknál
„modern”	+0,30	+0,36
„mai magyar realizmus”	+0,16	+0,05
„háborús realizmus”	+0,05	+0,15
„kulturális lektűr”	-0,05	+0,08
„történelmi lektűr”	-0,06	-0,01
„társadalmi lektűr”	-0,08	-0,06
„régí lektűr”	-0,07	-0,06

Kiviláglik, hogy a Bulgakov-regény női olvasóinál ez a mű magasabb irodalmi értéket képviselő olvasmányokkal szerepel együtt, mint értékesnek tartott (és ritkábban mint elutasított mű), és férfi olvasóinak nagyobb része olvassa úgy, mint az izgalmas és az ismeretet gyarapító olvasmányokat. Ennek a ténynek az ismerete azért is fontos, mert ez a regény is azon művek közé tartozik, amelyeket férfi olvasóik kedvelnek jobban. Ezek az adatok arra figyelmeztetnek, hogy ezt a regényt a nőknél kedvezőbben fogadó férfiak általában felületesebben olvasták és fogadták be, mint a nők. Másképpen: a nők és a férfiak számára nemcsak másfajta értéket jelent, hanem másfajta szerepet is tölt be ez a — és természetesen még sok más — regény.

A „*hasonló olvasatú*” *olvasmányok* (vagyis az „olvasat-csoportok”) kedveltségét vizsgálva a nő és a férfi olvasók között nem lehet észrevenni azokat a (gyakran nem is kicsi) eltéréseket, amelyeket az egyes művek kiválasztásánál, kedveltségénél és az élményalakzatban elfoglalt helyénél tapasztalhatunk. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kiválasztott és a kedvelt olvasmányok világában többé-kevésbé kiegyenlítődnek ezek a létező, és az olvasási kultúránkat jelentős mértékben meghatározó különbségek. Ezek ismeretében meg kell vizsgálni a számukra kínált szolgáltatásokat, a nekik címzett olvasmány-népszerűsítő tevékenységet, valamint az olvasói érdeklődésük és ízlésük alakítására irányuló olvasás-pedagógiai kezdeményezéseket.

Középiskolás diákok irodalmi olvasottsága és olvasói értékrendje

Tekintettel arra, hogy a középiskolások olvasásával kapcsolatos, a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja felmérésének időpontja 1967.¹, a Fővárosi Tanács által kezdeményezett vizsgálaté, amely e réteg életmódjával foglalkozott 1968.², a mienké pedig 1974., továbbá figyelembe véve azt a tényt, hogy kutatásunk kérdezettjei két ismérv szerint is különböznek a két vizsgálat középiskolásaitól (tudniillik, hogy fizikai dolgozók gyermekei és könyvtárhasználók), annak a kutatásnak az adataira támaszkodtunk elsősorban, amely a könyvtárhasználók irodalmi olvasottságát és ízlését vizsgálta.

Az Élményalakzatok címmel közreadott irodalomszociológiai „adatbank” anyagából fogunk meríteni,³ amelynek segítségével 150 regény olvasottságáról és értékeléséről tájékozódhatunk.

Nézzük meg először a legolvasottabb és a legkevésbé olvasott 10–10 regény olvasottságát a középiskolás lányok és fiúk körében.⁴

Országos Széchényi Könyvtár

Művek olvasóinak aránya

lányok (100%=123)	fiúk 100%=66)
----------------------	------------------

A legolvasottabbak:

Gárdonyi: Egri csillagok	98 (97)	94
Jókai: Arany ember	97 (96)	86
Jókai: A kőszívű ember fiai	97 (97)	95
Dickens: Twist Oliver	92 (87)	86
Ch. Brontë: Jane Eyre	90 (73)	
Mikszáth: A fekete város	87 (87)	
Gárdonyi: A láthatatlan ember	87 (88)	88

¹ GEREBEN Ferenc: A középiskolás fiatalok és a könyv Bp. 1968. KTK

² GAZSÓ Ferenc–PATAKI Ferenc–VÁRHEGYI György: Diákéletmód Budapesten Bp. 1971. Gondolat 127–147. 1.

³ BALOGH Zoltán–KAMARÁS István: Élményalakzatok I. Bp. 1978. NPI

⁴ A zárójelben közölt számarány azt jelzi, hogy az összes könyvtárhasználó milyen arányban olvasta az adott művet

	Művek olvasóinak aránya	
	lányok (100%=123)	fiúk (100%=66)
Hugo: Nyomorultak	83 (87)	75
Fejes: Jó estét nyár ...	83 (77)	
Solohov: Emberi sors	82 (79)	77
Dumas: Gróf Monte Christo	(87)	86
Rejtő: Piszkos Fred ...	(66)	77
Scott: Ivenhoe	(66)	75

A legkevesbé olvasottak (az adatok hiánya az olvasottság nagyobb mértékére utal):

Bradbury: Marsbéli krónikák	9 (14)	
Böll: Egy szolgálati út vége	9 (14)	8
Aldiss: Szürkeszakáll	9 (12)	
Merle: Állati elmék	9 (13)	11
Szerb: Pendragon legenda	9 (21)	9
Updike: Nyúlcipő	8 (15)	
Böll: Billiárd fél tízkor	7 (14)	9
Herczeg: Gyurkovics lányok	7 (21)	7
Semprun: A nagy utazás	6 (13)	
Updike: A kentaur	6 (16)	
Németh: Égető Eszter	(34)	10
Székel: A halhatatlan kedves	(27)	9
Bókay: Bohémek és pillangók	(40)	9
Mitchell: Elfújta a szél	(40)	8
Amenda: Eroica	(18)	7

A legolvasottabb művek nagyfokú egyezést mutatnak, ám olvasottságuk aránya legtöbb esetben öt-tíz százalékos eltérést mutat egyértelműen a középiskolás fiúk rovására. A legkevesbé olvasott művek egyik része az összes könyvtárhasználónál is alacsony arányban olvasott könyv, a másik része pedig olyan művek közé tartozik, amelyek „férfi-olvasmánynak” (Marsbéli krónikák, Nyúlcipő), illetve „női olvasmánynak” (Bohémek és pillangók, Elfújta a szél, Eroica) tekinthetők.

Hogy a középiskolás fiúk olvasottsága elmarad a lányokétól, mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy 37 olyan regény akad, amelyet a középiskolás fiúk jóval (20–30%-kal!) alacsonyabb arányban olvastak, mint az átlag (az összes könyvtárhasználó), a lányoknál ez az érték viszont csak 12%.

Néhány jellemző példa a középiskolás lányok és fiúk olvasmányválasztásai közötti különbségre:

Az olvasók aránya

a lányoknál (100%=123)	a fiúknál (100%=66)
---------------------------	------------------------

A fiúk körében jóval olvasottabb:

Botond–Bolics: Ezer év a Vénuszon	13	44
Hammett: Máltai sólyom	10	21
Doyle: A sátán kutyája	43	63
Hašek: Švejk	42	65
Jefremov: Az Androméda köd	20	47
Lem: Mangellán-felhő	15	41
May: A medveölő fia	65	45
Passuth: Eső Isten siratja...	13	31
Reid: A fej nélküli lovas	39	60
Rejtő: Pizskos Fred...	51	77
Roberts: Északnyugati átjáró	24	47
Semprun: A nagy utazás	6	15
Sienkiewicz: Keresztes lovagok	25	46
Szentiványi: Kőbaltás ember	29	59
Updike: A kentaur	6	15
Verne: Sándor Mátyás	48	75
Vidocq: Egy kalandor a múlt századból	16	34
Wallace: A zöld íjász	24	52

A kalandos, a tudományos fantasztikus, a történelmi ismereteket közlő, valamint a humoros és az erotikus jelzővel is jellemezhető művek tartoznak a középiskolás fiúk körében az olvasottabb művek közé. A 150 mű mintegy egyötöde tartozik ide. Csak töredékük magas esztétikai értéket képviselő alkotás. Nézzünk egy „ellenpróbát”!

Országos Széchényi Könyvtár

Az olvasók aránya

a lányoknál (100%=123)	a fiúknál (100%=66)
---------------------------	------------------------

A lányok körében jóval olvasottabbak:

Amenda: Eroica	17	7
Balzac: Elveszett illúziók	74	47
Berkesi: Húszévesek	78	46
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn	76	59
Bókay: Bohémek és pillangók	35	9
Ch. Brontë: Jane Eyre	90	60
Dallos: A nap szerelmese—Arany ecset	81	50
Dreiser: Carrie drágám	31	12
Flaubert: Bovaryné	68	35
Gál: Mesél a Bécsi erdő	29	12
Győry: Viharvirág	35	16
Knight: Légy hű önmagadhoz	47	29

	Az olvasók aránya	
	a lányoknál (100%=123)	a fiúknál (100%=66)
Kosztolányi: Edes Anna	67	37
Mann: A Buddenbrook ház	48	25
Martin du Gard: A Thibault-család	46	23
Mitchell: Elfújta a szél	19	8
Móra: Aranykoporsó	68	41
Németh: Égető Eszter	28	10
Segal: Szerelmi történet	35	16
Németh: Iszony	40	21
Stendhal: Vörös és fekete	67	36
Szilvási: Albérlet a Síp utcában	60	22
Tolsztoj: Anna Karenina	76	46

Kétszer annyi irodalmi mű olvasottabb a középiskolás lányok körében. Ennek fő oka az, hogy a könyvtárba járó középiskolás lányok irodalmi olvasmányainak terjedelme jóval szélesebb, mint a fiúké. Feltűnő, hogy az irodalmi műveknek mennyivel változatosabb köre tartozik a lányok csoportjában a jóval olvasottabb könyvek közé.

A másik feltűnő vonása e művek csoportjának az, hogy háromszorta, négyszerte nagyobb közöttük a magas esztétikai értékkel rendelkező művek aránya, mint a fiúk körében, a nagyobb olvasottsági könyvek között.

Kérdésünk az, hogy átscape a mennyiség minőségbe, azaz hogyan értékelik változatosabb és értékesebb olvasmányaikat a lányok, valamint az egyhangúbb és kevesebb értékes művet tartalmazó olvasmányaikat a fiúk. Az Élményalakzatok adattára segít a kérdés megválaszolásában is.

A vizsgált 150 művet +2, +1 és -2 értékekre átváltott „nagyon tetszett”, „tetszett”, „nem tetszett” értékeléssel minősítették a könyvtárba járó olvasók. A kutatók azonban nem a tervezett +2 és -2 közötti átlagértékekkel jellemezték egy-egy mű értékelését, hanem egy úgynevezett „relatív tetszési indexszel.”⁵ Erre, a csoport átlagos értékelési szintjétől pozitív és negatív irányban eltérő előjeles értékeknek a bevezetésére azért volt szükség, mert a kutatók megfigyelték azt is, hogy a különböző nemű, életkorú és foglalkozású rétegeknél más és más a pozitív és negatív értékelések aránya, vagyis egyes rétegek szigorúbbak, kritikusabbak.

A leginkább *kritikus* rétegnek a fiatal diplomások bizonyultak, a legelnézőbb rétegnek pedig a 30 évnél idősebb fizikai munkások, valamint az 50 évnél idősebb diploma nélküli szellemi munkát végző nők, és majdnem ekkora különbség tapasztalható a középiskolás fiúk és lányok között is. Abszolút értelemben nem nagy, de az egyes művek értékelésénél már számításba veendő eltérésekről van szó.

Ha egy regény 100 középiskolás lány olvasója közül 45-nek, 100 középiskolás fiú olvasója közül 40-nek tetszene, nem jelenthetnénk ki azt, hogy a lányoknak jobban tetszett, mert a lányok mércéje alacsonyabb, mint a fiúké.

⁵ BALOGH-KAMARÁS: i.m. 23–24., 31. l.

Az élményalakzatok „relatív tetszési indexét” használva következzenek az a tíz a 150 közül, amelyet legmagasabbra és az a tíz, amelyet a legalacsonyabbra értékelték:

A legkedveltebbek:	A kedvelés fokát jelző „relatív tetszési index”	
	a lányoknál	a fiúknál
Hemingway: Akiért a harang szól	+0,55	+0,40
Ch. Brontë: Jane Eyre	+0,54	
Hugo: Nyomorultak	+0,49	+0,38
Knight: Légy hű önmagadhoz	+0,48	
Gál: Mesél a bécsi erdő	+0,47	
Schulz: Kőbe zárt fájdalom	+0,46	
Gárdonyi: Egri csillagok	+0,45	+0,41
Remarque: A diadalív árnyékában	+0,44	+0,40
Stendhal: Pármái kolostor	+0,42	
E.Brontë: Üvöltő szelek	+0,41	
Roberts: Északnyugati átjáró		+0,57
Semprun: A nagy utazás		+0,44
Remarque: Nyugaton a helyzet változatlan		+0,44
Verne: Sándor Mátyás		+0,41
Kertész: Makra		+0,36
Gárdonyi: A láthatatlan ember		+0,34

A leghűvösebben fogadottak:	a kedvelés fokát jelző „relatív tetszési index”	
	a lányoknál	a fiúknál
Bessie: A szexbomba	-1,33	
Golding: A legyek ura	-1,02	
Christie: Holttest a könyvtárszobában	-1,02	-0,57
Sánta: Húsz óra	-0,86	-0,80
Móricz: Rokonok	-0,72	-0,42
Mann: Doktor Faustus	-0,70	
Gogol: Holt lelkek	-0,65	
Simenon: Fekete eső	-0,60	
Cain: A postás mindig kétszer cseppet	-0,60	
Rejtő: Pizkos Fred...	-0,58	
Segal: Szerelmi történet		-0,81
Passuth: A bíborban született		-0,78
Gardner: A kölcsönkért lány esete		-0,78
Berkesi: Húszévesek		-0,71
Berkesi: Akik nyáron is fáznak		-0,51
Grey: Vadnyugaton		-0,49
Berkesi: Sellő a pecsétgyűrűn		-0,48

Az első, amit észre kell vennünk, hogy nem egészen ugyanaz a *mérce* működik az olvasmányok kiválasztásánál és értékelésüknél a fiúk és a lányok körében. A fiúk körében jóval olvasottabb kalandregények és krimik értékelése a fiúknál sem sokkal pozitívabb, mint a lányoknál, de jó néhány olyan mű is akad (mint pl. a Húszévesek, az Elveszett illúziók), amelyet a lányok olvastak nagyobb arányban, és nekik tetszett kevésbé. A 150 mű kétharmada vagy a középiskolás fiúk, vagy a lányok körében volt az átlagosnál jóval kevésbé olvasott, és mindössze 5 olyan regény akad, amelyet a diákok jóval (legalább 20%-kal) nagyobb arányban olvastak, mint a könyvtárba járók. (Botond–Bolics, Reid, Wallace, Szentiványi és Lem regényei.) A 150 regény egynegyede tartozik azon művek közé, amelyeket a középiskolások jóval magasabbra értékelnek, és ugyancsak egynegyede azok közé, amelyeket a középiskolások jóval kevésbé értékelnek, mint a könyvtárhaználóok egésze.

Ez az olvasó réteg, amely olvasottsága alapján tapasztalatlanak is minősíthető, jó néhány művel szemben *nyitottabbnak, türelmesebbnek, megértőbbnek és értőbbnek* bizonyul, mint a 20 évnél idősebb, mint a diplomával rendelkezők, ahogy ezt az alábbi példák is igazolják:

	középis- kolások	idősebbek	diplomások
Balzac: Elvesztett illúziók	+0,08	−0,12	−0,22
Bradbury: Marsbéli krónikák	−0,30	−0,51	−0,60
Bulgakov: A Mester és Margarita	+0,11	−0,13	−0,05
Dosztojevszkij: Karamazov testvérek	+0,12	−0,03	+0,16
Flaubert: Bovaryné	−0,01	−0,12	−0,05
Kosztolányi: Néró, a véres költő	−0,10	−0,28	−0,09
Mann: A Buddenbrook ház	−0,13	−0,28	−0,11
Martin du Gard: A Thibault család	+0,03	−0,10	+0,04
Mikszáth: A fekete város	+0,31	+0,12	+0,24
Móricz: A boldog ember	−0,09	−0,30	−0,11
Németh: Égető Eszter	−0,01	−0,26	−0,04
Stendhal: Vörös és fekete	+0,34	+0,23	+0,15
Veres: A Balogh család története	+0,06	−0,27	+0,11
Zola: Germinal	+0,02	−0,04	−0,12

Az ellenkezőjére is akad példa, bár kevesebb:

Golding: A legyek ura	−0,75	−0,26	−0,27
Hašek: Švejk	−0,09	+0,04	−0,10
Kertész: Makra	−0,10	+0,11	−0,08
Móricz: Rokonok	−0,62	−0,39	−0,15
Tolsztoj: Anna Karenina	+0,12	+0,27	+0,29
Updike: Nyúlciפו	−0,30	−0,06	+0,06

Valamennyi esetben olyan művekről van szó, amelyeket vagy a fiúk vagy a lányok élesen elutasítanak. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy nem csak a művek kiválasztásánál,

de értékelésénél is éles különbségek vannak a középiskolás fiúk és lányok között, mint az alábbi példáink is igazolják:

	lányok	fiúk
Abe Kobó: A homok asszonya	+0,36	+0,15
Bessie: A szexbomba	-1,33	-0,39
Cr. Brontë: Jane Eyre	+0,54	+0,16
Bulgakov: A Mester és Margarita	-0,07	+0,64
Christie: Holttest a könyvtárszobában	-1,01	-0,57
Doyle: A sátán kutyája	-0,49	+0,05
Gogol: Holt lelkek	-0,65	-0,16
Hašek: Švejk	-0,25	+0,18
Hemingway: Fiesta	+0,41	0,00
Kertész: Makra	-0,35	+0,36
Mann: Doktor Faustus	-0,70	+0,40
Móricz: Rokonok	-0,72	-0,42
Németh: Iszony	-0,02	-0,37
Passuth: A bíborban született	-0,18	-0,78
Rejtő: Pizskos Fred a kapitány	-0,58	+0,07
Roberts: Északnyugati átjáró	+0,06	+0,57
Segal: Szerelmi történet	-0,30	-0,81
Stendhal: A párizsi kolostor	+0,42	+0,14
Tolsztoj: Anna Karenina	+0,31	-0,41

A 150 regény felének értelmezésénél tapasztalhatunk ilyen nagyságrendű különbségeket. Mintha más kultúrában, más családokban, más iskolákat látogatva nőttek volna fel ezek a 15–18 éves lányok és fiúk, akkora eltéréseket lehet tapasztalni ízlésükben.

Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajon mit tudnak erről a magyar irodalmat tanító tanárok, hiszen ugyanarról a műről fiúk és lányok lényegében ugyanazt mondják el feleleteikben. Vajon hány tanár gondolta végig azt, hogy milyen következményekkel jár a „Mi a véleményetek róla?”, „Kinek tetszett?” kérdések elmulasztása, és az ha nem érdeklődnek, hogyan fogadják diákjaik, „magánolvasmányaikat”. Még mi, kutatók sem számoltunk előfeltevéseink megfogalmazásakor a lányok és fiúk olvasói értékrendjének ekkora különbségével. Van abban valami nyugtalanító, hogy nagyszabású, egyetemes értékek egyike-másika vagy csak a fiúké vagy csak a lányoké. (Ám ugyanakkor megnyugtató, hogy legalább az egyiké!) Ez a táblázat arról árulkodott, hogy mekkora korlátokkal kell számolni a fiúknál olyan művek befogadásánál, amelyeknek szerzői nők (Ch. Brontë és E. Brontë regényei), amelyeknek címszereplője vagy főszereplője nő (Anna Karenina, Iszony) és a lányoknál olyan műveknél, amelyek szerkezete világa és világképe a megszokottól eltérő (a sci-fi-k, Makra, Doktor Faustus) amelyre a nyersebb vagy áttételesebb humor és az ironia jellemző (Švejk, A Mester és Margarita, Pizskos Fred a kapitány). Hogy még világosabban érzékelhessük a középiskolás lányok és fiúk irodalmi értékrendje közötti különbséget, közszemlére tesszük a különböző típusú olvasmányok⁶ átlagos kedveltségének mutatóit.

⁶ Az olvasmánytípusok kialakításáról bővebben: BALOGH–KAMARÁS i.m. 40–43.1.

	Középiskolások lányok	fiúk	Diplo- mások	30 évnél idősebbek
Berkesi-, Szilvási-típusú „társadalmi lektűr”	-0,20	-0,48	-0,38	-0,13
Passuth-típusú „történelmi lektűr”	+0,05	-0,46	-0,12	-0,20
Cusack-, Segal-típusú „pszichológiai lektűr”	+0,08	-0,24	+0,10	+0,10
Bókay-, Dallos típusú „kulturális lektűr”	+0,12	+0,03	+0,09	+0,19
Grey-, Reid típusú kalandregény	+0,20	+0,06	+0,26	-0,08
Chandler-, Christie-típusú krimi	-0,57	-0,25	-0,52	-0,38
Jókai típusú nemzeti romantika	+0,27	+0,27	+0,35	+0,27
Dumas-, Hugo-típusú európai romantika	+0,21	+0,19	+0,23	+0,23
Balzac-, Tolsztoj-típusú klasszikus realizmus	+0,14	+0,03	+0,07	+0,08
Remarque-típusú „háborús realizmus”	+0,35	+0,31	+0,37	+0,35
Kosztolányi-, Fejes-típusú „mai realizmus”	-0,34	-0,34	-0,18	-0,32
Mann-, Solohov-típusú „mai realizmus”	-0,01	+0,15	+0,10	-0,01
Bulgakov-, Golding-típusú modern irodalom	-0,34	-0,07	-0,16	-0,13
Bradbury-, Lem-típusú sci-fi	-0,22	-0,07	-0,24	-0,21

Ami közös vonás a középiskolás lányok és fiúk ízlésében, az a romantikus, a klasszikus realista és a XX. századi realista alkotások megítélése. A többlet, többfélét olvasó és olvasmány választásaikban *nyitottabb* lányok *védtelembek* a lektűrrel, *merevebben elzárkózóak* a nem hagyományos módon megformált irodalommal szemben.

Hat év ötven regény olvasásának történetéből

Nagyszerű lehetőség egy olvasáskutató számára, ha két olyan „adatbank” áll rendelkezésére, mint az Ízlésalakzatok és az Élményalakzatok I. amelyek lehetővé teszik, hogy ötven regény olvasottságának és kedveltségének 1968-as és 1974-es állapotát összevethessük. Az 1968-as állapotot figyelembe véve nyolc kategóriát alakítottunk ki:

- I. Frissen (1–3 éven belül) megjelenő művek
 - I/A magasabb olvasottságúak¹
(Pl. Berkesi: Húszévesek, Sánta: Húsz óra)
 - I/B alacsonyabb olvasottságúak²
(Pl. Camus: Közöny)
- II. Viszonylag rövid ideje (3–10 éve) hozzáférhető művek
 - II/A magasabb olvasottságúak
(Pl. Knight: Légy hű önmagadhoz)
 - II/B alacsonyabb olvasottságúak
(Pl. Golding: A legyek ura, Sagan: Jó reggelt búbánat)
- III. Hosszabb ideje állandóan hozzáférhető művek
 - III/A magasabb olvasottságúak
(Pl. Hašek: Švejk, Dosztojevszkij: Bűn és Bűnhődés)
 - III/B alacsonyabb olvasottságúak
(Pl. Swift: Gulliver)
- IV. Hosszabb ideje ki nem adott, nehezen hozzáférhető művek
 - IV/A magasabb olvasottságúak
(Pl. Mitchell: Elfújta a szél, Burroughs: Tarzan)
 - IV/B alacsonyabb olvasottságúak
(Pl. Aldrich: . . . és lámpást adott kezembe az Úr)

A vizsgált 50 mű közül 12 mű olvasottsága erőteljesen (20–30 százalékkal), 19 mű olvasottsága kisebb mértékben nőtt, 19 mű olvasottsága pedig stagnált, vagy csökkent (ezek a relatív telítődés esetei). Az I/A típushoz tartozó, egészen friss művek közül Sánta

¹ A közművelődési könyvtárba járóknak legalább 40%-a olvasta

² A közművelődési könyvtárba járóknak kevesebb mint 30%-a olvasta

Húsz óra és Berkesi Húszévesek című regényei egészen rövid idő alatt nagyarányú olvasottságra tettek szert és olvasottságuk a következő hat év alatt is erőteljesen növekedett. Olvasottságuk alapján a sikerkönyv tipikus esetét példázzák. Meglepőnek tűnhet olyan művek olvasottságának *felgyorsuló növekedése*, amelyek akár már évtizedek óta jól hozzáférhetőek az olvasók számára, mint az Elvesztett illúziók, a Gulliver, a Švejk, az Akiért a harang szól, a Nana, a Csendes Don. Elterjedtségük gyorsuló (megújuló) növekedését a 14 éven felüli olvasók körébe belépő legfiatalabb korosztály a 14–20 évesek a hat évvel ezelőtti hasonló korosztályhoz képest intenzívebb érdeklődése (Švejk) a kötelező olvasmánnyá válás (az Emberi sors, Csendes Don, Akiért a harang szól), de legerőteljesebben talán a tömegkommunikációs változat hatása (elvesztett illúziók, Nana, Akiért a harang szól) magyarázhatja. Az Elvesztett illúziók olvasottsága 1968-ban és hat év múlva így alakult:³

	1968-ban %	1974-ben %
nők	62	82
férfiak	46	69
15–19 évesek	69	68
20–29 évesek	65	86
30–49 évesek	51	77
fizikai dolgozók	54	74
értelmiségiek	52	76
középiskolások	64	62

Ebben az esetben a *tömegkommunikációs eszközök hatását* tekinthetjük a legerőteljesebb magyarázat elemnek, hiszen sem a legfiatalabb korcsoportban, sem a középiskolások körében nem emelkedett az olvasottság aránya. (A két minta összetételének eltérése természetesen nem léphet elő fő magyarázó tényezővé, legfeljebb 5–10 százalékos emelkedést magyarázhatnánk ezzel ebben az esetben.)

A *magas olvasottságú művek* esetében csak a III/A és IV/A kategóriába tartozó művek között talákoztunk nem emelkedő olvasottságú regényekkel. Az állandóan hozzáférhető művek, úgy tűnik, elérték olvasottsági telítettségüket, különösen kézenfekvő az olyan, a könyvtárhasználók körében csaknem százszázalékosan olvasott művek esetében, mint Gárdonyi Géza Egri csillagok, Jókai Mór A köszívű ember fiai című regények. Más a helyzet a Thibault család, a Varázshegy, a Vörös és fekete és megint más a helyzet a Légy hű önmagadhoz esetében. Mann, Martin du Gard és Stendhal regénye lassan, Knight regénye viszonylag rövid idő alatt érte el olvasási telítettségét, 50–60 százalékos olvasottságát. Mind a négy mű abba a típusba tartozik, amelyek kevésbé olvasottak a magasabb iskolázottságú „belépő” (a legfiatalabb), mint a kevésbé iskolázott „kilépő” (a legidősebb) korcsoportban:

³ Az összehasonlíthatóság határait érzékeltesse a két minta összetétele: Az 1968-as kutatásé: nők és férfiak 50–50%, 14–18 évesek: 14%, 19–29 évesek 32%, 30–49 évesek 27%, 50 éven felüliek 27%, fizikai munkások 33%, középiskolások 15%, értelmiségiek 14%, nyugdíjasok és háztartásbeliek 19%. Az 1974-es kutatás: nők és férfiak 50–50%, 19–19 évesek 27%, 20–29 évesek 32%, 30–49 évesek 28%, 50 éven felüliek 13%, fizikai dolgozók 40%, értelmiségiek 17%, középiskolások 12%, nyugdíjasok és háztartásbeliek nincsenek. Az egyetlen jelentősebb eltérés tehát az, hogy az 1968-as minta átlagéletkora valamivel magasabb, így átlagos képzettségi szintje valamivel alacsonyabb.

	15–19 évesek	50 évnél idősebbek
Légy hű önmagadhoz	35%	40%
Thibault család	32%	63%
Varázshegy	20%	46%
Vörös és fekete	52%	84%

1968-ban kisebbek, illetve ellenkező irányúak voltak ezek az eltérések a vizsgált két korosztálynál (tehát a 15–19 éveseknél és az 50 évnél idősebbeknél): a Mann regényénél 63 és 68%, Martin du Gard regénye esetében pedig 32 és 51%.

Az *alacsonyabb olvasottságú regények* között a viszonylag új, tehát csak 3–10 éve hozzáférhető könyvek körében is találkozhatunk nem emelkedő olvasottságú művekkel. A Magyarországon először 1961-ben megjelent Megszületik augusztusban 1968-ra elérte a 13%-os olvasottságot és hat év múlva is nagyjából ezen a telítődöttségi szinten marad (újabb hat év elteltével sem változott a helyzet), mert nem változott az a regény olvasókörének összetétele 1974-ben a fizikai dolgozók 11, a középfokú végzettségű szellemi dolgozók 15, a diplomások 26%-a olvasta a Faulkner regényt a könyvtárhasználók körében, a 15–19 éveseknek (a „belépő” korcsoportnak) csak 9, a középiskolásoknak csak 10%-a. A Faulkner regénnyel nagyjából egy időben megjelenő Közöny (Camus), A nagy utazás (Semprun), A kentaur (Updike), A legyek ura (Golding), Két nap az élet (Merle) olvasottsága a vizsgált hat év alatt 10 százalékról – ha nem is gyorsuló ütemben, ha nem is ugrás-szerűen – de 10–20 százalékkal növekedett. Ezeknek a regényeknek az olvasóköre a „belépő” korcsoport kevésbé iskolázott rétegek irányában is bővült.

Bővítésük most az ötven könyv 1968 és 1974 közötti történetének vizsgálatát az olvasói visszhang másik mutatójával, a *kedvelés és elutasítás* mértékével. Nem változott a helyzete ebből a szempontból az 50 közül 25 regénynek, 8 regénynek nőtt, 17-nek csökkent a kedveltségi mutatója. Elgondolkodtatóak ezek az arányok. Egyszerre tanúskodnak az olvasói értékelések tartósságáról, az olvasói beállítódás stabilitásáról, valamint egy másikról, amelyet ezzel a hasonlaltal lehetne érzékeltetni: kihül az élmény. Nem is olyan könnyű a 17 csökkenő kedveltségű mű esetének a magyarázata. Ilyen művek szerepelnek közöttük, mint Berkesi Húszévesek, Sánta Húsz óra, Fejes Rozsdatemető, Martin du Gard, Mann Varázshegy, Golding A legyek ura, Semprun A nagy utazás, Camus A közöny című regényei, tehát olyanok is köztük van – szép számmal, amelyek olvasottsága emelkedett az adott időszakban. Egyaránt számolni kell azzal, hogy a megjelenéskor – újdonság volta miatt – lelkesen fogadott könyv hat év múlva új olvasói számára is veszít varázsból, és számolni kell azzal is, hogy többen átértékelik (felülbírálják, megmosolyogják, szégyenlik) egykori véleményüket. A növekvő olvasókörű művek esetében pedig az új típusú olvasók az „olvasói törzsgárdától” eltérő véleményével kell számolni.

Az olvasottság és a kedvelés – elutasítás koordináta-rendszerében négy mezőt érdemes szemügyre venni, azokat a műveket: *Amelyek olvasottsága nőtt, kedveltségük viszont csökkent.* Jellemző példák A legyek ura, a Húszévesek, A Rozsdatemető, a Húsz óra, a Közöny. A hatvanas évek egyik legnagyobb irodalmi szenzációja Fejes Endre tucatnyi nyelvre lefordított Rozsdatemető című regényének a példáján érzékeltetjük, hogyan alakult a különböző olvasó rétegekben a kedveltség mértékének csökkenése, az élmény kihűlésének mértéke.¹

	1968	1974
mind	+0,09	-0,20
nők	+0,08	-0,25
férfiak	+0,10	-0,14
15–19 évesek	+0,16	-0,19
20–29 évesek	+0,10	-0,16
30–49 évesek	+0,07	-0,29
fizikai munkások	+0,16	-0,14
értelmiségiek	+0,04	-0,22
középiskolások	+0,17	-0,19

A táblázat fontos tanulsága az, hogy egyetlen réteget sem lehet a mű kedveltségének csökkenésében „főbűnösnek” kikiáltani, vagyis meglehetősen általános érvényű tendenciáról van szó. És mi lehet a magyarázat? Feltehetően az elsősorban, hogy sokat vesztett a mű aktualitásából. A mű ugyan fogalommal vált, Hábetler nevű főhőséből a „hábetlerség” fogalma keletkezett, a mű szerzője afféle élő klasszikus lett, de a mű megszűnt szenzációs esemény lenni, megszűnt éles vita tárgya lenni, bizonyos tekintetben érdektelenné vált, és ebben az is komoly szerepet játszik, hogy évek elteltével elvesztette a *modern mű* státusát, hiszen időközben jelentős mértékben megváltozott a „modern regény” jelentősége. (Olyannyira, hogy manapság az olvasáskutatók munkáját segítő irodalmárok a Fejes regényt a „mai realizmus” kategóriájába sorolják, a „modern” kategóriába pedig Mészöly Miklós, Nádas Péter és Esterházy Péter művei kerülnek. Hasonlóképpen kerülnek Hemingway művei helyére húsz év elteltével Bulgakov és Marquez művei.)

Az olvasókör új rétegek irányában való bővülésén és a vélemények átértékelésén és az aktualitás elmúlásán túl egy negyedik jelenséggel is számolni kell: a népszerű írók „hatás nélküli varázsával”. Olvasói ötödik, hatodik, hetedik könyvét is elolvassák annak az íróknak, aki már második-harmadik művével sem volt képes lázba hozni őket, tehát olvasóik hosszúlejárátú hitelezői a népszerű és mégsem népszerű íróknak.

Amelyeknek sem olvasottsága sem kedveltségük nem nőtt. Jellemző példák: Thibault család, Varázshegy, Esőisten siratja Mexikót (Passuth László), Iszony (Németh László). Ezeknél a műveknél is számolni kell a későbbi átértékeléssel, valamint azzal, hogy új olvasók közül a legfiatalabbak hűvösebben fogadják ezeket a műveket, mint 1968-ban a hasonló korúak.

Amelyek olvasottsága és kedveltsége is nőtt. Az ehhez a típushoz tartozó művek egy része, mint az Elvesztett illúziók és a Fekete város (Mikszáth Kálmán), éppen a vizsgált időszakban bővítette olvasói körét azokkal, akik megnézték televíziós változatukat és úgy döntöttek, el is olvassák az eredeti művet. Az ezeket a műveket még a tévé adaptáció előtt olvasók jelentős százaléka mint kötelező olvasmánnyal találkozott ezekkel a regényekkel, így tehát olvasói körük a művet a televízió propagandájának hatására, de végül is szabadon választó olvasók körével bővült. Más lehet a helyzet Zola Nana című regénye esetében. A legvalószínűbb magyarázatnak a Zolával kapcsolatos – különösen a nők körében tapasztalható – előítéletek csökkenése látszik.

¹ A kedveltség mértékének érzékeltetésére egy +1 és -1 közötti értékeket felvevő mutatót használtunk, a relatív tetszési indexet, amelyről bővebben az Élményalakzatok I. című kötet 34. oldalán lehet megtudni.

Korosztályok és könyvek

A legegyszerűbb – bár korántsem problémamentesen mérhető – olvasásszociológiai fogalom egy-egy könyv *olvasottsága*. Elsősorban olyan írásművek olvasottsága fontos és érzékeny mutató, amelyek terjedése többé-kevésbé spontán. Nem véletlen, hogy majdnem mindig a „fiction”, a szépirodalmi jellegű irodalom terjedése (vagy éppen nem-terjedése) vált ki időről-időre heves vitákat e mutató értelmezése körül. És miután a könyvesboltok és könyvtárak forgalma viszonylag jól méri a művek iránti pillanatnyi érdeklődés fokát, és az egyes művek kiadása, példányszáma, stb. nap-nap után számottevő „kulturgazdálkodási” döntések tárgyául szolgál, nem mondhatni, hogy az ilyen irányú viták csupán áltudományos üresjáratok lennének.

Ezen viták azonban gyakorta adatszegények, vagy legalábbis egyoldalúan dokumentáltak. Nem nagyon dokumentálják, hogy egy-egy mű iránti érdeklődés elsősorban a társadalom mely rétegeiből fakad. Az újabb időben több úttörő jellegű kezdeményezés született ugyan az egyes rétegek irodalmi érdeklődésének és olvasási szerkezetének a feltárására, de a szereplő olvasásszociológiai jellemzők (változók) viselkedésének a rendszeres feltárása még csak kezdeti stádiumában van. Már pedig az egyes művek azonos mennyiségi elterjedtsége mögött rendkívül különböző szociológiai tagoltságú olvasórétegek állhatnak. Jelen írásunkban a fenti legegyszerűbb olvasásszociológiai mutató – az olvasottság – korosztályok közti megoszlásának értelmezéséről szeretnénk néhány megjegyzést tenni.

Amit a köznyelv egy-egy könyv „olvasottsága” alatt ért, az tulajdonképpen két, egymással nem feltétlenül megegyező változónak felel meg:

a) az „aktuális olvasottság”: ez egy „intenzitás” jellegű paraméter. Ha pl. egy művet hetente tízezer ember olvas el, és a könyv mondjuk harmincezer példányban jelent meg, akkor rövidesen nehezen hozzáférhetővé válik, eltűnik a könyvesboltokból, „sorban kell állni” érte a könyvtárakban, stb. Lehet, hogy az izgalom hetek alatt elül: ha pl. a könyv „vonakoztatási népessége” (az a népesség, amely számára a könyv érdekes olvasmányt ígér) nem több 100 000 főnél (a felnőtt lakosság 2%-a, de még a legalább időnként ol-

vasó lakosságnak sem több 4%-ánál), mégis úgy tűnik, hogy „mindenki ezt falja”, hiszen egyszerűen nem lehet példányhoz hozzájutni. Habár a *könyvkiadók* számára ez az aktuális olvasottság igen fontos mutató (a nehéz hozzájuthatóság igen „kapóssá” tehet egy-egy könyvet), mi következetesen *nem* ezt fogjuk érteni „olvasottság” alatt. A fenti „intenzív” mutatót mi következetesen „olvasási intenzitás”-nak nevezzük majd.

b) a „történeti olvasottság”: hogy *eddig életé folyamán* a lakosság mely rétegei milyen mértékben olvastak egy-egy művet (műcsoportot, szerzőt, stb.). Ez lehet igen magas anélkül, hogy az aktuális olvasottság kivételesen magas lenne bármely adott időpillanatban. (Ha például 17 éves korában a lakosság fele elolvassa Swift Gulliverét, ez évi 70–100000 olvasót jelent, de hetente „csak” 1500–2000-et. A mű általános hozzáférhetősége miatt nem tolonganak érte, ugyanakkor a társadalom közismert tényévé válnak alakjai és helyzetei, amelyekre bármely tömegkommunikációs eszköz nyugodtan támaszkodhat, ismeretét a hallgatók között bizvást feltételezheti.)

Mi *olvasottság* alatt következetesen azt fogjuk érteni, hogy a vizsgált réteg eddigi életében valaha is olvasta ezt a könyvet, pontosabban: hogy milyen arányban olvasta már. Az olvasottság így százalékaránnyal kifejezhető, „történelmi olvasottság” típusú, *extenzív* mutató lesz. Ezen mutató értéke társadalmi rétegenként — így korosztályonként is — általában más és más lesz (persze, egyes specifikus esetekben meg is egyezhet, de ez nem túl gyakori eset).

A továbbiakban egy fontos, bár közvetlenül nemigen mérhető fogalmat szeretnénk bevezetni, minthogy használata nagymértékben megkönnyíti az olvasottsági jelenségek tárgyalását. Ez a fogalom az *olvasottsági telítettség* fogalma.

A fogalmat a közgazdaságtanból kölcsönöztük, de a mindennapi életben is ismeretes, hogy mit jelent az, ha valamiből a piac „telített”. Ha a tárgy potenciális igénylőinek a kielégítetlen, e tárggyal még nem rendelkező hányada szűkül, a tárgy kelendősége gyorsan csökken, és többnyire bizonyos láthatatlan határokat — amelyek több-kevesebb közvetlenséggel a társadalom valamiféle rétegződési határai — nem lép át. A *teljes telítettség* mindig csupán egy elképzelt határeset, tehát fikció (konstruált fogalom), de a gyakorlati telítettség nagyon is kézzelfogható valami. A telítettségi szint — mint az előbbiekből talán kiderült — a társadalom egy-egy pillanatnyi állapotánál persze adott, de a társadalom struktális átalakulásával természetesen változik.

A történeti értelemben vett olvasottság roppant tehetetlenségű mennyiség. Roppant tehetetlenségű, mert igen sok *tevékenység* rejtőzik mögötte. Ha Magyarországon minden felnőtt lakos csupán átlagosan 100 órát olvasott már szépirodalmat életében, ez több, mint 500 millió óra tevékenységet jelent. Ebből minden valószínűség szerint fel lehetne építeni egy Miskolc nagyságú várost. És valami ilyesmi is történik a fejekben: a könyvek tégláiból óriási tudati építmények halmozódnak fel olvasóik fejében, még az esetek több-

ségében talán nem is a kellő tudatossággal. Egy könyv hatása alól kivonhatja magát az olvasó ember, ellenállhat neki. Milliók által ismert olvasmányok rendszerei viszont feltétlenül világkép-meghatározó erejűek: hatásuk – a művek olvasóinak vélemény-alakulásain keresztül – azokra is kihat, akik soha kezükbe sem vették ezeket a műveket. A Bibliát a mai tizenévesek jelentős hányada még sohasem vette a kezébe. A „csak a papíron” létező Paradicsom vagy Pokol, Ádám és Éva, az angyalok és az ördögök mégis a legtöbb ember fejében világosabb fogalmak, mint a létező Paraguay vagy Honduras, *akár olvasta a Bibliát, akár nem*. Ezen roppant tehetetlenség mögött azonban a személyek állandó cserélődésével biztosítódik: Jókai állandóan benne maradt a magyar köztudatban, mert kamaszok hosszú nemzedékeinek vált állandó olvasmányává. A személyek állandó cserélődése miatt az olvasási struktúra nagyfokú állandósulása *dinamikus stabilitás*, fenntartásáról jelentős tartósságú folyamatok gondoskodnak.

Még egy fogalmat vezetnénk be a tulajdonképpeni tárgyalás előtt. Ha egy mű olvasottsági struktúrája időben állandó, akkor ez azt jelenti, hogy az egymást követő generációk ugyanolyan módon „esnek át” a mű elolvasásán. Ha pl. feltételezzük, hogy mindenki rendes időben elvégzi az általános iskola nyolcadik osztályát (ez még nincs nálunk így, de azért az út legnagyobb részét már megtettük e felé), és 14 évesen mindenki elolvassa a nyolcadik osztályos magyar tankönyv szépirodalmi szövegeit, akkor ezen szövegek olvasottsága a 13 évesek körében mindig néhány % (az esetleges érdeklődők), a 14 évesek korában egy 100% alatti szám (egyesek ugyanis csak tanév végén olvassák el), a 15 évesek körében 100% lesz. Habár e folyamatban mindenki megváltozik (a „nem olvasta” kategóriából átkerül az „olvasta” kategóriába), maga a folyamat *időben állandó* lesz, hiszen az egymást követő személyek ugyanazon pályán követik egymást a folyamaton belül. Az ilyen, időben állandó folyamatot *stacionér* folyamatnak nevezzük, és engedjessék meg nekünk, hogy ez a szó olykor előfordulhasson a további tárgyalásban.

„Olvasottság” nevű változónknak van már egy sajátossága: elvileg *irreverzibilis* folyamat eredményére vonatkozik. A számítógépnél az „olvasás” művelet mellett szerepel egy „törlés” művelet is: a bevitt információ tökéletesen törölhető. Az emberek esetében ez meglehetősen problematikus, és az „elolvasni” igének nincs tökéletes nyelvi ellentétje (az „elfelejtette” ige lényegében csak a „tudatosan nem képes felidézni” jelentéssel bír). Magyarul: ha valaki egyszer elolvasott egy könyvet, a továbbiakban egész életére a könyv „olvasói” közé tartozik.

Ezen *elvi* megfordíthatatlanság, irreverzibilitás, persze a tudatos felidézés, gyakorlatilag nem áll. Mindig lehetséges, hogy egy könyvet olvastunk, és mégsem húzzuk alá az eléünk tett könyvek listájában: esetleg már címét is, szerzőjét is elfelejtettük. (A húsz éve félálomban olvasott gyenge detektívregény könnyen ide kerülhet.) Más esetekben esetleg

csak sokat és érzékletesen meséltek nekünk egy könyvről, vagy láttuk a belőle készült filmet, stb. stb., és oly mély nyomokat hagyott bennünk, hogy mint „olvasott”-at fogjuk megjelölni. Mindazonáltal a számunkra vagy a rétegünkbe tartozó olvasók (kulturális környezetünk) számára fontos művekre tehát a „felejtési reverzibilitás” torzításai nem tűnnek különösebben veszélyesnek; 100 olvasóból 90–95 bizonyára egészen jól visszaemlékezik majd a fontosabb olvasott művekre. *Ha viszont az olvasottság irreverzibilis folyamat, akkor az olvasási folyamat stacionér volta esetén az idősebb korosztályok felé haladva az olvasottság foka állandóan növekszik. Az olvasottsági fok korosztályok szerinti növekedése ezen esetben megadja az olvasói intenzitás erősségét az egyes korosztályokban.* Fenti állításunk csak akkor igaz, ha mindenki minden művet csak egyszer olvasott; vagy ha *csak az első olvasásokat* vesszük bele a vizsgált olvasottság kialakulásának folyamatába. Habár formális matematikai akadályá egyáltalán nincs annak, hogy megengedjük egy mű 110%-os olvasottságát – pl. mindenki elolvasta a művet, sőt, 10% kétszer is – de még nem sikerült olyan vizsgálati anyaggal találkozunk, ahol az „olvasta-e az X könyvet” kérdés mellé föltették volna azt is, hogy „hányszor”.

Az egyes könyvek olvasottságának a kor szerinti megoszlása a lakosság egy-egy csoportján belül sokszor igen jellegzetes százalékarány-értéket ad, amelyek korosztályonként olykor radikálisan különböznek. Az olvasottságnak a kor függvényében való ezen menetét a továbbiakban – hogy ne kelljen sok állandóan egy ilyen hosszú körülírással dolgoznunk, mint „az olvasottsági százalékarányok korcsoportok szerinti menete” – „olvasottsági korprofil” néven fogjuk emlegetni. A csoport, amelyen belül ezt vizsgáljuk; a „vonatkoztatási populáció”. A továbbiakban (a KMK Élményalakzatok címmel közreadott kutatásának) az „olvasottsági korprofil”-jai szerepelnek majd a tárgyalásban (az adatok felvétele 1973-ban történt, a vonatkoztatási populációt a magyar könyvtártagok képezték az 1832 fős mintát).

Két alapkérdésünk:

- a) *Milyen jellegzetes olvasottsági korprofilok fordultak elő az említett vizsgálatokban?*
- b) *Milyen olvasási folyamatokra engednek ezek következtetni?*

1. A „pályáraállás” problematikája közel stacionér folyamatnál: Jókai példája

Ha egy minta valamelyest is számottevő mértékben tartalmaz fiatal olvasókat, az olvasottság foka benne eleve nem lehet 100% olyan műveknél sem, amelyek gyakorlatilag teljes körű olvasottságnak örvendenek. A kifejezetten kisgyerek-korban olvasott műveket kivéve ugyanis a „szubkulturálisan kötelező” irodalmak elolvasásának megvan a maga adekvát kora. Jókain pl. kifejezetten tizenéves-korban szokásos „átesni”: az „olvasottsági görbe” ezután igen hamar eljut a teljes telítettséghez. Íme, két – ne feledjük, kötelező olvasmány – Jókai-mű meredek „startgörbéje”:

	Köszívű ember fiai	Az aranyember
15–19 évesek	77%	74%
20–24 évesek	99%	98%
25–29 évesek	99%	98%

Láthatóan 20 éves korra már gyakorlatilag mindenki elolvasta a két művet, és aki eddig nem olvasta el, az azután sem nagyon fogja.

Egy gondolat kísérlettel a telítődési szint elérésének sebességére is következtethetünk. Lehet-e, hogy az elolvasás az 5 korév között egyenletesen oszlik meg? Ekkor 15 éves korúak közül olvasta 20%, a 16 éves korúak közül 40%, a 17 éves korban 60%, 18 éves korban 80% és 19 éves korban 100%. Ha az egyes korévek egyenlő számossággal fordulnak elő, akkor az átlagos olvasottságnak 60% adódna. Az olvasottsági szintek tehát legalább bizonyos életkorokban magasabbak a fentieknél. *Legfeljebb milyen idős korra tehető a „fél-telítettség elérése?* Ez alacsonyabb a 18 éves kornál, hiszen ha 18 éves korban csak 50% lenne, az ez alatti korokban is legfeljebb 50% lehetne stacionér folyamat esetén: ekkor a korok összege legfeljebb 300%, tehát az átlagos olvasottság legfeljebb 60% lehetne. Alacsonyabb a 17 éves kornál is; ha 17 éves korban érné el az 50%-ot, akkor a 18 és 19 éves korban már hiába lenne 100%: az együttes olvasottság 350%, az átlagos 70% lenne. Kijelenthetjük tehát, ha az egyes korévek egyenlő számosságúak, akkor Jókai olvasottságának „fele telítettsége” még 17 éves kor előtt bekövetkezik.

2. Nem-stacionér művek első csoportja: a „telítettségi szint” fiatalkorban magasabb

Elemzés szempontjából az elterjedtebb és egyben a könnyebb esetet jelenti a telítődési szintnek a korrallal való csökkenése. Köztudomású, hogy az általános műveltség a fiatalok körében nagyobb, így nyilván van egy általános tendencia az olvasottság telítődési szintjének emelkedésére a fiatalabb korosztályban. Igaz, ugyanakkor a telítődési szinttől a fiatalok távolabb vannak: minél fiatalabbakat vizsgáltunk, annál nagyobb az a hányad, aki még nem olvasta ugyan, de fogja. A fiatalkori olvasásnak azonban szerencsére van egy maximuma a késői tizen- és a korai huszonegyes korban: a házasság előtt. A legtöbb olvasmánytípus ekkor már közel kerül a telítődési szinthez, így amennyiben az idősebb korosztálynál a telítődési szint számottevően alacsonyabb, a kor növekedésével az abszolút olvasottsági arány is csökkenni fog. Miután a hagyományos magyar társadalommodellben a legtöbb rétegben a nők kevesebbet olvastak, mint a férfiak, a főleg női olvasmányoknál eleve várható, hogy a telítődési szint öregkorban – legalábbis a két nem átlagára és a nők-re – csökkenni fog. Jellegetesen ilyen „női” olvasmánytípus Brontë Üvöltő szelek-je:

15 – 19 év: 59%	(A férfiak 63%, a nők 85%-a olvasta)
20 – 24 év: 79%	
25 – 29 év: 85%	
30 – 39 év: 83%	
40 – 49 év: 81%	

50 – 59 év: 79%

(A férfiak 63%, a nők 85%-a olvasta)

60 – x év: 67%

Sajnos, a nemenkénti korbontás nem adott, így fenti állításunkat csak *indirekt* módon tudjuk bizonyítani. Az idősebb nőknek úgy-ahogy megfelelnek a háztartásbeliek. Ők már elég közel esnek saját telítettségi értékükhöz – 77%-uk olvasta a könyvet. Ez nem magasabb, mint korosztályuk kétnemű átlaga. A fiatalabb nők – és javarészt ide tartoznak országosan az adminisztratív állomány dolgozói – 87%-a olvasta a könyvet. A szintén viszonylag fiatal és olvasott (férfiakból álló) technokráciának viszont csak 66%-a. Előszörban a fiatal nők és idős nők közti különbség „felelős” tehát a telítődési szint „megemelkedéséért”.

A fenti görbe lényegében egy mű „aktualizálódási” folyamatát írja le. Ez nem tévesztendő össze a publicisztikai értelemben vett „aktualitással”: egyszerűen arról van szó, hogy az emberek egyre nagyobb hányadának életanyaga terjed ki olyan területekre, hogy már vannak „átfedései” a hajdan sokkal fejlettebb angol társadalom korabeli életanyagával és az emberek elegendő hányadának van szabadideje és nem pusztán formális írástudása ahhoz, hogy az átélt életanyag átéléséhez megszerezze az időt és energiát is.

3. Nem-stacionér művek második csoportja: a „telítettségi szint” idős korban magasabb

Természetesen az „aktualizálódás” mellett van értelme a szociológiai értelemben vett „elavulás” fogalmának is. Ez azt jelenti, hogy egy-egy mű a fiataloknál már feltehetően nem fogja elérni a kedveltségnek azt a fokát, amit az idősebbnél elért. A legtöbb ilyen mű „szubkulturális” típusú: többnyire a társadalom múltban irányadónak számító „sztár”-csoportjainak partikuláris ízléséhez kapcsolódtak, amelyek letűntével „természetes” közigüket elvesztették, és „kulturális leszivárgásuk” a társadalom szélesebb rétegeibe elakadt. Lényegesen ritkább eset az, hogy valóban súlyos és időtálló művek tűnjenek el így a „süllyesztőbe”: ezek inkább csak egy-egy szubkultúra körein belül időszerűtlenné válnak. (Pl. lehet, hogy Balzac olvasottsága akár az értelmiség egyes csoportjaiban alábbhagy, mint „elévült” íróé – de az olvasás általános kibővülése miatt a könyvtartáság nagyobb körében azért még nyugodtan folytathatja szívós terjeszkedését...)

Jelen vizsgálatunk „régí lektúr” kategóriájában bőséggel található efféle irodalom. Mindazonáltal – mielőtt elszórt következtetéseket vonnánk le – szeretném megjegyezni, hogy a „telítettségi görbe süllyedésének” jelenségét nem mindig könnyű elkülöníteni a „csak felnőtt fejjel olvasott” könyvektől: az olvasottsági görbe menetét olykor igen alaposan kell szemügyre venni a két jelenség elkülönítéséhez. Viszonylag egyértelmű eset Kellermann Alagútja:

15 – 19 év: 11%

20 – 24 év: 13%

25 – 29 év: 15%

30 – 39 év: 15%

40 – 49 év: 17%

50 – 59 év: 31%

60 – x év: 41%

Az alagút *tudományos-fantasztikus* (pontosabban: technikai fantasztikus) könyv; erről a típusról közismert (és adatainkból is alátámasztható), hogy elsősorban a fiatal korosztály olvassa, viszonylag gyors telítődési folyamattal (aki kamaszkorában nem olvasta Vernét, később nemigen pótolja). Nem valószínű, hogy egy ilyenfajta könyv jellegzetes „késői felnőttkori” olvasmány lenne, amelyet csak a legidősebbek olvasnak. Alacsony tetszés-indexe nem teszi valószínűvé, hogy a „telítődési szint” elérése az ifjúság körében különösebben messze lenne. A megoldás talán az lehet, hogy a könyv tipikusan a „német sci-fi” klasszikus változatához: a Weimari Köztársaság társadalmi formációjához kötődik, amelynek programja azóta elavult, nem bír felszólító jelleggel.

A „telítődési görbe” természetesen meglehetősen eltorzulhat, ha egy könyv iránti kereslet a könyvpiacra (vagy a könyvtárakban) nem kielégíthető, a kínálat és a kereslet nincs egyensúlyban. Ilyen esetekben a *potenciális* telítődési görbe nem nagyon állapítható meg másból, minthogy a magas tetszési index-értékekhez viszonylag alacsony olvasottsági értékek tartoznak.

Nézzük meg a hajdani „jobb körök” egy világszinten is meglehetősen elterjedt olvasmányát: Margaret Mitchell: *Elfűjta a szél* c. művét:

15 – 19 év: 16%

20 – 24 év: 28%

25 – 29 év: 47%

30 – 39 év: 62%

40 – 49 év: 70%

50 – 59 év: 70%

60 – x év: 66%

A könyv a „női olvasmányok” közé tartozik, és az olvasás általános terjedése a legidősebbeknél még a szokásos módon, a kor csökkenésével emeli a telítődési szintet. A fiatalok – úgy tűnik – nemigen olvassák, ugyanakkor tetszésének van egy „másodmaximuma”, a 20–24 éves korosztályban; feltehetően a fiatal nők miatt (az „adminisztratívok” 57%-a olvasta, messze az átlag fölötti tetszés-szinttel). Erőteljes tetszésről tettek tanúbizonyságot a *főiskolások* is, habár viszonylag kis hányadban olvasták (28%).

Nagy kérdés, hogy a telítettségi görbe potenciálisan nem fekszik-e éppoly magasan a fiataloknál, mint a 40 év fölötti könyvtárlátogatóknál, tehát hogy a könyv egy újabb kiadásának nem lenne-e népes olvasótábora, elsősorban a nők körében. Hosszabb távra a mű jövője egyébként nem tűnik biztosítottnak: a technikráciától a szakmunkásokig a közepes (fél-harmada) olvasottsághoz mérsékelt tetszés járul; a technikai racionalitás világképe eléggé kivetni látszik magából a rabszolgatartó „kultúra” ezen gyöngyszemét.

4. A mai „bestsellerek” olvasottsági korprofilja

Jókait „tradicionális örökzöld” bestsellernek tekinthetjük „alulkínálatti probléma” nélkül. „Alulkínálatti probléma” nemigen merül fel egy-két modern bestsellernél sem. Nézzük meg egy tipikus mai „bestseller”: a Sellő a pecsétgyűrűn olvasottsági korprofilját:

15 – 19 éves:	82%
20 – 24 éves:	83%
25 – 29 éves:	92%
30 – 39 éves:	89%
40 – 49 éves:	87%
50 – 59 éves:	84%
60 – x éves:	71%

A fenti korösszetételből talán kiderül a „bestseller” titka: minden korosztály nagyjából egyenletesen „telibe találni”, mégpedig mindkét nemben. Az igen gyorsan terjedő olvasmányoknak egyébként – különösen, ha a tömegkommunikáció vizuális médiumai is felkarolják – van egy jellegzetes „tehetetlenségi túlfutása”: futótűzként való terjedése hatása alatt átlépi érvényességi határait, a telítettségi görbe „felfelé torzul”: a humán értelmiség és a szakmunkástanulók egyaránt nem lelkesedtek különösebben a könyvért, sőt az *átlagos tetszésindex* eléggé negatív olt, csupán a 60 éven felülieknek tetszett a többi művek átlagánál jobban ez a könyv. Ez viszont felhívja rá a figyelmet, hogy a „telítettségi görbe” elérése a legidősebb korosztálynál viszonylag lassú – a tetszési értékek tanúbizonysága szerint e korosztályban a mű még nem terjeszkedhet. A *friss megjelenés* éppúgy torzíthat *lefelé*, mint a *nehéz hozzáférés*.

5. A „lassú pályáraállás” problémája

Egy állandóan vitatott probléma – igaz, nem annyira nyilvánosan, mint „kávéházi-otthoni” keretekben –: vajon mi az „adekvát életkor” egy mű olvasására? Egyesek az ilyen „magánéletbeli” fórumokon azon a véleményen vannak, hogy túl alacsony életkorban bizonyos művek „nem is érthetők igazán”: ugyan, mit érthet az a csitri lány az öregedő asszonyok azon kétségbeeséséből, amely pl. Balzac Harminczéves asszonyában még ma is ki tudja váltani az együttérző elszörnyedést a középkorú nőolvasókból stb. stb.?

Bizonyos értelemben alátámasztani látszik ezt, hogy a teenagek hagyományosan olyan olvasmányokhoz szoktak vonzódni, amelyek egyértelmű helyzeteket alakítanak ki, valamiféle „harcos sematizmussal” halmozva az angyali és ördögi, feltétel nélküli azonosulást, vagy feltétel nélküli ellenszenvet kiváltó alakokat, az egyértelmű cselekvést követelő helyzeteket stb. Old Shatterhandtól Tarzanon át Supermanig változatos kulturális és nyelvi kontextusokban nyerni újra és újra megerősítést ez a kép az ifjúsági szubkulturák sikerműveiben. És ha a kor változásai miatt a főhősök bizonyos, annak idején pozitívnak feltételezett mozzanatain úrrá lesz a történelem dialektikája, és elidegenítő effektusokká válnak egy új korosztály szemében, akkor vagy gyorsan alábbhagy a mű népszerűsége,

vagy a „kor követelményeihez” kell igazítani a könyvet. (Gondoljunk a Winnetou mélyen keresztényi lelkivilágára tett utalások sorára a mű újabb kiadásában. Ugyan ki gondolna arra, hogy mondjuk Tolsztoj hatását átütőbbé tenné, ha életművéből kihagynánk a vallásos utalásokat?)

Mi azt tartjuk, hogy a valóban átfogó művészet kamaszkori olvasása – ha erre a teenager valóban hajlandó – aligha árthat: hiszen számos nagy mű egyben mesének, kalandregénynek stb. sem utolsó olvasmány: az „erőltetés” pedig úgysem nagyon eredményes. A hivatalos kultúrpropaganda pedig – mint azt mondjuk a filmek esetében az ajánlások tükrözik – véleményünk szerint nagyon helyesen egyáltalán nem félti az ifjakat pl. a nagy eizensteini történelmi-társadalmi tablóktól.

Hogyan találhatunk megfelelő példát olyan műre, amelynek tanulságai bizonyára csak viszonylag felnőtt korra „érnek be”, és így a kamaszolás hullámai nem juttatják közel a telítettséghez? A kérdés nehéz: az időskori magasabb arányú olvasottság ugyanis igen sokszor jelenti azt, hogy „visszahúzódo” könyvtípusról van szó, amelynek a telítettségű görbéje a fiataloknál már alacsonyabban van: ezek már sohasem fogják olyan arányban olvasni, ahogy az idősebb korosztály tette. Olyan művet kell találnunk, amelyik nemigen lehet „visszahúzódo stádiumában”.

Végülis Abe Kobo *A homok asszonya* c. művét választottuk a „beérés” fenti folyamatának jellemzésére. E mű formájában modern – tehát nem vonzza különösebben az idősebb olvasókat. Ugyanakkor mondanivalójában van valami, ami egyrészt élesen ellentmond a kamaszkor „harcos sematizmusának”, másrészt még egy enyhén konzervatív felhangot is tartalmaz: az adott lehetőségekkel, a körülményekkel, „az élet érdekében” való kompromisszum fogalmát, amely azért inkább a családalapítás – az élet ezen nagy „gyakorlati kiegyezése” – körüli és utáni korban élhető át leginkább. Ez viszont közelíti valamelyest a művet az idősebbek gondolkozásmódjához.

A művet férfiak és nők nagyjából egyenlő arányban olvasták, és – „modern” stílusköntöse ellenére – viszonylag nagy arányban olvasták az idősebbek, akiknek egyébként alig tetszett kevésbé, mint a fiataloknak (a 60 éven felülieknek majdnem úgy tetszett, mint a teenageereknek, ami „modern” mű esetében – alig különböző olvasottsági arány van a két korosztály esetében! – nem egy elterjedt dolog; a pusztán formai jegyek alapján való elemzésnek megvannak a maga korlátai!). Íme a mű „olvasottsági korprofilja”:

15 – 19 év:	26%
20 – 24 év:	34%
25 – 29 év:	38%
30 – 39 év:	28%
40 – 49 év:	19%
50 – 59 év:	20%
60 – x év:	23%

A művet viszonylag frissen adták ki, így még nem biztos, hogy mindegyik korosztálynál elérte „telítettségű szintjét”: elképzelhető, hogy a „legelfoglaltabb” 40–49 éves korosztálynál ez még „nem állt be”. De az is lehet, hogy a rendkívül erős foglalkozás szerinti kontrasztok „vetülnek rá” a kor szerinti bontásra. Minél erősebben magyarázza a

foglalkozási szakkultúra egy-egy könyv olvasottságát, annál több „zaj” torzítja el a kor szerinti bontását. A fenti torzító effektusok ellenére nyilvánvaló, hogy a műnek más a „telítettségi szintje” a 30 éven aluli korosztálynál (mely már teljes egészében elsajátíthatta kamaszkorában a „modern” művek nyelvét), és más a 40 éven felülieknél, ahol a tárgyalásmód már áthághatatlanabb korlátokat jelenthetett. (A *megértés* nem: a művet olvasók tetszési szintje idősebb korban sem sokkal alacsonyabb.)

Ami a kiemelésre érdemes tanulságot adja: a „telítettségi szint” *viszonylagosan késői* elérése. A maximális olvasottság a 25–29 éveseknél adódik, akik pedig jóval kevesebb szabadidővel rendelkeznek, mint a tizenévesek és a főiskolások; náluk a legmagabb a tetszési index értéke, tehát a tetejében még nem is biztos, hogy a mű körükben már „kifutotta magát”, hogy nem fog még több tért nyerni. A 20–24 évesek nem csak kisebb mértékben olvasták a művet: kevésbé is tetszik nekik. És a tizenéveseknek még a 20–24 éveseknél is kevésbé – tehát az ő korosztályukban kevésbé várható terjedés, mint a huszonéves korosztályokban. Úgy látszik, sikerült tehát olyan művet találunk, amelynek teljes jelentése valóban csak bizonyos élethapasztalatok megszerzésével – pl. a családalapítás korába lépve – bontakozik ki teljesen.

A „lassú pályáraállás” jelensége természetesen nem csupán a *pozitív* értelemben vett élethapasztalat megszerzésének felhalmozódásának előfeltételezettségét mutatja egy műnél. Ez a bizonyos élethapasztalat jócskán lehet *konformitás* (sőt: sznobizmus) felhamozása, negatív értelemben vett akkultúralizáció kiépülése is. Nézzük csak meg a „kulturális lektűr” egy esetét: Amenda Eroica-ját:

15 – 19 év: 16%

20 – 24 év: 22%

25 – 29 év: 28%

30 – 39 év: 22%

40 – 49 év: 16%

50 – 59 év: 23%

60 – x év: 21%

A fiatalok általában – mint már mondtuk – „műveltebbek”: így jobban „tudják” azt is, hogy milyen „örök értékekhez” illik vonzódniok. De éppen ezért jobban fenyegeti őket a „látszat-elsajátítás”, a sznobizmus veszélye is. Ez a veszély láthatóan nem került el a *pedagógus réteget* sem: az Eroicát legnagyobb mértékben a humánértelmiség olvasta a foglalkozási csoportok közül (26% – és az ő körükből is feltehetően elsősorban a nők). A vélt „műveltségi cenzus” ilyen felemás módon (a „kulturális lektűr” segítségével) való biztosítására való törekvés a legkonformabb módon viselkedő rétegeknél – az adminisztrátoroknál, a középkádereknél, és főleg a réteg *női* alkalmazotti rétegénél – a legmagasabb, de a mezőgazdasági fizikaiak mellett a *középkiskolásoknál* is viszonylag alacsony (ők a tizenévesek átlaga alatt maradván csak 14%-ban olvasták a művet, átlagos tetszési szint mellett).

A mű legjobban a 25–29 éveseknek, ezeken belül pedig az adminisztratív-közép-káder nőknek tetszett. Ha az érettségizett szellemi betanított munkások aránya az idősebb korosztályokban is nő majd, akkor a telítettségi szint emelkedik majd azokban a rétegekben is.

6. A kölcsönkért lány, avagy a telítődési szint igen gyors elérésének esete

Ha egy mű „erősen bejáratott csatornákon” mozog, tehát potenciális olvasótábora már meglehetősen pontosan tudja, hogy ő a potenciális olvasótábor, és a mű olyan jól ismert típusba tartozik, amelyből az illetők már esetleg több tucatnyit olvastak, akkor a telítődési szint villámgyorsan minden korosztályban szinte egyidejűleg mehet végbe. Az ilyen művekből adódik az egyik olyan típus, amelyből hetek alatt elfogy ötvenezer példány, hogy aztán már csak elég mérsékelt állandó kereslet jelentkezzék.

A két világháború közti félpengős és pengős Palladisregények már kialakították Gardner detektívregényeinek piacát. A tetszési indexek alacsony átlagértékei sejtetni engedik, hogy Gardner már eljutott a telítettségi szint közelébe, annak ellenére, hogy *ezt* a művet viszonylag frissen adták ki: csak a 24 év alattiaknál várható még mérsékelt, és az újdonságokra lassabban reagáló 60 év fölöttieknél erősebb növekedés az olvasottság mértékében; ezt mutatja A kölcsönkért lány esete olvasottsága is:

15 – 19 év:	23%
20 – 24 év:	27%
25 – 29 év:	28%
30 – 39 év:	28%
40 – 49 év:	24%
50 – 59 év:	25%
60 – x év:	17%

Azok számára, akik a detektívregényt „érdekes logikai játék”-nak szokták minősíteni, szükségesnek tartjuk ezen pusztán terjedési mechanizmusát tekintve elég „problémátlan” mű kapcsán megjegyezni, hogy a logikai játékokra való hajlandóság eszerint a középiskolások – különösen a lányok – körében elég alacsony – ők korosztályuk átlaga alatt, 19%-ban olvasták csak a könyvet – ezzel szemben a 7–8 általánost végzettek körében elég maximális: ezeknek 32%-a találkozott már vele, és ezeknek tetszett leginkább. Az adminisztrátorok és a betanított munkások (főleg munkásnők) is kedvelik a logikát: 31, ill. 37%-ban olvasták Gardnert. A főiskolások (14%) viszont még a mezőgazdasági fizikaiaknál (27%) is kevésbé. – Igaz, a humánértelmiség számára a „kulturális census” itt *nem-olvasást* ír elő: így ők kisebb arányban olvasták (16%), mint a technokrácia (30%), holott a technokrácia náluk jobban „leminősítette” a könyvet a tetszés terén...

7. A „túl egyszerű eset”, avagy a „felfelé torzító telítettség” problémája. Flaubert: Bovaryné

Az olvasottságra vonatkozó válaszok *megbízhatóságának* kérdését eddig még csak szélsőséges esetekben említettük (ld. pl. Gardner a humán értelmiségnél). Most azonban végre kiderül, hogy miért nem az irodalom „nagy klasszikusainál” kezdtük tárgyalásunkat – pedig ezek aztán *valóban* „társadalmi tényvé”, nemzedékek közkincsévé és az olvasóközönység tudatának állandó alkotórészeivé váltak. Ugyan miért nem problémátlan pl. Flaubert Bovaryné-jának olvasottsági korprofilja?

15 – 19 év:	53%
20 – 24 év:	69%
25 – 29 év:	76%
30 – 39 év:	83%
40 – 49 év:	81%
50 – 59 év:	82%
60 – x év:	82%

Hiszen régóta olvasott, évtizedeken át közel egyenletesen hozzáférhető műről van szó, amelyet stacionér vagy közel stacionér módon olvasnak. „Lassú pályáraállású” mű, csak a 30–39 éves korosztályban éri el a telítettség szintjét – hiába: a benne leírt szituáció megértéséhez élettapasztalat kell. Az idős korosztályt fiatal korában semmi sem idegeníthette el tőle, így a telítettségi szint állandósága 30 év felett nem meglepő...

A meglepetés csak ott kezdődik, hogy az ún. „aktív olvasók” (akik nemcsak a szórakozást várják el egy műtől, hanem azt is, hogy aktív, önálló gondolati munkára serkentse őket) kisebb arányban képviseltetik magukat azok között, akiknek a mű „nagyon tetszett”, mint azok között, akiknek „nem tetszett”. Eszerint a Bovaryné inkább passzív szórakozásra, mint aktív átgondolásra serkentő mű?

Az ellentmondásokat még tovább sorolhatnám: a mű a 8 általánost végzetteknek jobban tetszett, mint az egyetemet végzetteknek, pedig az egyetemet végzettek nagyobb arányban olvasták; a háztartásbeliek ugyanolyan arányban olvasták, mint a pedagógusok, stb. Ilyen ellentmondások akkor szoktak jelentkezni, ha a válaszolók egy része nem a tényeknek megfelelő válaszokat ad az olvasottságra (ill. a tetszésre).

Ez pedig – mint egyébként adataink másirányú elemzésével is valószínűsíthető – minden olyan „nagy klasszikusnál” fenyeget, amelyikről a megkérdezettek egy jelentős része úgy érzi, hogy „illett volna” olvasnia...
(a kézirat itt megszakad)

Országos Széchényi Könyvtár

Az irodalmi élményvilág szerkezete könyvtárhasználóknál

(Öt regény az élményuniverzumban)

1971-ben ízlésalakzatok címmel¹ megjelent a magyar olvasásszociológiai kutatás eddigi legvastagabb terméke. Két és félezer olvasó és 333 könyv (túlnyomórészt regények) találkozásáról tudósít Gondos Ernő munkája, melynek legnagyobb terjedelmű része egy adatbank jellegű táblázatgyűjtemény, ahonnan megbízható adatok tudhatók meg a hatvanas évek végének ízlésállapotáról, kétféle adatsorból. Az egyikből a 333 mű különböző nemű, korú, iskolázottságú és foglalkozású olvasóinak és kedvelőinek arányát ismerhetjük, a másik adatsorból pedig azt tudjuk meg, hogy az egyes művek mely művekhez kapcsolódva, melyeket taszítva, hol helyezkednek el a magyar olvasóközönség olvasmányszerkezetében. A kutatás eredményeinek tudományos kifejtése 1974-ben jelent meg Olvasói ízléstípusok címmel. Ez a hazai olvasáskutatás legcsúnyábban és egyben legértelmetlenebbül megtámadott kiadványa. Gondos könyvében sok vitatni érdemes következtetés és módszertani probléma akad, de tényleges problematikáját vitatták és inkább az olvasás mérhetőségét vonták kétségbe. Gondos művének úttörő jellegét, megbízhatóságát és hasznosságát (több száz közművelődési könyvtárban rendszeresen használják az olvasószolgálati munkában) nehéz lenne letagadni.

Amikor 1973-ban a közművelődési könyvtárba járók olvasmányszerkezetét kezdtük el vizsgálni Gondos Ernő módszereit felhasználva, továbbfejlesztve és kiegészítve, két igényt akartunk kielégíteni: tájékozódni, segíteni a magyar társadalom ízlésvilágában eligazodni kívánóknak, segítséget adni a Gondos-féle adatbankot már ismerő és megismerő olvasmányközvetítőknak abban, hogy az eddiginél árnyaltabban, tudatosabban és hatásosabban végezhessek ízlésalakító tevékenységüket.

1. KUTATÁSI TEREPIK, TÖRTÉNETÉVEL

Nyilvános fórumokon és a magánbeszélgetések során egyaránt viszonylag kockázatmentesen fogalmazható meg ez az állítás: a kultúra érték. A kultúrával nem is teljesen azonos, de vele egészen szoros kapcsolatban álló *műveltség* komoly anyagi erőt jelent a materiális

¹ GONDOS Ernő: Ízlésalakzatok. Bp. 1971. NPI.

javak előállításának területén is, akár mint hiány (analfabétizmus), akár mint többlet (a szakember nyelvtudása). Az élő termelőerők nevelői (pedagógusok) és karbantartói (orvosok) alapvető szakmai követelménye a műveltség (a szaktudás) mellett a kulturáltság, mely szintén anyagi erőként jelentkezik. (Még nem érkeztünk el az olvasásig, de nehéz megállni, hogy meg ne jegyezzük, az olvasottság mind a műveltség, mind a kulturáltság „halmazállapotát” felveheti. Az más kérdés, hogy az irodalmi élmények melyik „halmazállapota” gyakoribb és hogyan válik anyagi erővé.)

A klasszikus polgári gondolkodás egyik vonulata a kultúrát éppen az anyagi erőkel szembefordítva határozza meg. Kanttól Kovács Jánosig idézhetnénk a magasabb rendű szellemi értéket az anyagiakkal szembeállító nézeteket. A nézeteiket bírálók jogosan beszélnek a vallás helyébe lépő kulturális elidegenedésről.

Ezen új típusú elidegenedés tárgyi alapjául a művészet és általában a kultúra áruvá válása szolgál. Műtárgyak és kulturális értékek kétségtelenül a XIX. század előtt is képeztek adásvétel tárgyát, de a *piac totális uralma* a művészet és kultúra terén (mint hogy más téren is) egyértelműen csak a XIX. század sajátja. A közgazdász tehát ismerős fogalmakkal találkozhat: termelők és fogyasztók, (fizetőképes) kereslet és kínálat, elkülönült termelők és fogyasztók, mindkét fél alávetve a piac szeszélyeinek. A közönség panaszkodik a modern irodalom képviselőire, akik legelemibb igényeit sem elégítik ki, „elefántcsonttoronyban” élnek, míg a közönséget kárhóztató „magaskultúra” alkotóinak dörgedelmeiből kiérződik a siker és elismerés iránti kielégítetlen vágy keserűsége.

A kultúra termelőinek és fogyasztóinak szétválásával párhuzamosan ugyanis maga a kultúra is tudathasadásos állapotba kerül (v.ö.: „kultúra – a rút luk”). Kialakul a „magaskultúra” és a „tömegkultúra” kettőssége, s ezt a dualitást szinte már kialakulásakor természetadtának és örökérvényűnek tekintik, mintegy eleve elrendeltnek, magától értetődő kiindulópontnak tekintve a tömegek kulturátlanságát. A XX. századra átfogóvá válik a kultúra válsága, amelyet mi sem tükröz jobban, mint hogy a jelen „problemátikus” modern művészete helyébe még a „magaskultúra” területén is egyre nagyobb mértékben a múlt művészete lép („klasszikusok”). A legnépszerűbb olvasmányok szerzőinek fele 1934-ben és 1974-ben is már nem élő író. József Attila kiélezett fogalmazása azonban, miszerint Bachot ma csak Bartókon keresztül lehet megérteni, némiképpen igazolódik: a múltbeli nagy művészet nem képes betölteni a keletkező űrt – az Anna Karenina mellett szükség van az Elfújta a szél-re is. A művészet helyébe lépő valami másnak, a *szórakoztató művészet* is meggyőző bizonyítéka. A spontán örömkeltés értelmében a szórakoztatás rendeltetése a művészetnek. Ha a szórakoztató művészet egyszerűen csak helyettesítené a Shakespeare óta notóriusan távollevő nevetgető sírásókat és bölcs bolondokat, vagy a búcsúk kikiáltóit és a kikötők, kocsmák, tollfosztók tréfacsinalóit, nem is lenne baj, de nem ezt teszi. Ha elmélyülten tanulmányozzuk működését, tapasztalhatjuk, hogy többet ríkat, ijesztget, zsongít, kábít, mint nevetet, máskor pedig mintha egyenesen ugyanazt tenné, mint a „komoly irodalom”. Okkal, hiszen a tömegek tulajdonképpen igényelnék azt a „komoly irodalmat”, ha nem lenne annyira komoly és ha nem hitelnék el velük, hogy nekik csak a „nekikvalót” szabad fogyasztani. Amikor a magasművészet „utazói” felfedezik a vadak és a primitívek művészetét és odadörgölik a „tömegkultúrát” gyártó „magaskultúra” magasan tartott orra alá, meghökkenés után pórázra kötik a palackból

kiszabadult néplelket, amely nem veszélyezteti különösképpen a „tömegkultúrát”, különösen akkor nem, ha elkezdik a nép kimeríthetetlen alkotóerejéről tanúskodó „művek” sorozatgyártását.

Nem marad mentes a romantikus antikapitalista szemlélet hatásától a szocialista forradalmak kezdeti művelődéspolitikája sem. Amikor a burzsoá esztétikai univerzum adminisztratív úton való leküzdésére utasít, hite nem kevésbé naív, mint a viktoriánus koré, mely a kulturális felemelkedés spontaneitásában reménykedett. A fiatal szocializmus sok becsületes művésze kereste egyre kétségbeesettebben „a néppel” való kapcsolatot, és egyre jobban kiderült, hogy ezt valahogy nem lehet egyoldalú akaratos cselekvéssel elérni. Hogy könnyebben menjen a párbeszéd, a párbeszédre áhító (vagy kényszerülő) művészek követeként elküldik a munkásokhoz a „munkáshősöket”, a mozgalmi dalokat. Az eredmény: a kései viktoriánus kor „akadémiai” művészeténél is sterilebb művi termékek. A voluntarizmus korszakának művészetpolitikája esetlen buzgólkodása közben afféle kertészkedő elefántként eltaposta a gorkiji, babeli, József Attila-i csírákat. A sematizmus kudarcát az adminisztratív korlátok lazulásával együttfutó giccs hullám érzékeltette meggyőző erővel. A vitrin, a magyarnóta, a Krisztus olajban és a Csárdáskirálynő visszaszorulását végül is a megváltozó életkörülmények érték el. A naív kultúrafelfogás gyengülő, de korántsem végelgyengülő kondíciójában folytatta intézkedéseit: nem a kikent kinyalt, kereskedelmi álbeat és álrock ellen emelte fel szavát, hanem ennek őszintébb, nyersebb és hitelesebb változatai ellen, amelyek határozottabban mondtak ellent a hajdani aranyifjúságtól örökölt magyarnótás-operettes-foxtrottos ízlésnek. A kultúrpolitika anyagi bázisának (infrastrukturális előfeltételeinek) megteremtésében az utolsó három évtized vívmányaira még akkor is joggal lehetünk büszkéek, ha a sematizmus éveiben naív ideológiák és voluntarisztikus gyakorlat gátolták a kapitalizmus ellentmondásos hagyományainak leküzdését. A magyar könyvkiadás kínálata – főleg a hatvanas évektől kezdve – határozottan képes volt a világ „magaskultúrájának” új és új fejleményeivel lépést tartani.

(A latin-amerikai forradalmi próza méltán széles körű népszerűvé válása közel egy időben ment végbe Nyugat-Európában és Magyarországon.) Másrészt az olcsó könyvsorozatok széles rétegek számára tették hozzáférhetővé a világtörténelem művészetének legfontosabb alkotásait. Ez a „kulturális forradalom” a legteljesebb mértékben alátámasztja Lukács kijelentését, miszerint a „legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”. A sematizmus emlékei azonban a legutóbbi időkben sem tűntek el teljesen, és Lukács kijelentése egyáltalán nem fordítható le így: a legrosszabb „szocialista lektűr” is jobb, mint a legjobb polgári regény.

Ez a társadalom érdekel bennünket, amikor olvasásszociológiát művelünk. Tudjuk, hogy az olvasás – főleg ha azt a hallatlanul gazdag jelenséggubancot mindössze 150 regény olvasottsága és kedveltsége és csak 1400 könyvtárhasználó beállítódása és viselkedése képviseli – csupán kulcslyuk a társadalomra. Valljuk, hogy megfelelő módszerekkel innen is sok mindent meg lehet lesni.

2. ÖT REGÉNY FOGADTATÁSA

Az „Anna Karenina”, „Bűn és bűnhődés”, „Elfújta a szél”, „A legyek ura”, „Sellő a pecsétgyűrűn” ma Magyarországon fogalmak. Éppen azért, mert mindennapi tények. Az előbbi fejezet elején ismertetett kategóriarendszerben Tolsztoj és Dosztojevszkij regénye a KLASSZIKUS REALIZMUS, Golding műve a MODERN, Mitchell sikerkönyve a RÉGI LEKTŰR, Berkési „társadalmi krimije” a MAI LEKTŰR kategóriában található. Nem csak értékük, keletkezési időpontjuk, eredeti nyelvük és olvasmány-sorsuk különböző, hanem világképük, végkicsengésük, szerkezetük is. Különböző lehetőséget adnak a beleélésre, az azonosulásra, ismeretgyarapításra, elemzésre, szintézisre.

a) Az öt regény olvasottsága

Tekintetbe véve a magyar olvasók életkori megoszlását és az öt mű keletkezésének (illetve első magyarországi kiadásának) időpontját az „Anna Karenina”, a „bűn és bűnhődés”, az „Elfújta a szél” a mai nyugdíjasok serdülőkori olvasmánya is lehetett. „A legyek ura” és a „Sellő a pecsétgyűrűn” már legalább 15 éve olvasható, de modern műveknek számítanak. Függetlenül attól, hogy a „Sellő a pecsétgyűrűn” könnyen érthető izgalmas olvasmány, egyes társadalmi rétegek mint az ő világuktól távolesőt, mellőzni fogják. Az alábbi táblázat az öt regény pályájának jelenlegi szakaszát érzékelteti:

	A műveket nem olvasók %-a				
	Anna Karenina	Bűn és bűnhődés	Elfújta a szél	A legyek ura	Sellő a pecsétgyűrűn
Nem olvasta	23	28	58	83	17
– de tervezi	– 10	– 13	– 23	– 19	– 5
– de nem is akarja	– 4	– 4	– 10	– 26	– 5

Ami a *hozzáférhetőséget* illeti, öt-tíz év bőven elegendő ahhoz, hogy a könyvtárba járó olvasók – akár a könyvtárból, akár más forrásból – hozzájussanak egy könyvhöz. Ezt bizonyítja a „Sellő a pecsétgyűrűn” esete. A Golding-regény alacsony olvasottságának nem a nem kielégítő hozzáférhetőség volt az oka. Az „Elfújta a szél” esete azt példázza, hogy harminc év sem elég ahhoz, hogy egy azóta ki nem adott és könyvtárakban nem hozzáférhető művet elfeledjenek. Ismerve mintánk összetételét, világos, hogy olvasóink jelentős része a háború után olvasta ezt a könyvet. A pozitív előjelű nem olvasás aránya azoknál a műveknél nagyobb (mint a negatív előjelű) amelyek a legismertebbek, amelyek tisztelete nyilvánvaló. Ezeknél valószínűleg az „illene elolvasni” játszott komoly szerepet. (Avval, hogy ezt a lehetőséget megadtuk, csökkentettük a szépítések valószínűségét az „olvasta” válasznál.)

Az olvasmányszerkezet tanulmányozásánál igen fontos tényező az *olvasás időpontja*. (Dosztojevszkij és Bulgakov együttes kedvelése.) Az előbbi esetben általában régi (gyermekkori) élmények kapcsolódhatnak későbbiekhez és így a két szerző megítélése más mérce alapján történhet. A felnőttkori olvasmányok körében maradványok sem hanyagolható el az idő.

Komoly módszertani és értelmezési problémák adódhatnak abból a természetes jelenségből, hogy az olvasó ízlése élete folyamán állandóan változik. Nagy kérdés tehát, hogy pl. a kamaszkorban falt „izgis” regényeket átértékeli-e az olvasó idősebb fejjel és hogy a „ma tetszik-e” vagy a „ma tetszene-e” kérdésre válaszol a tetszés nyilvánításánál, vagy az „akkor tetszett-e” kérdésre válaszol. Adatfelvételünk erre csak közvetett módon (5 évnél régebben olvasta-e) tartalmaz utalást. Ekkor is komoly problémát jelent, hogy újraolvasta-e, mondjuk Verne valamelyik regényét, és ezt a második olvasást tükrözi-e az „utóbbi 5 évben olvastam” válasz.

Az alábbi táblázat az időtényező szerepéről ad némi tájékoztatást:

	Az összes olvasók %-a	Ezek közül 1969–73 között olvasták
Anna Karenina	77	42
Bűn és bűnhődés	72	42
Elfújta a szél	42	14
A legyek ura	17	13
Sellő a pecsétgyűrűn	83	72

Egy pillanatra hihetetlennek tűnik, hogy a könyvtárhasználók nagyobbik fele olvasói történetének utolsó 5 évében vette először kézbe Tolsztoj és Dosztojevszkij remekét. Ha felidézzük, hogy mintánk 25 éven aluli, és még a filmváltozatok hatását is figyelembe vesszük, ez az arány is reálisnak tűnik. Az, hogy a Mitchell-regény olvasó-adatainak harmada a kutatás időpontjához képest legfeljebb öt éves, feltétlenül a regény élő voltát, mozgalmas utóéletét bizonyítja.

Nem csak a mű olvasmányá válásának eddigi történetéről, ennek folytatásáról is tudósít az, hogy a különböző korcsoportok hány százaléka olvasta el a művet, hogy melyik korcsoportnál várhatók még új olvasók:

Korcsoportok	Olvasók %-a				
	Anna Karenina	Bűn és bűnhődés	Elfújta a szél	A legyek ura	Sellő a pecsétgyűrűn
15–19	61	60	16	43	82
20–24	78	72	28	25	82
25–29	87	72	47	26	92
30–39	84	79	62	14	89
40–49	88	84	70	17	87
50–59	87	83	70	19	84
60–	80	77	66	17	71

Önálló tanulmány lehetne ennek a táblázatnak az ismertetése, de most csak egy-két jellemző dolgot emelhetünk ki. A 15–19 évesek számára még kevés volt az idő, ebből Berkesi regényének jutott a legtöbb. A Berkesi-regény olvasottsága csaknem mindegyik korosztályban elérte a telítettséget, hiszen szinte valamennyi korcsoportban vannak olyan

– elsősorban magasabb iskolázottságú – olvasók, akik részben környezetük, részben saját véleményük alapján nem-olvasását tervezik. Az „Elfújta a szél” görbéje a legmeredekebb. Egyenletes emelkedése elsősorban olvasói „kihalását” sugalja, de számolni kell avval, hogy ez nagyon lassú folyamat lesz, hiszen a kérdezéskor 25–29 éves olvasóknak a fele a kérdés előtti öt évben olvasta el a könyvet. „A legyek ura” evvel szemben a jövő olvasmányának tűnik. Az, hogy a 15–19 évesek körében kétszer annyian olvassák, mint a következő korcsoportban, nagyobb részt életkori sajátosságokkal magyarázható, talán szerepet játszik ebben az, hogy a regény – külsődleges jegyei alapján – az „ifjúsági” „Két évi vakáció” rokonának tekinthető. A különböző iskolázottságú és foglalkozású rétegeknél így alakul az öt regény olvasottsága:

	Olvasók %-a				
	Anna Karenina	Bűn és bűnhődés	Elfújta a szél	A legyek ura	Sellő a pecsétgyűrűn
1–7 általános	75	69	36	7	77
8 általános	70	69	38	11	88
középiskola	85	77	52	23	86
felsőfokú végzettségűek	87	85	62	25	82
mezőgazd. fizikai munkát végzők	67	52	24	10	78
szakmunkások	68	70	37	15	86
adminisztrátorok	88	79	57	20	88
szakmunkástanulók	43	53	9	9	74
egyetemi hallgatók	72	66	28	66	76
pedagógusok	92	88	64	19	84
műszaki értelmiségiek	75	79	53	31	82

Szembetűnő, hogy a különböző foglalkozási rétegek között jóval nagyobbak az eltérések, mint a különböző végzettségűek között. Ez a tanulság nem terjeszthető a könyvtár falain túl. Ne feledjük, a könyvtárba járás szokása homogenizál. A csak 8 általánost vagy kevesebbet végzett könyvtárbarátok kulturális szokásait tekintve rétegük rendhagyó tagjai. Jól látható, hogy az azonos végzettségűek nem alkotnak olyan értelemben csoportot (kulturális csoportot), mint hasonló jellegű munkát végzők, akiknek olvasmány választásainál tetten érhető a csoportnorma „működése”. Az egyetemi hallgatók közül nem olvasták többen az „Anna Karenina”-t, mint az adminisztrátorok, a „Bűn és bűnhődés”-t, mint a szakmunkások, ehhez képest szinte tüntetnek Golding regénye mellett. A pedagógusok jeleskednek a két klasszikus olvasásában, vagy a „mi illik” ismeretében. Golding és Mitchell legnagyobb műveinek olvasása alapján eléggé konzervatív ízlésű olvasóknak bizonyultak. A szakmunkástanulók adatai jól érzékeltetik, hogy mit is jelent a hátrányos helyzet; elsősorban az „Anna Karenina” alacsony olvasottsága jelzi. (A velük azonos korú középiskolásoknak 65%-a olvasta ezt a regényt.) Megérezhetjük, mit is jelent lektűrnek lenni: a Berkesi-regény olvasottsága bármelyik csoportnál 74% felett van, még „A legyek ura” mellett „tüntető” egyetemi hallgatóknál is.

b.) Az öt regény kedveltsége és vitatottsága

A *kedvelés* mutatója az előző fejezetben ismertetett (–1-től +2-ig terjedő értékű) tetszésmutató a „vitatottságot”, vagyis a vélemények szélsőségeségét egy szórásérték érzékelteti a „nem tetszett” válaszok százalékaránya mellett.

A három mutató alapján az öt regény fogadtatása a könyvtártagok körében így fest:

	Tetszésmutató (–1 –+2)	Vitatottság	Elutasítók %-a olvasói között
Anna Karenina	1,48	0,59	1,7
Bűn és bűnhődés	1,35	0,75	5,2
Elfújta a szél	1,43	0,81	6,9
A legyek ura	0,97	1,09	20,3
Sellő a pecsétgyűrűn	1,10	0,89	11,7

Az *Anna Karenina* az olvasói tudatban (vagy inkább az olvasói szívekben) eléggé egyöntetűen mint kedvelt olvasmány szerepel, ellenvélemény alig akad, a „langyosnak” hihető „tetszett” vélemények mellett 52%-ot tesz ki a „nagyon tetszett” vélemények aránya. Elképzelhető, hogy a különböző nemű, korú, végzettségű és foglalkozású olvasók, akik mind „nagyon tetszett” választ adtak, milyen különböző módon olvasták (értelmeztek) ezt a regényt. Az *Elfújta a szél* fogadtatása szívélyesebb, mint a *Bűn és bűnhődés*-é, de nagyobb számú rajongói mellett elutasítóinak köre is nagyobb. A *Sellő a pecsétgyűrűn* olvasmányként is más típusú lektűrnek bizonyult fogadtatása alapján mint az *Elfújta a szél*. Berkesi regényének „országos” olvasótábora van, Mitchell regényénél csak szurkolótáborról beszélhetünk. Egy nagy méretű és nagyon heterogén összetételű tábornál nagyobb a valószínűsége annak, hogy akadnak elutasítók is. A *Sellő a pecsétgyűrűn* tetszésmutatója az átlagos (1,20) alatt van. Fogadtatása alapján ez a Berkesi-regény (akár a más típusú Húszévesek) nem nevezhető sikerregénynek.

Azt lehetne mondani, sikere olvasásakor nem folytatódik. (Számolni kell avval is, hogy egyesek – szintén a „mi illik” alapján – a kriminek és a szórakoztató olvasmánynak kijáró minősítéssel fejezik ki, hogy ők azért nem tartják a művészet csúcának, és közben alig várják újabb regénye megjelenését.) „A legyek ura” sokaknál bizonyult „kellemetlen” olvasmánynak. Feltehetően olvasói tetemes részének átlagos tetszésmutatója (vagyis kritikusságuk mutatója) alacsonyabb, mint a többieké. Itt az ideje, hogy bemutassuk, hogyan tér el a különböző rétegeknél a tetszés-nemtetszés kifejezése.

átlagos tetszésmutató

nők	1,19
férfiak	1,20
15–19 évesek	1,19
25–29 évesek	1,22
40–49 évesek	1,22
60–70 évesek	1,24

1–7 általánost végzettek	1,31
8 általánost végzettek	1,23
középiskolát végzettek	1,18
felsőfokú végzettségűek	1,13
mezőgazdasági fizikai munkások	1,28
ipari szakmunkások	1,20
adminisztrátorok	1,18
középiskolások	1,20
szakmunkástanulók	1,14
egyetemi hallgatók	1,01
pedagógusok	1,15
mérnökök	1,11

Az iskolázottság, illetve a kritikus hozzáállást, döntési készségeket kívánó szellemi munka találkozik a kritikusabb olvasással. Az egyetlen feltűnő rendhagyó eset a szakmunkástanulóké. Szigorúságuk nem magyarázható csupán életkorukkal, valamilyen kulturális hatást kell feltételeznünk.

Az öt regény fogadtatását – kiegyenlítve a tetszési szokások (a kritikusság) rétegenként is különböző természetét – nem a tetszésmutató, hanem a tetszésmutató és a rétegekre jellemző átlagos tetszésmutató közötti eltéréssel jellemezzük:

Fogadtatás az átlagos tetszésmutatótól való eltérés alapján*					
	Anna Karenina	Bűn és bűnhődés	Elfújta a szél	A legyek ura	Sellő a pecsétgyűrűn
nők	0,38	0,18	0,31	-0,38	-0,11
férfiak	0,15	0,15	0,12	-0,11	-0,09
15–19 évesek	0,18	0,11	0,21	-0,27	-0,18
25–29 évesek	0,25	0,20	0,11	-0,20	-0,12
40–49 évesek	0,34	0,15	0,35	-0,56	+0,02
60–70 évesek	0,37	0,14	*0,33	-1,10	+0,11
1–7 ált. végz.	0,29	0,01	0,17	-0,30	0,09
8 ált. végz.	0,22	0,03	0,32	-0,45	0,09
középisk. végz.	0,19	0,19	0,28	-0,19	-0,16
felsőfokú végz.	0,32	0,35	0,06	-0,18	-0,22
mg. fiz. dolg.	0,29	-0,21	0,22	x	0,23
ipari szakm.	0,18	0,00	0,15	-0,10	0,13
adminisztr.	0,30	0,20	0,44	-0,38	-0,20
középiskolások	0,21	0,17	0,27	-0,43	-0,28
szakmunk. tan.	0,26	-0,10	x	x	0,09
egyetemi hallg.	0,56	0,51	x	0,52	-0,88
pedagógusok	0,43	0,39	0,14	-0,18	-0,38
mérnökök	0,14	0,22	-0,14	-0,03	-0,16

* A megjelölt helyeken túl alacsony az elemszám.

A réteg tetszési normájához (ld. az előző táblázatot) viszonyítva az öt regény közül az „Anna Karenina”-val kapcsolatos csoport-vélemények a legeggyöntetűbbek. Valamennyi csoportnál pozitív a mérleg, de már a férfiak és a nők között is jelentős eltérés észlelhető. A nők számára jobb azonosulási lehetőséget nyújtó regény nemcsak olvasottabb, kedveltebb is a nők körében. Még egyszer szóhoz jut ez a tényező: a túlnyomórészt nők-ből álló pedagógusoknál és adminisztrátoroknál, illetve a nagyobb részt férfiakból álló szakmunkásoknál és mérnököknél. Az életkori tényező (a magasabb iskolázottságú fiataloknak kevésbé tetszik, mint az alacsony iskolázottságú idősebbeknek) is erős, hiszen a lány többségű középiskolásoknak is alig tetszik jobban, mint a szakmunkásoknak.

A *Bűn és bűnhődés* olvasottsága alapján az „Anna Karenina”-val mutatott rokonságot, a fogadtatása azonban több vonatkozásban eltér tőle. Fenntartásokkal az *Anna Karenina* még csak nevezhető lenne női olvasmánynak, de a *Bűn és bűnhődés*-ről fogadtatása alapján merészség lenne kijelenteni, hogy bűnügyi regény, azaz krimi. (Márpedig gyakran megteszik, igen, hozzátevé, hogy emeltebb szintű.) A krimit kedvelő rétegek nem tudják krimiként olvasni ezt a regényt, mert nem krimi, el van rontva társadalmi és lélektani szálakkal. Ellenpróbának elég végigfutni a „Sellő a pecsétgyűrűn” oszlopán. Az *Anna Karenina*-nál a beleélés, illetve a szerepcseré ütközik akadályokba, a *Bűn és bűnhődés*-nél az elemzéshez és az összegezéshez szükséges olvasói aktivitás hiányával kell számolnunk. A Berkesi-regényt olvasók egy részénél ez az olvasói aktivitás maradt parlagon, ez váitotta ki a „nem tetszett” véleményeket, számolnunk kell azonban a szerző politikai nézeteivel vitatkozó olvasók ellenszavazataival is.

A Berkesi- és a Mitchell-regény értéke között nehéz lenne nagyságrendi különbséget kimutatni, már ezért is meglepőnek tűnhet néhány olvasóréteg „következtelen” viselkedése. A pedagógusok, az adminisztrátorok és a középiskolások jóval kedvezőbb képet alkottak Mitchell regényéről, amely sem esztétikai, sem világnézeti értékei tekintetében nem emelhető Berkesi regénye fölé, legfeljebb elegánsabb tálalása, valamint térben és időben távolabb játszódó „informatívabb” volta miatt. A rejtély egyik kulcsa a nők „kezeben” van. (A három pálya elárulta őket.) Közhelyszámba menő kijelentés Mitchell regényéről megállapítani, hogy elsősorban női olvasmány. (Ez az „elsősorban” nem túl erős kijelentés. A különbség nem túl nagy, férfi olvasóinál is magasabb a tetszésmutató az átlagosnál.) A másik kulcs a „megszépítő messzeség”. A más vidéken, „rég” időben játszódó regényben nehezebb észrevenni azt, aminek manapság egy szocialista társadalomban taszítóan kellene hatnia. Márpedig az adminisztrátorok valósággal rajonganak érte, a középiskolásoknak jobban tetszik, mint az *Anna Karenina*, a pedagógusoknak pedig jobban, mint „A legyek ura”. Az is bizonyos, hogy az esetek nagyobb részében nem régi olvasmányemlékek állnak szemben frissekkel, hiszen a Mitchell-regény olvasóinak harmada – néhány csoportban több mint fele – nagyjából egyidőben olvasta a Berkesi-regénnyel.

A *legyek ura* fogadtatása a *Bűn és bűnhődés*-ére emlékeztet leginkább, a különbség azonban jellemzőek. Az öt közül ez az egyetlen „férfi olvasmánynak” nevezhető regény, de női olvasóit jobban taszítja, mint az „igazán férfias” háborús regények. Igaz, a fiúk és a férfiak tetszését sem nyeri meg, pedig – természetesen csak madártávlatból – a „Két évi vakáció” modern változatának is felfogható. Jó példa ennek a regénynek a fogadtatása arra, hogy az „iskolaműveltség” mennyire nem azonos az „életműveltséggel”, hogy a felsőfokú végzettség mennyire nem szavatolja az aktív olvasói beállítódást.

3. OLVASÓI AKTIVITÁS – OLVASÓI VISELKEDÉS

Az olvasói aktivitás szerepét a *Bűn és bűnhődés* és *A legyek ura* elfogadásánál csak a művek bonyolultságából, áttételességéből következő feladat természete alapján feltételeztük. Az aktív-passzív olvasói beállítódást mérő „műszerünk” jóvoltából alkalom nyílik feltételezésünk igazolására. Először bemutatjuk mintánk néhány rétegének olvasói beállítódását:

	Olvasói aktivitás foka (5–1)
nők	3,03
férfiak	3,12
15–19 évesek	3,15
20–29 évesek	3,25
30–49 évesek	2,88
60–69 évesek	2,70
1–7 általánost végzettek	2,63
8 általánost végzettek	2,80
középiskolát végzettek	3,19
felsőfokú végzettségűek	3,37
mezőgazdasági fizikai dolgozók	2,61
ipari szakmunkások	2,80
adminisztrátorok	3,03
középiskolások	3,27
szakmunkástanulók	2,87
egyetemi hallgatók	4,28
pedagógusok	3,62
mérnökök	4,25

Iskolai végzettségtől korántsem független az olvasói aktivitás, de „viszonylagos önállósága” is nyilvánvaló. Ezt bizonyítja a pedagógusok és a mérnökök közötti nagy, a középiskolát és a főiskolát, egyetemet végzettek közötti kis különbség.

A különböző aktivitású olvasók körében így alakult az öt regény fogadtatása:

Olvasói beállítódás	Tetszésmutató				
	Anna Karenina	Bűn és bűnhődés	Elfújta a szél	A legyek ura	Sellő a pecsétgyűrűn
nagyon passzív	1,41	1,30	1,66	–0,32	1,31
eléggé passzív	1,49	1,22	1,52	0,39	1,33
közepesen passzív	1,49	1,24	1,43	0,84	1,19
eléggé aktív	1,40	1,32	1,20	0,51	0,62
nagyon aktív	1,57	1,63	0,87	1,80	0,08

Ami a két klasszikus fogadtatása közti eltéréssel kapcsolatos feltevésünket illeti, nem egészen igazolódott. A „Bűn és bűnhődés” csak a nagyon aktív olvasóknak tetszett jobban, az aktív és a nagyon passzív olvasók tetszésmutatói nemigen térnek el. A regény

egyértelműen az egyetemi hallgatóknak tetszett legjobban, vagyis a legaktívabbnak bizonyult olvasóknak. (Ez persze még nem jelent feltétlenül ok-okozati összefüggést.) Elképzelhető, hogy aktivitásuktól függetlenül a körükben hódító divat játszott szerepet. Két dolgot azonban ne feledjünk, nem bölcsészekről van szó, és a bölcsészeknél sem számít túlzottan divatos szerzőnek Dosztojevszkij, annak ellenére, hogy valóban divatos egzisztencialista írók jóvoltából, mint előfutár, Dosztojevszkij szerényebb másodvirágzásának örvendhetett. A pedagógusoknál jóval aktívabbnak bizonyuló mérnököknek kevéssé tetszett ez a regény. Mivel ebben a férfi-nő arány nem játszhat szerepet, a magyarázatot kereshetjük a pedagógus csoportnormában (Dosztojevszkijt egy pedagógusnak illik szeretni) és a mérnökök normájában (egy mérnök modernebb dolgokat szeret), és talán a mérnökök olvasói aktivitásának sajátosságában ezt bizonyítani nem tudjuk.

Az „Elfújta a szél” „leleplezésében” úgy tűnik, komoly szerepet játszott az olvasói aktivitás. A felsőfokú végzettségűeknél 1,19, a nagyon aktív olvasóknál 0,87 a mű tetszésmutatója. Ez még csak közvetett bizonyíték, és a *Sellő a pecsétgyűrűn* esete is csak az *A legyek ura* a mű áttételesen megformált jelentésötvözete, a hétköznapi, sőt „lakatlan-szigeti” fasizmusról tudósít a mű, nehezen lenyelhető mondanivalója valóban aktivitást kíván az olvasótól, akinek a robinzoni és vernei „elringató” indítás után alaposan fel kell gyorsulnia. Ez az egyre gyorsuló regény kíméletlenül kirepíti magából a nagyon passzív olvasókat (akiknek még a „Bűn és bűnhődés” sem okozott komolyabb problémát, hiszen többségük „tetszett” véleménnyel fejezte be olvasását), de a többiekkel sem bánik kesztyűs kézzel, csupán a nagyon aktív olvasók bírják iramát.

A táblázat tanulsága szerint az *Anna Karenina* az eszményi népszerű olvasmány, hiszen a nagyon aktív és a nagyon passzív olvasók egyaránt „tetszett” és „nagyon tetszett” véleménnyel idézik fel. Ez azt jelenti, hogy nagyon különböző könyvet olvasnak *Anna Karenina* címmel. (Ez szó szerint is igaz, bizonyítható, a könyvtári példányok lapjai gyűröttségének egyenlőtlenségével, hogy olvasói egy része bizonyos részeket – például a Levinre vonatkozókat – rendszeresen elkerüli). Amikor megállapítjuk, hogy minden második magyar munkás találkozott Tolsztoj valamelyik művével, erre is gondolnunk kell. Azt sem szabad feledni, hogy a nagyon aktív és az aktív olvasók harmadát sem teszik ki az olvasótábor műveltebb harmadát kitevő könyvtárhasználóknak. Ez azt jelenti, hogy szinte kizárólag csak a nagyon aktív olvasók előtt megnyíló modern irodalom – soroljuk gyorsan Golding mellé Camust, Bulgakovot, Semprunt, Déryt, Örkényt – milyen távol áll a csak eléggé aktív olvasóktól, nem is beszélve a többiekről.

4. HIDAK ÉS SZAKADÉKOK

A fogadtatás alapján már megkockáztattunk ilyen kijelentéseket: hogy két mű rokonságot vagy ellentétet mutat. Az eszményi népszerű olvasmánynak nevezett *Anna Karenina* különböző beállítódású olvasókat összekötő híd szerepére is céloztunk. A gamma asszociációs együttható segítségével először a kiemelt öt regény kapcsolódását² mutatjuk be:

² A pozitív és negatív előjelű számok a kapcsolatok erősségét, a 0 függetlenséget jelöl. A +1 a 0,451–0,451-ig terjedő, a –1 a –0,101–0,151-ig terjedő gamma értéket jelöli. A skálaközök terjedelme 0,05. Zárójelbe azokat az értékeket tettük, ahol a megbízhatóság – khi négyzet érték alapján – csak 90%-os.

	Anna Karenina	Bűn és bűnhődés	Elfújta a szél	A legyek ura	Sellő a pecsétgyűrűn
Anna Karenina	—	+2	0	0	0
Bűn és bűnhődés	+2	—	0	0	0
Elfújta a szél	0	0	—	-2	+1
A legyek ura	0	0	-2	—	(-3)
Sellő a pecsétgyűrűn	0	0	+1	(-3)	—

Hangsúlyozva azt, hogy a 0-val jelölt függetlenség egyes esetekben majdnem pozitív (*Anna Karenina* és az *Elfújta a szél*), más esetben majdnem negatív (*Sellő a pecsétgyűrűn* és a *Bűn és bűnhődés*) kapcsolatot jelent, megállapíthatjuk, hogy mindössze két pozitív és két negatív kapcsolat jött létre a lehetséges tíz közül. A két klasszikus és a két lektűr kapcsolódik egymáshoz, a Golding-regény pedig elsősorban a két lektürtől való távolságban különbözik a két értékes műtől.

A másik négy regénnyel való kapcsolat alapján könnyelműség lenne az öt regény helyét kijelölni az élmény-világban és felülbírálni az olvasatok alapján az irodalmárok minősítéseit. Nézzük meg előbb azt, hogyan kapcsolódnak a többi 145 műhöz. Az is jellemző lesz, hogy melyik regény hány művel tart fenn pozitív és negatív kapcsolatot, hogy mennyire beágyazott az olvasmányélmények közé, illetve mennyiben rendhagyó, idegen-szerű élmény.³

	A kapcsolatok			
	száma		intenzitása	
	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív
Anna Karenina	33	1	87	1
Bűn és bűnhődés	11	0	28	0
Elfújta a szél	21	11	93	20
A legyek ura	13	23	29	47
Sellő a pecsétgyűrűn	24	13	36	30

Az *Anna Karenina* és a *Bűn és bűnhődés* helye – mint sokak által olvasott és kevesek által elutasított olvasmányé – nem határozható meg ellentéteivel. Tolsztoj regénye sok műhöz – nem csupán klasszikus realista művekhez, hiszen azokból csak 15 van – kötődik, Dosztojevszkij műve kevéshez. A másik három regény helyzete élesebben körvonalazható: a két lektűr elsősorban kötődései, a Golding-regény távolságai alapján. A Golding-regény helyzete tűnik leginkább elszigeteltebbnek, kapcsolatai feltehetően saját körben maradnak. Most már az a kérdés, hogy a kisebb-nagyobb számú kapcsolatok elsősorban azonos vagy különböző típusú művekre terjednek-e ki.

Félig intuitív, félig empirikus alapon (a gamma értékek alapján) a 150 mű közül 15 olyan olvasmánycsoportot (vagy inkább olvasat-kategóriát) különítettünk el, amelyek kölcsönösen pozitív kapcsolatban vannak egymással. (30 mű szétágazó kapcsolatai, illetve feltűnő „zárkózottságuk” miatt egyik csoportba sem illett bele.) Az a 15 olvasat-kategória csak részben azonos az irodalmárok olvasmány-csoportjaival. Az irodalmárok LEKTŰR

³ A kapcsolatok számán kívül a kapcsolatok intenzitását is megadjuk; ez a kapcsolatok erősségét jelző számok abszolút értékeinek összege.

kategóriájába sorolt művek 4 olvasat-kategóriát alkotnak. Társadalmi lektúrnek neveztük el a három Berkesi- és három Szilvási-regény alkotó csoportot, amelybe a *Sellő a pecsétgyűrűn* is került, a kulturális lektűr kategóriába elsősorban életrajzi típusú regények (Dallos, Amenda, Gál György, Schulz, Hajnóczi művei); a történelmi lektűr kategóriába Passuth művei, a pszichológizáló lektűr kategóriába pedig Cusack, Dreiser (Carrie drágám) és Segal regénye került. A KLASSZIKUS REALIZMUS olvasmány-csoportnak nagyjából megfelel a klasszikus realizmus olvasat-csoport. (Az *Anna Karenina* és a *Bűn és bűnhődés* megtartotta helyét ebben a kategóriában.) Hasonló helyzet a MODERN olvasmány és a modern olvasat-kategóriával. (Tehát *A legyek ura* sem változtatott kategóriát.) A RÉGI LEKTŰR is magára ismerhet a régi lektűr olvasatkategóriában. (Az *Elfújta a szél* is elsősorban azokkal a regényekkel együtt kedvelt olvasmány, amelyekkel az irodalmárok rokonították.) Két részre bomlott az olvasatokban a ROMANTIKA kategória: a nemzeti és nemzetközi romantika kategóriákra; és három részre a MAI REALIZMUS: a magyar regényeket (Móricz, Kosztolányi, Németh L., Sánta, Fejes és Jókai Anna műveit) tartalmazó mai magyar realizmus, a Th. Mann és Martin du Gard műveit tartalmazó mai nemzetközi realizmus, valamint a Remarque, Merle, Knight és I. Shaw regényeit magába foglaló háborús realizmus kategóriákra. Három művel (Keyes, Čapek, Verne⁴ regényeivel) csökkenve a sci-fi olvasat-kategória a SCI-FI olvasmány-kategóriával azonos.

Olvasmányélmény-alakzatok

Az a tény, hogy két mű azonos olvasat-kategóriába tartozik, korántsem jelenti azt, hogy az olvasmányélmény-világban azonos helyet foglalnak el. A klasszikus realizmus olvasat-kategóriába tartozó „Anna Karenina” és a „Bűn és bűnhődés” kapcsolatai meggyőzően szemléltetik ezt.

Anna Karenina

TOLSZTOJ: Háború és béke (+10), KOSZTOLÁNYI: Édes Anna, Th. MANN: Buddenbrook ház, SOLOHOV: Csendes Don, STENDHAL: Vörös és fekete, Pármái kolostor, SZÉKELY: A halhatatlan kedves, (+3), DOSZTOJEVSZKIJ: Bűn és bűnhődés, DREISER: Carrie drágám, FLAUBERT: Bovaryné, JÓKAI: A köszívű ember fiai, Aranyember, Th. MANN: Doktor Faustus, NÉMET L.: Iszony, PASSUTH: Bíborban született, SCHULZ: Kőbe zárt fájdalom, SOLOHOV: Emberi sors, SZENTIVÁNYI: A kőbaltás ember (+2) és még 14 +1-es erősségű kapcsolat a klasszikus realizmus, a nemzeti romantika és a régi lektűr olvasat-kategóriába tartozó művekkel.

Bűn és bűnhődés

DOSZTOJEVSZKIJ: A Karamazov testvérek (+9), GOGOL: Holt lelkek (+3), ABE K: A homok asszonya, IGNÁCZ: Tűzistennő Hawaiiiban, KOSZTOLÁNYI: Édes

⁴ A Sándor Mátyásról van szó, a másik két Verne-regény maradt.

Anna, TOLSZTOJ: Anna Karenina (+2), CAMUS: Közöny, KOSZTOLÁNYI: Néró, Th. MANN: Buddenbrook ház, TOLSZTOJ: Háború és béke.

A Dosztojevszkij-regény rokonsága előkelőbb, egyneműbb, az *Anna Karenina*-nak a modern, krimi, kalandregény és sci-fi olvasat-kategóriákba tartozó műveken kívül mindenféle művel van kapcsolata.

A *híd-szerepet* (mint eszményi népszerű olvasmány) az *Anna Karenina* töltheti be. Az alacsony esztétikai értékű lektűrt sokan tartják alkalmasnak arra, hogy elvezessen az igazi irodalomhoz. Ha az *Elfűjta a szél* vagy a *Sellő a pecsétgyűrűn* vonzatai között több művészi értéket képviselő mű szerepelne, az még nem bizonyítaná ezt a tételt, hiszen nagy a valószínűsége annak, hogy azokat „lektűr” szinten olvassák. Mindezt megerősítheti a negatív kapcsolatok összetétele. Nézzük meg először a két különböző típusú lektűr pozitív kapcsolatait:

Elfűjta a szél

ZILAHY: Két fogoly, DU MAURIER: A Manderley ház asszonya, CRONIN: Réztábla a kapu alatt (+7), ALDRICH: „...és lámpást adott kezembe az Úr”, BROMFIELD: Árvíz Indiában, CRONIN: Ezt látják a csillagok, KNITTEL: Via Mala, ZSIGRAY: Szűcs Mara házassága, ZILAHY: Dukay-család (+5), GULÁCSY: Fekete vőlegények, ZSIGRAY: Sugár-úti palota (+4), C. BRONTË: Jane Eyre, E. BRONTË: Üvöltő szelek, HERCZEG: Gyurkovics lányok, WALLACE: Zöld íjász (+3) A +2-es és a +1-es kapcsolatok között a társadalmi lektűr, a kulturális lektűr és a nemzeti romantika kategóriákba tartozó művek.

Sellő a pecsétgyűrűn

BERKESI: Húszévesek (+8), DOLD–MIHAJLIK: Ordasok között (+4), CRONIN: Ezt látják a csillagok, GREY: Vadnyugaton, JÓKAI: Aranyember, SZILVÁSI: Légszomj (+3), CHRISTIE: Holttest a könyvtárszobában, DUMAS: Monte Christo grófja, JÓKAI: A köszívű ember fiai, SZILVÁSI: Apassionata (+2). A +1-es erősségi kapcsolatok között elsősorban a krimi, a nemzetközi romantika, és a régi lektűr kategóriába tartozó művek.

Ezek a kapcsolatok eloszlatják a híd-szereppel kapcsolatos illúziókat. A rokon olvasatok között található romantikus művek az esetek nagyobb részében régebbi olvasmányok. Bezár-e a lektűr? – ezt a kérdést tették fel olvasmányközvetítők és kutatók öt-hat évvel ezelőtt. Ez volt kutatásunk egyik alapkérdése is. Tudjuk, nem a lektűr zár be a lektűr-körbe, nem a lektűr zárja el az olvasók elől az értékesebb művek világát, hanem az olvasó kulturális aktivitása és passzív társadalmi gyakorlata. A negatív kapcsolatok megerősítik, hogy a lektűr kedvelőinek milyen nehéz eljutni az értékes irodalomig. Az *Elfűjta a szél* kedvelése csak a modern olvasat-kategóriába tartozó műveket „zárja ki”, a *Sellő a pecsétgyűrűn* ellenlábasai között a modern kategóriába tartozó műveken kívül Merle Állati elmék, Martin du Gard Thibault család, Bradbury Marsbéli krónikák című regénye és a híd-szerepet is betöltő Légy hű önmagadhoz is szerepel. Ellenpróbaként az „elérhetetlen” *A legyek ura* negatív kapcsolatait⁵:

⁵ Pozitív kapcsolatait között úgyszólván csak a modern olvasat-kategóriába tartozó művek szerepelnek.

BROMFIELD: Árvíz Indiában (–5), GYŐRI: Viharvirág, PASSUTH: Esőisten siratja Mexikót (–4), VERNE: Sándor Mátyás, ALDRICH: „...és lámpást adott kezembe az Úr”, CRONIN: Réztábla a kapu alatt, Ezt látták a csillagok, BERKESI: Sellő a pecsétgyűrűn, BELJAJEV: A kételtű ember (–3), AMENDA: Eroica, JÓKAI: A kőszívű ember fiai, Az aranyember (–2). A 11 –1-es kapcsolat között a társadalmi lektűr, nemzeti romantika, kulturális lektűr kategóriákba tartozó művek az uralkodóak.

Kiegészítve és összefoglalva az eddig mondottakat, egy táblázattal szemléltetjük az öt regény elhelyezkedését az *élményvilágban*. (Ezúttal a kapcsolatok erősségét korrelációs együtthatók mutatják.)

Olvasatkategória	Anna Karenina	Bűn és bűnhődés	Elfújta a szél	A legyek ura	Sellő a pecsétgyűrűn
régi lektűr	0,28	0,11	0,51	–0,05	0,13
társadalmi lektűr	0,12	0,00	0,12	–0,12	0,50
kulturális lektűr	0,37	0,20	0,30	–0,02	0,11
pszichológizáló lektűr	0,24	0,08	0,11	0,05	0,09
történelmi lektűr	0,18	0,08	0,20	–0,02	0,11
krimi	0,06	0,06	0,03	0,01	0,26
kalandregény	–0,03	–0,02	0,00	0,05	0,24
háborús realizmus	0,27	0,23	0,16	0,16	–0,04
mai nemzeti realizmus	0,37	0,35	0,12	0,06	0,04
mai nemzetközi realizmus	0,47	0,38	0,18	0,08	0,00
klasszikus realizmus	0,57	0,43	0,27	0,02	0,13
nemzeti romantika	0,37	0,21	0,20	0,03	0,25
nemzetközi romantika	0,34	0,24	0,23	0,06	0,18
modern	0,09	0,23	–0,06	0,38	–0,19
sci-fi	0,00	0,10	–0,02	0,17	0,08

A bevezetőben szoltunk a munkától, majd a saját magától is elváló kultúráról és művészetéről, emlékezve azokra az időkre is, amikor a Varázsfuvola volt kora Csárdáskirálynője és szerepét betöltve egyszerre szórakoztatta a társadalom (persze nem az egész társadalom) különböző rétegeit. Az öt regény a bevezetőnkben vázolt folyamat jellegzetes terméke, ugyanakkor társadalmunk ízléstérképén kulcsfontosságú helyeket foglalnak el. Művelődéspolitikánk egyik fő feladata az ízlésszakadékok áthidalása. Táblázatunk stratégiai térkép lehet ízlést befolyásoló akciók indításához. Leolvashatjuk róla a Golding-regény magányosságát és a lektürtől (és minden rózsaszínű értékalakzattól) való távolságát, a társadalmi témájú álirodalomhoz fűzött illúziók tarthatatlanságát, a bűnnel foglalkozó klasszikus és bűnügyi regény „funkcionális rokonságát” feltételező ábránd hiábavalóságát, és az ideális népszerű olvasmányként „viselkedő” klasszikus ízlésformálásba való bevezetésének előnyeit és korlátait.

Élménykörök

Olyan művek együtteseiről van szó, amelyek (a vizsgált százötven közül) mint *kedvelt olvasmányok* gyakran szerepelnek (vagy szerepelhetnek) együtt egy-egy olvasó, egy-egy olvasóréteg (pozitív előjelű) olvasmányélményei között. Olyan *hasznó olvasatú*, vagyis hasonlóképpen olvasott művek csoportjairól van szó, amelyek bizonyos művekkel csak nagyon ritkán fordulnak elő, mint együtt kedvelt olvasmányok. A leírás szintjén Gondos Ernő ízlésalakzataihoz hasonlíthatók (de velük a számítási eljárás különbözősége miatt nem azonosíthatók) ezek az élménykörök, értelmezésük azonban eltér. Gondos hajlik arra, hogy az ízlésalakzatok mögött különböző ízlésű olvasók többé-kevésbé jól elkülöníthető, ám egymást részben átfedő csoportjait találja meg, mi a hasonló olvasók helyett inkább a hasonló olvasmányokra, pontosabban, az olvasmányként, *olvasmányélményként hasonló pozícióba kerülő irodalmi művekre* gondolunk. Természetesen mi is kíváncsiak voltunk arra, hogy az egyes élménykörök az olvasók mely rétegeinél bukkannak fel gyakrabban vagy ritkábban, ám elsősorban azt vizsgáltuk, hogy az egyes élménykörökhöz olvasottsága és kedveltsége hogyan alakul az olvasók különböző csoportjainál.

Hogy mit is jelent a „hasznó olvasat” vagy a „hasznóképpen olvasás”, csak akkor tudnánk megnyugtató módon tisztázni, ha alaposan megvizsgálnánk, mit is jelent a „tetszett”, ha mélyrehatóan vizsgálnánk a művek értékelését, értelmezését és hatását, más szóval funkcionálását, ez azonban már egészen más típusú vizsgálatot igényelne. Így az élménykörök egyelőre bizonyítandó hipotézis marad.

Milyen irodalmi művek tartoznak az egyes élménykörökbe?

Az olvasás-térkép rávetíthető az irodalmárok kategória rendszereire. Egy másik kutatás keretében több irodalmárt is megkértünk arra, hogy kategorizálja tetszése szerint azt a százötven művet, amely vizsgálatunk tárgya volt.¹ Agárdi Péter kategória-rendszere ötözte legszerencsésebben az esztétikai érték és a funkció szempontjait. Elképzelhetőnek

¹ KAMARÁS István: Az irodalmi érték esélye lektúrolvasóknál. Bp. 1974. NPI.

tartottuk, hogy kategóriái és az élménykörök nagymértékű egyezést mutatnak majd. A százötven mű közül száztizenkettőt (tehát nem egészen nyolcvan százalékot) tudtunk viszonylag egyértelműen elhelyezni a tizenöt élménykörben (olvasat-csoportban).

A „régi lektűr” élménykörbe kerültek a következő művek:

ALDRICH „... és lámpást adott kezembe az Úr”
BROMFIELD Árvíz Indiában
CRONIN Réztábla a kapu alatt
DU MAURIER A Manderley ház asszonya
FÖLDES J. A halászó macska utcája
GULÁCSY Fekete vőlegények
KNITTEL Via mala
MITCHELL Elfújta a szél
ZILAHY A Dukay-család
ZILAHY A két fogoly
ZSIGRAY A Sugár úti palota
ZSIGRAY Szűcs Mara házassága

Szinte kivétel nélkül olyan művek olvasatai kerültek ebbe a kategóriába, amelyek a két világháború között voltak népszerűek, amelyek hozzáférhetősége ma meglehetősen korlátozott és mégis eljutottak az 1945 után született olvasók jelentős részéhez is. Tíz szakértő esztétikai értékük és olvasmányosságuk alapján osztályzatokkal minősítették a vizsgált műveket. Az *olvasmányosság* megállapításánál elsősorban a cselekményességet vették figyelembe, de szerepet játszott még a megjelenítés elvontsága és bonyolultsága, a téma és a problematika ismerőssége, a befejezés optimista vagy pesszimista kimenetele, az ironia megléte vagy hiánya, az irodalmi szöveg praktikus célokra való felhasználhatóságának mértéke és más szempontok. A benne szereplő művek esztétikai értéke alapján ez az élménykör a nyolcadik, vagyis a legalsó, olvasmányossága alapján pedig a 4. fokra kerül, ami annyit jelent, hogy a négy legalacsonyabb esztétikai értékű és a hat legkevésbé olvasmányos élménykör egyike. Agárdi Péter kategóriáit használva kivétel nélkül az „ál-irodalom”, ezen belül is elsősorban a „giccses életrajzi”, a „giccses útleírás” és a „társadalmi giccs” alkategóriákba sorolt művek kerültek ebbe az élménykörbe. A „régi lektűr” élménykör olvasottsága csak 22%, tehát 18 százalékkal maradt el az átlagos (40 százalékos) olvasottságtól. Relatív tetszési mutatója +0,03, ami azt jelenti, hogy egy átlagos kedveltségű élménykör.

A „társadalmi lektűr” élménykörbe két mai magyar író művei kerültek:

BERKESI Akik nyáron is fáznak
BERKESI Húszévesek
BERKESI Sellő a pecsétgyűrűn
SZILVÁSI Appassionata
SZILVÁSI Albérlet a Síp utcában
SZILVÁSI Légszomj

Olvasottságuk az átlagosnál valamivel magasabb (53%), kedveltségük valamivel alacsonyabb (-0,13). Esztétikai értéke alapján ez az élménykör a „régí lektűr” mellé a legalacsonyabb nyolcadik, olvasmányossága alapján viszont az első helyre került, tehát ez az élménykör a legolvasmányosabb és a legalacsonyabb esztétikai értékű olvasat-csoportok egyike. Az élménykör egésze az Agárdi-féle „álirodalom” kategóriába kerülne, azon belül is a „társadalmi giccs” és a „giccses krimi” alkategóriába. Más irodalmárok külön – bár egymástól nem túl messze kerülő – kategóriákba sorolják Berkési és Szilvási regényeit, amelyek olvasatuk alapján azonban egy helyre kerültek. Még az egyesek szerint a krimi kategóriájába sorolandó Sellő a pecsétgyűrűn sem volt olvasata alapján megkülönböztethető Berkési „társadalmi regényeitől”.

A „történelmi lektűr” kategóriába Passuth két regénye került, az Esőisten siratja Mexikót és A bíborban született. Ezt az „egyszemélyes” kategóriát éppen azért volt érdemes megtartani, mert ebben a tekintetben nem igazolódott egyetlen irodalmár és szociológus előfeltevése sem, akik más történelmi regényekkel együtt egy nagyobb létszámú élménykörbe várták Passuth műveit, olyan regények társasága mint Sienkiewicz, Győry, Kovai és Druon művei. Az Agárdi által is az „álirodalom” kategória „giccses történelmi” alkategóriájába sorolt művekből álló élménykör esztétikai értékét a hetedik lépcsőfokra helyezték a szakértők, tehát eggyel magasabbra, mint a „régí lektűr” és a „társadalmi lektűr” élményköröket. Olvasmányossága alapján a második lépcsőfokra került, eggyel magasabbra mint a régi lektűr, de eggyel alacsonyabbra, mint a „társadalmi lektűr” élménykör. Hogy miért különül el a Passuth-élménykör a többi történelmi regény olvasataitól arra csak az élménykörök és az olvasórétegek szembesítése után próbálhatunk meg választ adni.

A „pszichológizáló lektűr” élménykörbe az alábbi művek olvasatai kerültek:

CUSACK Hőhullám Berlinben

CUSACK Ketten a halál ellen

DREISER Carrie, drágám

SEGAL Szerelmi történet

Esztétikai értéke alapján az ötödik lépcsőfokra került ez az élménykör, tehát két-három lépcsőfokkal magasabbra, mint az előbbi három, olvasmányossága alapján pedig a másodikra, a „történelmi lektűr” kategóriába helyezte, elkülönítve az alacsonyabb esztétikai értékű „lektürtől”, mások a „lektűr” kategóriába, elkülönítve a „ponyvától”. Ezekbe a – „bestseller” és „lektűr” – kategóriákba sorolják még a Knight-, Remarque-típusú műveket is, amelyeknek olvasatai nem kerültek bele ebbe az élménykörbe, amelyet a lélektani kérdéseknek lelkiző, pszichológizáló megközelítése jellemez. Agárdi kategória-rendszerében ezek a művek részint a „másod-harmadvonalú, de értékes” részint a „szórakoztató” kategóriákba kerültek. Az élménykör olvasottsága valamivel az átlag alatt van (35%), kedveltsége viszont valamivel az átlag felett (+0,06).

A „*kulturális lektűr*” élménykörbe nyolc szerző művei kerültek:

AMENDA Eroica
BÓKAY Bohémek és pillangók
DALLOS A nap szerelmese, Aranyecset
GÁL–GYÖRGY Mesél a bécsi erdő
HAJNÓCZY Bengáli tűz
LÁNG A Tamás-templom karnagya
SCHULZ Kőbe zárt fájdalom
SZÉKELY J. A halhatatlan kedves

A hetedik lépcsőfokra helyezik a szakértők (a „történelmi lektűr” élménykör mellé) esztétikai értékük, és a harmadikra (a „történelmi lektűr” és a „pszichológizáló lektűr” mellé) olvasmányosságuk alapján. Az Agárdi-féle kategória-rendszerben a „szórakoztató” kategóriába sorolt „életrajzi-ismeretterjesztő”, illetve az „álirodalom” kategóriába sorolt „giccses életrajzi” és „giccses útleírás” alkategóriákba sorolt művek olvasatai kerültek a „kulturális lektűr” élménykörbe. A szakértők nagyobb része egyébként rendszerint egy kategóriába (amelynek „bestseller”, „lektűr”, „érzelmes olvasmányok” nevet adnak) szokták sorolni a „kulturális lektűr” élménykörbe tartozó inkább informatív, és a „pszichológizáló lektűr” élménykörbe tartozó inkább érzelmi azonosulásra lehetőséget adó műveket. Ennek az élménykörnek az olvasottsága átlagos, kedveltsége viszont magasabb az átlagosnál (+0,11).

A „*kalandregény*” élménykörbe a következő művek kerültek:

BURROUGHS Tarzan
GREY Vadnyugaton
MAY A medveölő fia
REID A fej nélküli lovas
REJTŐ Piszkos Fred
REJTŐ A tizennégy karátos autó

Esztétikai értéke alapján a legalacsonyabb (a nyolcadik), olvasmányossága alapján (tipikus férfi-olvasmányok!) csak a harmadik fokra helyezték a szakértők. Az Agárdi-féle rendszerben ezek a művek a „szórakoztató” kategória „kalandos, útleírás” alkategóriájába kerültek. Egyes kategóriarendszerekben a kalandregény és a krimi együtt szerepel, másokban a „kalandregény” jóval szélesebb kategória, ahol Dumas, Rejtő és Berkesi egyaránt helyet foglal. Többen ebbe az élménykörbe várták Verne műveit, Vidocq és Scott regényeit is. Feltételezhető, hogy az élményalakzatoknak egy régebbi, egy „ifjúsági” rétege ez az élménykör. Az élménykör olvasottsága magasabb (49%), kedveltsége – a táv sokakat meglep – alacsonyabb (–0,11) az átlagosnál.

A „*krimi*” élménykörbe kerültek:

CHANDLER Kedvesem, isten veled
CHRISTIE Holttest a könyvtárszobában
DOYLE A sátán kuttyája

GARDNER A kölcsönkért lány esete

HAMMET A máltai sólyom

SIMENON Fekete eső

Ismét szertefoszlott egy illúzió, mely szerint a nívósabb és a gyengébb krimi külön élményköröket alkot. Az illúzió rombolásában nem csak az olvasási gyakorlat játszott szerepet, maguk a szakértők is, akik ezt az élménykört esztétikai értéke alapján a nyolcadik lépcsőfokra helyezték, a „társadalmi lektűr” és a „régí lektűr” mellé. Nem került ebbe az élménykörbe, láthattuk, a Sellő a pecsétgyűrűn, de Dold-Mihajlik Ordasok között című regényének olvasata sem. Úgy látszik, hogy a „szocialista krimi” az élmény-univerzum más tájékaira kerül, közelebb a „társadalmi lektűr” élménykörhöz. Ennek – a szintén férfi olvasmányokból álló – élménykörnek az olvasottsága sem éri el az átlagost (32%), kedveltsége viszont a tizenöt élménykör közül a legalacsonyabb ($-0,36$). A magyarázat nem is olyan könnyű. Feltehetően használat után eldobandó élvezeti cikként olvassák még a műfaj kedvelői is sokan, kérdés azonban az is, hogy leértékelésükben az ízlés-normák is szerepet játszanak. (Ilyesmit nem illik szeretni.)

A „nemzeti romantika” élménykörbe kerültek a Magyarországon legolvasottabb regények, az „alapregények” nagyobb része.

GÁRDONYI Egri csillagok

JÓKAI M. Az aranyember

JÓKAI M. A köszívű ember fiai

MIKSZÁTH Beszterce ostroma

MIKSZÁTH A fekete város

MÓRA Aranykoporsó

A harmadik lépcsőfokra helyezik a szakértők esztétikai értéke alapján ezt az élménykört, olvasmányossága alapján viszont az elsőre. Amire alig-alig számítottak a szakértők, az a romantikus regények olvasatainak két élménykörbe („nemzeti” és „európai” romantika) tagolódása. A szakértők, mint Agárdi is, inkább az esztétikai értéket tekintve választóvonalnak, a romantika értékes és kevésbé értékes képviselőit különítik el. Agárdinál az előbbibe került Hugo, Zola, Jókai, az utóbbiba Móra és Dumas. Természetesen ennek az élménykörnek az olvasottsága (87%) és kedveltsége ($+0,30$) bizonyult a legmagasabbnak. Ami az olvasmányosságot illeti, ellentmondani látszik egymásnak a szakértői és az olvasói vélemény, ám ne feledjük, ezek szinte valamennyien kötelező olvasmányok!

Az „európai romantika” élménykörbe került:

DICKENS Twist Olivér

DUMAS Gróf Monte Christo

HUGO Nyomorultak

PRUS A fáraó

SCOTT Ivanhoe

SIENKIEWICZ Kereszteslovagok

Esztétikai értékük alapján a harmadik lépcsőfokra helyezik ezt az élménykört a szakértők, a „nemzeti romantika” mellé, olvasmányosságuk alapján viszont egy fokkal feljebb, mint az előbbit, a másik legolvasmányosabbnak tartott élménykör, a „társadalmi lektűr” mellé. Ebben a tekintetben teljes az összhang szakértők és olvasók között, hiszen ennek az élménykörnek az olvasottsága is jóval meghaladja az átlagost (70%), kedveltsége szintén (+0,21). Magyarázatra szorul, miért nem került ide Sienkiewicz másik műve, a Quo vadis?, amikor azonos szerzők művei általában egy élménykörbe kerülnek. (Még akkor is ha a szakértők szerint jelentősen különböznek is, például Berkesi „krimije” és „társadalmi regénye”.) A magyarázatot talán a regénynek az „össztársadalmi” élményalakzatban elfoglalt helye szolgáltatja: a regény legközelebbi rokona az Aranykoporsó, és a „régili lektűr” élménykörhöz kapcsolódik legszorosabban. A keresztény problematika és az idősebb nemzedékeket jellemző keresztény értékrend befolyásolta ízlés magyarázza valószínűleg a „rendhagyó esetet”.

A „klasszikus realizmus” élménykörbe a következő művek kerültek:

BALZAC Elvesztett illúziók
 E: BRONTË Üvöltő szelek
 DOSZTOJEVSZKIJ Bűn és bűnhődés
 DOSZTOJEVSZKIJ Karamazov testvérek
 FLAUBERT Bovaryné
 GOGOL Holt lelkek
 STENDHAL A párizsi kolostor
 STENDHAL Vörös és fekete
 L. TOLSZTOJ Anna Karenina
 L. TOLSZTOJ Háború és béke
 ZOLA Germinal
 ZOLA Nana

Országos Széchényi Könyvtár

A legelső (tehát a legfelső) fokra helyezik esztétikai értéke alapján ezt az élménykört a szakértők, olvasmányossága alapján azonban csak a harmadikra. A szakértők többsége is egy kategóriába sorolja ezeket a műveket, és a legtöbbször ugyancsak a „klasszikus realizmus” névvel illeti. Néhány szakértő E. Brontë, mások Stendhal, megint mások Dosztojevszkij, ismét mások Zola műveit szokták más kategóriákba sorolni: E. Brontë és Stendhal műveit a „romantikus”, Dosztojevszkij műveit a „modern”, a „lélektani”, a „premodern”, Zola regényeit a „naturalista” kategóriákba. Az élménykör olvasottsága (természetesen a kötelező olvasmányoknak is köszönhetően) az átlagosnál jóval magasabb (74%), kedveltségük viszont alig valamivel magasabb az átlagosnál. Hová került Ch. Brontë Jane Eyre című műve, reklamálhatja joggal az olvasó. Annak ellenére, hogy az élményalakzatban az Üvöltő szelek „kezét fogja”, a „kulturális lektűr” élménykörrel áll legszorosabb kapcsolatban, amelyek, olvasatuk alapján elsősorban nő-olvasmányoknak bizonyultak.

A „háborús realizmus” élménykör így fest:

KNIGHT Légy hű önmagadhoz

MERLE Két nap az élet
REMARQUE A diadalív árnnyékában
REMARQUE Nyugaton a helyzet változatlan
I. SHAW Oroszlánkölyök

Az esztétikai skálának a negyedik, az olvasmányossági skálának a második fokára helyezik a szakértők ezeket a műveket, amelyeket Agárdi „másod-harmadvonalú, de értékes” kategória „klasszikus realiztikus” (Knight) és „aktuális-közéleti” (Remarque) alkategóriájába sorolt. Sokan bizonyára Hemingway regényeit is ebbe az élménykörbe várták, az Akiért a harang szól azonban négy élménykör az „európai romantika”, a „klasszikus realizmus”, a „mai külföldi realizmus” és a „háborús realizmus” határán helyezkedett el. (Ha úgy képeztük volna az élményköröket, mint Gondos Ernő az ízlésalakzatokat, ez a regény mind a négybe bekerült volna, így ebbe az élménykörbe is.) Ennek az élménykörnek az olvasottsága átlagos, kedveltsége viszont jóval magasabb az átlagosnál (+0,27).

A „mai magyar realizmus” élménykör így alakult:

FEJES Rozsdatemető
JÓKAI A. 4447
KOSZTOLÁNYI Néró
KOSZTOLÁNYI Édes Anna
MÓRICZ Rokonok
MÓRICZ Boldog ember
NÉMETH L. Iszony
NÉMETH L. Égető Eszter
SÁNTA Hűsz óra

A másik lépcsőfokra került, a „modern” irodalom mellé ez az élménykör az esztétikai értéke alapján, olvasmányossága alapján viszont csak a harmadikra. Az itt szereplő művek egy részét (elsősorban Móricz és Kosztolányi műveit) a szakértők egyértelműen a „kiemelkedő színvonalú” és a „huszadik századi realista” kategóriákba helyezik, a kortárs írók műveinek megítélésében azonban már jóval erősebb a szóródás. A „nemzeti” és az „európai romantika” élménykörök után nem lephet meg túlságosan a „mai realizmus” kettéválása magyar- és világirodalomra, de a vizsgált művek közül joggal várhattuk volna ebbe az élménykörbe Kertész Á. Makra című regényét és Veres P. A Balogh család című regényét is. Az előbbi a „modern” élménykörben fog felbukkanni, az utóbbi meglehetősen „rendhagyó” olvasatú műnek bizonyult, olyan művekkel kerülve rokonságba, mint a Két fogoly, a Halhatatlan kedves és a Beszterce ostroma, vagyis az idősebb korosztály olvasmányai közé. Az élménykör olvasottsága (részben a kötelező olvasmányoknak köszönhetően) meghaladja az átlagost (55%), kedveltsége azonban, és ez kutatásunk egyik legmeglepőbb eredménye, a „krimi” élményköre után a legalacsonyabb.

A „mai külföldi realizmus” élménykör eképpen állott össze:

T. MANN A Buddenbrook ház
T. MANN A varázshegy

T. MANN Doktor Faustus
MARTIN DU GARD A Thibault család
SOLOHOV Csendes Don
SOLOHOV Emberi sors

Esztétikai értékük alapján a szakértők a legmagasabb fokra helyezik ezt az élménykört, olvasmányosságuk alapján viszont csak a harmadik lépcsőfokra. Ezeket a műveket a szakemberek is általában egy kategóriába sorolják, amelynek legtöbbször a „huszadik századi realizmus” nevet adják, de jóval szélesebbre nyitják, és ebbe sorolják – a magyar író ide sorolható művein kívül – az általunk vizsgáltak közül Hemingway, olykor Böll, Camus, Updike műveit is. Az élménykör olvasottsága valamivel nagyobb az átlagosnál (50%), kedveltsége átlagos mértékű.

A „modern” élménykörbe a következő művek kerültek:

ABE KOBO A homok asszonya
BÖLL Billiárd fél tízkor
BÖLL Egy szolgálati út vége
BULGAKOV A Mester és Margarita
CAMUS Közöny
CAMUS Pestis
FAULKNER Megszületik augusztusban
GOLDING A legyek ura
KERTÉSZ A Makra
KEYES Virágot Algernonnak
SEMPRUN A nagy utazás
UPDIKE A kentaur
UPDIKE Nyúlciő

Ezt az élménykört tartják a szakértők legkevésbé olvasmányosnak, a negyedik fokra helyezik, esztétikai értékét pedig a második fokra, a „mai magyar realizmus” mellé. Ezeket a műveket a szakértők – talán Kertész Á. és Keyes regénye kivételével – eléggé egyértelműen a „magas irodalom” a „kiemelkedő színvonalú” kategóriákba helyezik, ezen belül pedig legtöbbször a „modern”, az „avantgarde” és hasonló kategóriákba sorolják. Valamennyire jellemző, hogy megformálásuk többé-kevésbé – persze nem radikálisan – eltér a hagyományos olvasmányokétól, és a mai átlagolvasó számára általában nehéz olvasmánynak bizonyulnak. Ezt bizonyítja az átlagosnál jóval alacsonyabb, mindössze 18 százalékos olvasottságuk és az átlagosnál ugyancsak jóval alacsonyabb kedveltségük (–0,26).

A „sci-fi” élménykör ezekből a művekből állt össze:

ALDISS Szürkeszakáll
ASIMOV Én, a robot
BOTOND–BOLICS Ezer év a Vénuszon
BRADBURY Marsbéli krónikák
FRANKE Az orchideák bolygója

JEFREMOV Az Androméda-köd
LEM Magellán felhő
MERLE Állati elmék
VERNE Utazás a holdba
VERNE Servadac Hector

A szakértők az esztétikai létra hatodik, az olvasmányosság létra harmadik fokára helyezik ezt az élménycört. Az ebbe tartozó olvasmányokat az irodalmárok is leggyakrabban a sci-fi kategóriába sorolják, bár közülük többen megkülönböztetik az irodalmi értékű tudományos-fantasztikus regényeket a tömeg sci-fi-től, mint ezt Agárdi is tette. Láthatjuk, a különböző esztétikai értéket képviselő sci-fi-k, akár a krimik is, egy élménycörbe kerültek. Joggal várhattuk volna ebbe az élménycörbe a Harc a szalamandrakkal-t, a Kétélű ember-t és talán még A pingvinek szigetét és a Guliver utazásait is. Čapek regényének olvasata sziget az élmény-univerzumban, amely még a „modern” élménycörhöz van legközelebb és a százötven közül Asimov regényével áll a legközelebbi rokonságban, talán az ironikus látásmód miatt is. Beljajev regényének olvasata közelebb áll a „kalandregény”, az „európai romantika” és a „krimi” élménycörökhöz, mint a „sci-fi” élménycörhöz. A. France regényének olvasata is sziget, viszonylag messze, de egyforma távolságra a lektűr-élménycörökön kívül valamennyi többitől, legközelebbi „rokonai” Druon, Abe Kobo és Gogol vizsgált regényeinek olvasatai. Swift regénye még bonyolultabb eset, hiszen olvasóinak talán nagyobb része csak rövidített, „ifjúsági” változatát olvasta. Nagyon jellemző, hogy éppen az iróniájáról nevezetes Böll regény (az Egy szolgálati út vége) és egy „ifjúsági” regény (Utazás a Holdba) a legközelebbi vonzatai a Swift-regény olvasatának. Az élménycörök közül az „európai romantikához” áll legközelebb, de nem sokkal távolabb a „sci-fi” és a „klasszikus realizmus” élménycöröktől sem. Mind olvasottsága (23%), mind kedveltsége (–0,23) meglehetősen alacsony ennek az élménycörnek.

Láthattuk, hogy egy olvasóközönség élmény-univerzumát legalább annyira jellemzik az élménycörökön kívül maradó művek. Éppen ezért érdemes még néhány „markáns” olvasmány helyét meghatározni az egyes élménycöröktől való távolsággal is. Bizonyára emlékeznek olvasóink arra, hogy Bessie Szexbomba című regénye bizonyult valamennyi vizsgált regény közül a leghevesebben elutasítottnak. Ez a regény valamennyi élménycörtől eléggé távol került, de nem egyedül, hanem Bihari K. Miért, Updike Nyúlcipő és K. Grandpierre E. Burok című regényeinek társaságában, ám azokkal sem alkotva tömör alakzatot. A négy regénynek van egy közös nevezője, jó adag pikantiériát, avagy „malacságot” találhat bennük az erre vadászó olvasó.

Más a helyzet *Hašek* regényével, mert a *Švejk* olvasata viszonylag közel került mind a „kalandregény” mind az „európai romantika”, mind a „mai magyar realizmus” élménycörökhöz, ám pozícióját jobban jellemzi három legközelebbi rokona, a két Rejtő regény és Kovai Az oroszlán jegyében című műve, továbbá a távolabbi rokonok: az A Mester és Margarita, az Egy szolgálati út vége, a Harc a szalamandrakkal és a Két nap az élet.

Sagan regénye (A jó reggelt búbánat) annak idején olvasástörténeti esemény volt, nagy rétegsiker. A „modern” és az „avantgarde” címkét is viselte egy darabig, elsősorban olvasói jóvoltából. Az élmény-univerzumban azonban „kíméletlenül” a helyére került, a Segal regény ikerpárja lett (anélkül, hogy bekerült volna a „pszichológizáló lektűr” élménycörbe).

Szabó Magda Disznótor című regénye nem kevésbé „modern” szerkezetű, mint, mondjuk a *Makra*, vagy a „modern” élménykörbe kerülő művek egyike-másika, ám ennek a regénynek az olvasata mégis távol került ettől az élménykörtől is. Legközelebbi rokonságának összképe zavarbaejtő: az *Iszony*, mint hasonló „lélektani” regény teljesen indokolt vonzatnak tűnhet, de mit kezdünk a Čapek regénnyel? Jókai Anna regénye, mint ugyancsak nő íróé elfogadhatóbb magyarázat, mint az *Árvíz* Indiában, igaz ez utóbbi is női olvasmány. A Szabó Magda-regény esete eszünkbe juttatja azt, amiről az *Élményalakzatok* I. módszertani bevezetőjében írtunk, hogy egyes esetekben egyetlen réteg vagy csoport véleményének túlsúlya hozhat össze, vagy éppen dobhat széjjel különböző műveket. Más szóval: más csoport állhat a Szabó Magda-regény és a Čapek-regény és más a Szabó Magda-regény és a Jókai Anna-regény kapcsolat mögött. Adódik még egy elvégzendő feladat: megnézni, milyen értékeket mutat a Goodmann–Kuuskal-féle gamma egyes olvasórétegeknél ugyanazon művek esetében.

Az élménykörök olvasottsága és kedveltsége az olvasók különböző rétegeiben

Nyilvánvaló, hogy a „*régi lektűr*” élménykör olvasottságának mértékét elsősorban az életkor befolyásolja, hiszen a négy vizsgált korosztályban a 15–19, a 20–29, a 30–39 és az 50 éven felüliek körében egyre magasabb ennek az élménykörnek az olvasottsága: 7–12–33–53 százalék. Ha figyelembe vesszük, hogy az élménykörbe tartozó művek többsége könyvtárakban sem férhető hozzá, akkor még a 7 és 12 százalék is jelentős aránynak, az élménykör jelenléte a fiatalabb olvasók körében jelentős mértékűnek ítéltető. Két halványabb tendencia is jellemzi ennek az élménykörnek a társadalmi jelenlétét: olvasottsága a nők körében 17, a diploma nélküli szellemi dolgozóknál 21, a diplomásoknál 34 százaléka. Ami a kedveltséget illeti, itt a harminc év a választóvonal: alatta –0,12, felette +0,07 körül van az élménykör relatív tetszési mutatója. Ez az élménykör a következő rétegeknél a legkedveltett és a leginkább elutasított:

30–49 éves fizikai dolgozó nők	+0,28
50-en felüli szellemi dolgozó nők	+0,20
50-en felüli fizikai dolgozó nők	+0,18
50-en felüli diploma nélküli szellemi munkát végző férfiak	+0,18
átlagos kedveltség	+0,03
30–49 éves diplomás férfiak	–0,27
20–29 éves fizikai dolgozó férfiak	–0,26

A „*társadalmi lektűr*” élménykör valamivel nagyobb arányban mutatható ki a nők élmény-univerzumában (64%), mint a férfiakéban (52%), a 20–49 évesekében (63%), mint a nálunknál fiatalabbakéban és a náluk idősebbekében (50%). Az élménykört legjobban kedvelő és elutasító rétegek:

20–49 éves fizikai dolgozó nők	+0,14
50-en felüli diplomás nők	+0,05
20 éven felüli fizikai dolgozó férfiak	+0,01
átlagos kedveltség	-0,13
15–29 éves szellemi dolgozó férfiak	-0,26
diplomás férfiak	-0,28
20–29 éves diplomás nők	-0,63

Ami leginkább meglepőnek tűnik, az az idősebb diplomás nők viselkedése. Náluk ez az élménykör egészen más pozíciót foglal el, mint a hasonló korú és társadalmi helyzetű férfiaknál, vagy a hasonló társadalmi helyzetű, de fiatalabb nőknél. Ha arra gondolunk, hogy a Berkesi- és Szilvási olvasatok vonzáskörében ilyen művek is szerepelnek, mint Mitchell, Zsigray, Zilahy, Du Maurier és Cronin regényei, mindjárt meg is van a magyarázat. Ezeket a regényeket „úgy is” lehet olvasni, mint a régi lektűröket, mert modelljeik, világgépeik hasonlóságokat mutatnak.

A „történelmi lektűr” élménykör, vagyis a Passuth-élménykör „magányosságának” titka nem könnyen engedi magát leleplezni. Ami olvasottságát illeti a férfiak és a nők, valamint a fizikai és szellemi foglalkozásuk között minimális a különbség, az életkor növekedésével növekszik olvasottsága: 21–36–42–56 százalék, és míg a diploma nélküli szellemi munkát végzők körében 36, a diplomások között 49 százalékos olvasottsága. Bonyolítja a helyzetet az, hogy kedveltsége sem a különböző korcsoportok, sem a férfiak és nők, sem a különböző foglalkozású és végzettségű rétegek körében nem tér el jelentős mértékben: mindenhol jóval alacsonyabb, mint akármelyik más úgynevezett történelmi regény, akár Druon, akár Sienkiewicz, akár Móra regényei esetében. Használjuk fel a több változós elemzés lehetőségeit, és nézzük meg, mely rétegeknél a legkedveltebb, s melyeknél a legkevésbé ez az élménykör:

50 éven felüli diplomás nők	+0,27
50 éven felüli diplomás férfiak	+0,10
30–49 éves diploma nélküli szellemi foglalkozású férfiak	+0,06
középiskolás lányok	+0,05
30–49 éves diplomás nők	+0,04
átlagos kedveltség	-0,11
20–49 éves diplomás férfiak	-0,29
50 éven felüli fizikai dolgozó nők	-0,36
20–29 éves diplomás férfiak	-0,39
középiskolás fiúk	-0,46

A kép még mindig meglehetősen bonyolult, de egy-két tendencia azért kivehető. Passuth regényeihez, úgy látszik legalább érettségi kell. Még a történelmi témájú regényeket kedvelők számára is komoly nehézséget okozhat egy Passuth-regény kellő mértékű történelmi érdeklődés és tájékozottság nélkül. Egy Passuth-regény azonban nem csak történelmi leckét, hanem egyfajta történelem szemléletet is jelent, amelyet elsősorban az idő-

sebb generáció egyes rétegei érzik magukénak. Ennek csak látszólag mond ellent a középiskolás lányok rendhagyó viselkedése, ugyanis ennek a rétegnek egy kisebb, Passuthot olvasó csoportjáról van szó. Joggal feltételezhetjük, hogy nem csak a középiskolás lányok, hanem például az idősebb diplomás nők és férfiak Passuth-olvasata is jelentős mértékben különbözik.

A „*pszichológizáló lektűr*” élménykör olvasottsága és kedveltsége is a nők és az 50 éven aluliak körében magasabb, és a diploma nélküli 30–49 éves nők körében a legmagasabb. Legélesebben a középiskolás fiúk és a 20–29 éves fizikai dolgozó férfiak utasítják el. Más-ként alakul a helyzet az irodalmárok és a könyvtárosok számára is hasonlóan tűnő „*kulturális lektürrrel*”. Ez az élménykör a nők és a diplomások körében valamivel olvasottabb, mint más rétegekben, ami pedig a kedveltséget illeti úgy „viselkedik”, mint ahogy a lektürről a nagy könyvben meg van írva, majdnem minden rétegnél az átlagosnál nagyobb mértékű. A „kalandregény élménykör a férfiak és a fizikai dolgozók körében jóval olvasottabb és kedveltebb, mint a többi rétegnél, legolvasottabb az ötven év alatti fizikai és a diploma nélküli szellemi dolgozó férfiaknál, a legkedveltebb és a leghevesebben elutasított a következő rétegeknél:

15–29 éves fizikai dolgozó férfiak	+0,18
20–49 éves diplomás férfiak	+0,10
átlagos kedveltség	+0,11
50 éven felüli fizikai dolgozó nők	–0,25
szellemi dolgozó nők	–0,36

Mi magyarázhatja azt, hogy éppen a fiatal munkát végző és a 20–50 éves diplomás férfiak körében legmagasabb a kedveltsége ennek az élménykörnek? Még ha krimiről lenne szó, bátrabban kockáztathatnánk meg azt a feltételezést, hogy az alkotó jellegű szellemi munkát végzők (gondoljunk Babitsra vagy Marxra) számára sajátos kikapcsolódást jelenthet ez az olvasmánytípus, de feltételezhető-e ez a Tarzanról, A fej nélküli lovas-ról? Tekintve, hogy ebben az élménykörben szerepel Rejtő is, feltételezhetjük, hogy a diplomás férfiaknál éppen Rejtő sajátos humora a domináns tényező, és nem Tarzan csatakiál-tása. Szerencsére az olvasás időpontja is szerepelt kérdéseink között, és ennek köszönhe-tően megállapíthattuk, hogy a fiatal munkásoknál jóval nagyobb arányban kurrens olvas-mány ez az élménykör, míg a diplomásoknál szinte kizárólag régebbi, feltehetően jórészt kamaszkori olvasmányrétegről van szó. Egy sor kérdést vet fel ez az eset, valamennyi az idő-tényezővel kapcsolatos. Mennyiben tér el a mostani és a régebbi olvasmányok értéke-lése? A különböző olvasmányrétegek milyen mértékben vállalják régebbi önmagukat? Hogyan kapcsolódnak az élmény-univerzumban a régebbi és az újabb olvasatok? Mindez további kutatások tárgya kell legyen.

A „*krimi*” élménykör olvasottsága hasonlóképpen alakul, mint az előbbi élménykörnél, kedveltsége azonban több ponton eltér, mint ezt az élménykört legjobban kedvelő és el-utasító olvasórétegek is bizonyítják:

15–19 éves fizikai dolgozók és szakmunkások	–0,09
30–49 éves fizikai dolgozó nők	–0,13
50 évnél idősebb fizikai dolgozó férfiak	–0,10
átlagos kedveltség	–0,36
szellemi dolgozó nők	–0,58
50 évnél idősebb diplomás férfiak	–0,58

Ismét egy illúzióval kevesebb: a krimi korántsem a szellemi tevékenységet folytatók felüldülése elsősorban, hanem inkább a fizikai munkát végzők egyes csoportjaié. Elképzelhető, hogy egyes rétegeknél a krimi olvasás a krimi nézés váltja fel, valamint az is, hogy más a krimi olvasás funkciója mondjuk a szakmunkástanulóknál² és a náluknál tíz-husz évvel idősebb munkásnőknél.

A „nemzeti romantika” és az „európai romantika” élménykörök szinte valamennyi réteg-nél az átlagosnál jóval olvasottabb és kedveltebb, mindössze két említésre méltó eltérés akad, ez sem radikális mértékű, mindkettő a „nemzeti romantika” élménykörben. Míg az élménykör átlagos kedveltsége +0,30, a 15–19 éves fizikai dolgozó férfiaknál és szakmun-kástanulóknál csak +0,17, az 50 évesnél idősebb szellemi dolgozó férfiaknál +0,46. Az előbbi esetben szinte kivétel nélkül kurrens, az utóbbiban pedig jobbra kamaszkori ol-vasmányélmény.

A „klasszikus realizmus” élménykör a 20 évnél idősebbek, a nők és a szellemi dolgozók körében valamivel olvasottabb, mint a többi olvasórétegnél, a legolvasottabb a diplomás nőknél, legkevésbé a középiskolás fiúknál és a 15–19 éves szakmunkástanulóknál és fi-zikai dolgozóknál. Ennek az élménykörnek a kedveltségénél számottevő eltérések nem ta-paszthatók.

A „háborús realizmus” élménykör a húsz éven felüliek és a szellemi foglalkozásúak köré-ben olvasottabb, és a diplomások körében a legolvasottabb. Kedveltségénél eléggé jelentős eltérések is rögzíthetők, mint ezt az élménykört legjobban és legkevésbé kedvelő csopor-tok is érzékeltetik:

20–29 éves diplomások	+0,40
átlagos kedveltség	+0,27
50 éven felüli fizikai foglalkozású férfiak	–0,00
15–19 éves fizikai dolgozó és szakmunkás- tanuló nők	–0,04
30–49 éves fizikai dolgozó nők	–0,12

Úgy tűnik, jóval inkább ezek a regények képezik a fiatal értelmiségiek igazi *szóra-koztató* olvasmányát, mint a krimi. A fizikai dolgozók körében első pillanatra zavarbaej-tően eltérő ennek az élménykörnek a kedveltsége, az életkor bekapcsolódásával azonban egyértelműbbé válik a kép, ugyanis a 20–29 évesek körében +0,28 a kedveltségi mutató,

² Ne feledjük, itt annak a rétegnek a könyvtárat használó elitjéről van szó!

míg az összes fizikai dolgozónál +0,15. Ez a réteg a legiskolázottabb a fizikai dolgozók körében, és hogy éppen az iskolázottságnak van itt komoly szerepe, azt mi sem bizonyítja jobban mint az, hogy az érettségizett férfi fizikai munkásoknál már +0,46 a „háborús realizmus” élménykör kedveltségi mutatója.

Emlékeznek bizonyára olvasóink, hogy milyen feltűnően alacsony volt az átlagosnál olvasottabb „*mai magyar realizmus*” élménykör kedveltsége. Kérdés, mely rétegek felelnek ezért elsősorban. Nos, a férfiak és nők, a fizikai és a szellemi foglalkozásúak között ebben a tekintetben nincs különbség, itt az életkor és az alkotó jellegű munka lesz a választóvonal:

30 évesnél idősebb diplomás férfiak	-0,07
30 évesnél idősebb diplomás nők	-0,15
átlagos kedveltség	<u>-0,27</u>
20–29 éves diploma nélküli szellemi munkát végzők	-0,38
15–19 éves szakmunkástanulók és fizikai dolgozók	-0,48

Persze másként alakulhat a magyarázat, ha az élménykörben szereplő Rozsdatemetőre, másként, ha az Iszonyra, megint másképpen, ha a Rokonokra gondolunk. Ami kirajzolódni látszik a több változós elemzésből: a valósággal való szembesülés, a lélektani realitásokkal való szembenézés feltételei között feltétlenül szerepel az *élettapasztalat, a hazai társadalmi összefüggések áttekintésének és a különféle társadalmi és lélektani illúziók felszámolásának igénye* is. Ennek az igényegyüttesnek a valószínűsége éppen azoknál a legnagyobb, akik körében ez az élménykör a legmelegebb fogadtatásra talált.

A „*mai külföldi realizmus*” élménykör jóval olvasottabb a húsz éven felüli korosztályok, a szellemi munkát végzők, a legolvasottabb a diplomások körében. Kedveltségében alig érzékelhetők számottevő különbségek, mindössze három réteg akad, ahol az átlagosnál (+0,01) valamivel kedveltebb ez az élménykör: a középiskolás fiúk (+0,15), a 30–49 éves diplomás nők (+0,20) és az 50 éven felüli diplomás férfiak (+0,28).

A „*modern*” olvasatú művek rendkívül alacsony átlagos kedveltségéért (–0,26) elsősorban a 30 éven felüliek, a nők és a fizikai munkát végzők felelnek:

20–29 éves diplomások	-0,01
15–49 éves diploma nélküli szellemi munkát végző férfiak	-0,08
átlagos kedveltség	<u>-0,26</u>
50 évesnél idősebb szellemi munkát végző férfiak	-0,40
30 évesnél idősebb fizikai dolgozók	-0,43
30–49 éves szellemi munkát végző nők	-0,49
50 évesnél idősebb szellemi munkát végző nők	-0,65

Figyelemre méltóak a melléktendenciák is: az idősebb munkásnők (ne feledjük, a könyvtárba járó elitjükről van szó!) *nyitottabbak* ezzel az olvasmánytípussal szemben, mint szellemi foglalkozású társaik, ugyanez vonatkozik a középiskolás lányokra, javukra a középiskolás fiúkkal szemben.

A „*sci-fi*” élménykör a férfiak körében jóval olvasottabb (30%), mint a nők körében (16%), a különböző korcsoportok, valamint a fizikai és szellemi munkát végzők között ebben az esetben nem tapasztalhatók eltérések. Kedveltsége alapján is elsősorban férfi élménykör ez, bár itt az eltérés kisebb, mint az olvasottsága esetében. A legmelegebb fogadtatásra a 15–49 éves diploma nélküli szellemi munkát végző férfiak körében (–0,04) talált ez az élménykör, a leghűvösebbre pedig az 50 éven felüli szellemi dolgozók körében (–0,39) és a szakmunkáslányok és 15–19 éves fizikai munkát végző nők körében (–0,40).

Az élmény-univerzum társadalmi rétegzettsége

Tizenegy mű kapcsolataival szeretnénk szemléltetni, hogy az „*össztársadalmi*” *irodalmi élmény-univerzum* milyen eltéréseket mutat rétegenként, már csak azért is, mert az egyes élménykörök kedveltségének magyarázata közben a nyomok errefelé vezettek. A következő táblázatban az *össztársadalmi élményuniverzumának* kitüntetett pontjait mutatjuk be. A kapcsolatok erősségét plusz és mínusz jelekkel érzékeltetjük.³ (A kitüntetett pontok: Berkesi Húszévesek, Bulgakov A Mester és Margarita, Dallos Aranycset, A nap szerelmese, Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés, Dumas Gróf Monte Christo, Kosztolányi Édes Anna, Mitchell Elfújta a szél, Passuth Esőisten siratja Mexikót, Rejtő A tizennégykarátos autó, Sánta Húsz óra, Tolsztoj Anna Karenina című regénye)

Néhány kapcsolat magyarázatra szorul. A Bulgakov- és a Rejtő-regény „rokonságának” oka a humor lehet. A Dumas- és a Tolsztoj-regény pozitív kapcsolatának a magyarázata az Anna Karenina lehetséges – és gyakran meg is valósuló – romantikus-érzelmes olvasata. A Berkesi és a Kosztolányi regény hasonló olvasata talán az Édes Annában és a Húszévesekben is előforduló erőszak-motívumaival magyarázható. A többi pozitív és negatív kapcsolat, úgy véljük, magáért beszél.

Vessük most össze az „*össztársadalmi*” élmény-univerzum eme kitüntetett pontjait a könyvtárba járó *fizikai dolgozók* élmény univerzumának hasonló pontjaival. A felkiáltó jelek a jelentősebb (két fokozatú) eltéréseket jelzik.

Az eltérések mértéke figyelemre méltó. Feltűnő az erős Rejtő–Bulgakov és Tolsztoj–Mitchell kapcsolat, ami arra utal, hogy ugyancsak lehetséges az előbbi burleszk- és az utóbbi lányregény-olvasata. Mindezt csak erősíti a negatív előjelű Bulgakov–Dosztojevszkij és Bulgakov–Tolsztoj kapcsolat. A Berkesi–Kosztolányi együttjárás az Édes Anna lehetséges „társadalmi lektűr” olvasatára utal, amit csak erősít a pozitív előjelű Dumas–Kosztolányi viszonylat.

Egy szellemi foglalkozású réteg, a *pedagógusok* élmény-univerzumával szembesítjük most az „*össztársadalmi*” élmény-univerzumot:

³ A Goodmann–Kuuskal féle gamma különböző erősségű értékeiről van szó: 0,3-tól 0,39-ig: + jel, 0,40-től 0,49-ig ++ jel, stb.; 0,0-tól –0,09-ig – jel, –0,10-től –0,19-ig – – jel stb.

	BE	BU	DA	DO	DU	K	M	P	R	S	T
<i>BERKESI</i>	~~X~~	~~X~~	++		++	+	+				
<i>BULGAKOV</i>		~~X~~		+			---	---	+		
<i>DALLOS</i>	++		~~X~~		++		+++				
<i>DOSZTOJEVSZKIJ</i>		+	~~X~~	~~X~~	~~X~~	++					++
<i>DUMAS</i>	++		++		~~X~~		++	++	++		+
<i>KOSZTOLÁNYI</i>	+			++	~~X~~	~~X~~				++	++
<i>MITCHELL</i>	+	---	++++		++		~~X~~	~~X~~		+	+
<i>PASSUTH</i>		---			++			~~X~~			
<i>REJTŐ</i>		+			++			~~X~~	~~X~~		
<i>SÁNTA</i>								+		~~X~~	
<i>TOLSZTOJ</i>				++	+	++	+				~~X~~

	BE	BU	DA	DO	DU	K	M	P	R	S	T
BERKESI	X		!		++	+++!	+++!				
BULGAKOV	•	X		--!			!	!	++++!		--!!
DALLOS	!	X	X		++		++++		-	--!!	+
DOSZTOJEVSZKIJ		--!	X	X	X	+++		+	-	+	++
DUMAS	++		++		X	++!	++	+	+++	+	++
KOSZTOLÁNYI	+++!		+++	+++!		X			+	++++!	+
MITCHELL	+++!	!	++++		++		X	-		-	++++!
PASSUTH		!		+	+		X	X		++	
REJTŐ		++++!	-	-	+++	+			X		
SÁNTA			-----!	+	+	++++!		++		X	
TOLSZTOJ		--!!	+	++	++	+	++++!			X	X

	BE	BU	DA	DO	DU	K	M	P	R	S	T
<i>BERKESI</i>	~~---~~ !	~~---~~ !			!	!-		++!			
<i>BULGAKOV</i>	~~---~~ !	~~---~~ !	-		~~---~~ !		---	---		+	
<i>DALLOS</i>		-	~~---~~ !	+	+		!		-	++!	
<i>DOSZTOJEVSZKIJ</i>			+	~~---~~ !	~~---~~ !	+	~~---~~ !		+		+++
<i>DUMAS</i>	!	--!	+		~~---~~ !		!	!	+		
<i>KOSZTOLÁNYI</i>	-!			+	~~---~~ !	~~---~~ !	+	+			++
<i>MITCHELL</i>		---	!	~~---~~ !	!	+	~~---~~ !	+	-	!-	!-
<i>PASSUTH</i>	++!	---			!	+	+	~~---~~ !	~~---~~ !	!-	!-
<i>REJTŐ</i>			-		+		-		~~---~~ !		+
<i>SÁNTA</i>		+		++!			~~---~~ !	!-	~~---~~ !	~~---~~ !	
<i>TOLSZTOJ</i>				+++			~~---~~ !		!-	+	~~---~~ !

A pedagógusok élmény-univerzuma még több ponton tér el az „össztársadalmi” élmény-univerzumtól, mint a fizikai dolgozóké. A lektűrök és a magas esztétikai értékű művek olvasata ebben a rendszerben eléggé élesen elválik. Jobban jellemzik ezt az élmény-univerzumot a kizárások mint a kapcsolatok, a fizikai dolgozók esetében pedig éppen fordított volt a helyzet. Más tekintetben is: a fizikai dolgozóknál az értékes irodalom és a lektűr olvasatai sokkal gyakrabban kerültek azonos élménykörbe.

Az élménykörök kapcsolódása az élmény-univerzumban

A tizenöt élménykör kapcsolatait bemutató táblázaton az előjeles számok a vonzások és tasztítások erősségét jelzik.⁴

Észrevehető, hogy az olvasottabb, másszóval az „alap-olvasmányok” olvasatait tartalmazó élménykörök esetében nagyobb a pozitív kapcsolatok száma. Úgy tűnik, legtöbb pozitív kapcsolatával a „klasszikus realizmus” élménykör foglalja el leginkább a közép-helyet. Öt élménykör meglehetősen szorosan kapcsolódik egymáshoz: a három „realizmus” és a két „romantika”. Ehhez a „romantika-realizmus” élménykör-csoporthoz a „klasszikus realizmuson” keresztül kapcsolódik a „modern”; a világirodalmi olvasatokat tartalmazó „európai romantika”, „klasszikus realizmus” és a „mai külföldi realizmus” élménykörökön keresztül a „háborús realizmus”, és a „klasszikus” élménykörökön („nemzeti romantika”, „európai romantika”, „klasszikus realizmus”) keresztül a különböző „lektűr” élménykörök, azok közül is elsősorban a „kulturális lektűr”. A másik, hasonlóan szoros élménykör-csoport a „krimi” és a „kalandregény” élménykör együttese, ami megerősíti azt a már többször megkockáztatott feltevést, hogy a magyar krimi-olvasók többsége kalandregényként, és nem agytornaként olvassa a krimit. Ez az élménykör-csoport jóval kevésbé kapcsolódik más élménykörökhöz, mint a „romantikus-realizmus” élménykör-csoport, csupán vékony szállal az „európai romantika” élménykörhöz, és valamivel szorosabban a „sci-fi” élménykörhöz. A „sci-fi” élménykör eléggé magányos, a „krimi-kaland” élménykör csoporton kívül csak az „európai romantika” élménykörhöz kapcsolódik, eléggé laza szállal. Lazább szálakkal kapcsolódnak egymáshoz, mint a „romantika-realizmus” élménykör-csoport tagjai a különböző „lektűr” élménykörök. Közülük a legjobban a többenél magasabb esztétikai értékű „pszichológiai lektűr” élménykör „lóg ki”. Sajátos *hid-pozíciót* foglal el a „háborús realizmus” élménykör, amely szoros szálakkal kapcsolódik a „lektűr” élménykör-csoporthoz, a „romantika-realizmus” élménykör-csoporthoz, és még a „modern” élménykörhöz is. A „modern” élménykör rendelkezik legkevesebb pozitív és a legtöbb negatív kapcsolattal. Ebből és ebbe az élménykörbe a legnehezebb az átjárás, mivel csupán a „háborús realizmus” és a „klasszikus realizmus” élménykörökhöz kapcsolódik, de csak vékonyabb szálakkal.

⁴ Ha a Pearson-féle korrelációs együttható erőssége +0,21 és +0,30 között van 1, ha +0,31 és +0,40, akkor 2 stb. -1 szerepel ha az együttható értéke -0,01 és -0,05 között van, -2, ha -0,06 és -0,10 között stb.

Élménykörök	rl	tdl	kl	pl	töl	ka	kr	sc	er	nr	klr	mmr	mkr	hr	m
„régí lektűr”			2		2	-1		-1	1	1	2			1	-2
„társadalmi lektűr”			2	1						1	1		-1		-2
„kulturális lektűr”	2	2		2	1	-1			1		2	1	1	2	-1
„pszichológizáló lektűr”			2								1			2	
„történelmi lektűr”	2		1						2	1	1		1	1	-1
„kalandregény”	-1		-1				2	1	1			-1	-1		-1
„krimi”						2		1	1						
„sci-fi”	-1					1	1		1						
„európai romantika”	1		1		2	1	1	1		3	2	1	2	2	-1
„nemzeti romantika”	1	1			1				3		2	2	2		-1
„klasszikus realizmus”	2	1	2	1					2	2		3	3	2	1
„mai magyar realizmus”			1			-1			1	2	3		2		
„mai külföldi realizmus”		-1	1		1	-1			2	2	3	2		1	
„háborús realizmus”	1		2	2	1				2		2		1		1
„modern”	-2	-2	-1		-1	-1			-1	-1	1			1	

Kikre számíthat a mai magyar próza?

1975. októberében Béládi Miklós, Bodnár György, Szabó B. István és Szabolcsi Miklós a rádió mikrofonja körül prózairodalmunk újabb fejezetéről beszélgetett.¹ Szóba kerültek az olvasók is: mint megrendelők, kritikusok, szenvedő alanyok, távollétükkel tüntetők. Szó esett róluk mint „olvasói közvéleményről”, akik türelmetlenül várják a szintetizáló érvényű regényt, akik az érdektelen, beszűkült világú izgalomtól mentes mai magyar prózára panaszkodnak (Szabó B.), akik a közelmúltról szóló, mélyreható, igaz magyar történetet várják (Szabolcsi), akik csak akkor tudnak élni az egyre gyakoribb, az életjelenségek gondolati megítélését szinte kikényszerítő parabolákkal és groteszk művekkel (Bodnár), ha ezek valóságtartalma érdekes, vonzó, izgalmas, máskülönben egyre szűkül az újtásokra figyelők, és egyre bővül a lektúrt fogyasztó olvasók tábora (Szabó B.).

A művekről szóló beszélgetésben a művet választó vagy mellőző, elfogadó vagy elutasító, megértő vagy félreértő, a művel önmagát igazoló, vagy bátran önmaga ellen fordító, az íróért rajongó, vele vitatkozó, vagy vele együtt társszerzőként dolgozó olvasók természetesen nem kaphattak nagyobb teret, fontosabb szerepet. Sokszínű együttesük helyett az „olvasói közvélemény” képviselte őket.

Ami a mai magyar prózairodalom körét illeti, elfogadom az idézett beszélgetés normáit; a legutóbbi tizenöt évet és azokat a szerzőket (és műveket), amelyek a beszélgetésben elhangzottak. (Akik között természetesen sem a lektúrirodalom, sem pedig a „középszerű irodalom” képviselői nem szerepeltek.)

Kikből áll ennek az irodalomnak (Balázs József, Cseres Tibor, Déry Tibor, Galgóczi Erzsébet, Hernádi Gyula, Kardos G. György, Kertész Ákos, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Sánta Ferenc, Örkény István, Szabó Magda és társaik műveinek az „olvasói közvéleménye”? Természetesen olvasóiból, kínálkozna a válasz. Igen ám, de kit tekinthetünk olvasójának, hány olvasmány elegendő ehhez? Arról sem szabad elfeledkezni, hogy olvasói között tudatos mellőzői és nem ismerői keverednek. Másként kell megfogalmazni a kérdést: van-e olvasótábora vagy csak szurkolói a mai magyar prózairodalomnak? Különböző típusainak, képviselőinek mekkora és milyen összetételű olvasóköre van? Bővíülhet vagy szűkül ez a kör?

¹ Olvasható a Jelenkor 1976. I. számában

A *prózaíró* és a *prózairodalom* más „halmazállapotban” is jelen lehet a köztudatban, mint divatos olvasmány. Jelen van mint a magyar labdarugás kérdéséhez hozzászóló szakértő, vetélkedő zsűrijének elnöke, népszerű film forgatókönyvének szerzője, mégis talán legfontosabb formája ennek a jelenlétnek, ott lenni a legnépszerűbb olvasmányok szerzői között.

Össztársadalmi léptékű adatunk a *divatos olvasmányokról* csupán a vizsgált korszak elejéről, 1964-ből van.² Az év legolvasottabb szerzői között csak a 10. helyen jelent meg kortárs magyar író: Fejes Endre. Az első húsz között még hárman követték: Passuth László, Illés Béla és Szabó Magda. Míg Passuth, Illés Béla és Szabó Magda sikeres szerzőnek, Fejes egy sikeres mű szerzőjének nevezhető, hiszen az év ötven legolvasottabb könyve között a Rozsdatemető az egyetlen kortárs irodalmi mű. A magyar olvasástörténetben kevés regény dicsekedhet ilyen sikerrel. 1968-ban az *ipari munkások* nyilatkoztak az éppen elolvasott és a legnagyobb élményt jelentő könyvekről.³ A legutoljára olvasott könyvek között leggyakrabban szereplő tíz könyvből három is akadt kortárs írótól, aki mindhárom esetben Berkesi András. Az első ötven között ezen kívül még két Berkesi- és egy Passuth-regény található. Hiányozna a Rozsdatemető? Az év legolvasottabb könyvei között ugyan nem szerepel, de más „halmazállapotban” jelen van a munkásolvasók tudatában: a legnagyobb élmények között. Arról van szó, hogy 1968-ra a Rozsdatemető ennél a rétegnél már lefutott olvasmány: már minden harmadik munkás és minden második olvasó munkás elolvasta. (A Húsz órát ekkor még csak minden hatodik, az Iszonyt pedig csak minden hetedik munkásolvasó olvasta.) A Rozsdatemető – mely 1964-ben a munkások körében is az év olvasmányai között szerepelt – nemcsak a többség által olvasott, hanem a mércévé váló (legemlékezetesebb élményt jelentő) művek közé is bekerült, meghozza az előkelő 13. helyre. A kortársi prózából csak a 6. helyet elfoglaló Sellő a pecsétgyűrűn előzi meg. A kortárs magyar prózából Fejes az egyedüli vetélytársa a lektűrnek ebben az olvasórétegben. A munkásolvasók nagy élményei között Berkesi művei nagyobb súllyal szerepelnek, mint az egész kortárs magyar irodalom, a lektűr pedig tízszer nagyobb arányban, mint a művészi próza.

Más képet mutat az *értelmiség és a mai magyar próza kapcsolata* az 1969-es adatok alapján.⁴ A munkásoknál a vizsgálat évében (1968-ban) legolvasottabb ötven könyv között csak 6 volt kortárs magyar író műve, az értelmiségiekénél 20, de akár a munkásoknál – ahol 6 közül 5 lektűr volt – az értelmiségiek között is a lektűr volt túlsúlyban, meghozza háromszor nagyobb arányban. A 21. helyen álló Elbocsátott légiót, a 22. helyet elfoglaló Iszonyt és a 24. helyre kerülő Rozsdatemetőt három Berkesi-, három Szilvási- és két Passuth-regény előzi meg. A maradandó élmények között az értelmiségnél sem található több mai magyar prózai mű, mint a munkásoknál, de a lektűr és a művészi alkotások aránya kedvezőbb: nagyjából egyensúlyban vannak. Szimbólikusnak tűnik, hogy a nagy élmények közé legmélyebbre gyökerező két kortárs magyar prózai mű a 15. és 16. helyen álló Iszony és Sellő a pecsétgyűrűn. A Rozsdatemető a 31., az Egyszál magam a 37., az Irgalom pedig a 38. helyet foglalja el a nagy élmények sorában. A Rozsdatemető

² MÁNDI Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon. Bp. 1965. KTKK.

³ KAMARÁS István: A munkások és az olvasás. Bp. 1969. NPI.

⁴ KAMARÁS István – POLÓNYI Péter: i.m.

ennél a rétegnél is fontos olvasmány, de az értelmiségnél a kortárs magyar irodalom legfőbb követe Németh László.

A két rétegnek a kortárs magyar prózairodalommal való kapcsolatát összevetve még egy jellegzetes eltérést lehet észlelni: az értelmiségi rétegben a napi olvasmányok és a maradandó élmények – elsősorban az esztétikai érték tekintetében – eléggé eltérő képet mutatnak. Annak, hogy az értelmiség az olvasmányjaiban komoly súllyal szereplő lektúrból eléggé keveset (kevesebbet mint a munkások) emelt át maradandó élményei közé, a valott szigorúbb mércén kívül a mérce ismerete és a jobb színben feltűnés óhaja is oka lehet. A munkásoknál Berkesi és Fejes, az értelmiségnél Berkesi, Szilvási, Passuth és Németh László képviseli a kortárs magyar írókat olvasmányaikban.

A *középiskolásoknál* sem kedvezőbb a helyzet. Szállítsuk lejjebb a mércét. Hány kortárs magyar prózaíró említ legalább minden századik budapesti középiskolás diák? Mindössze négyet! Berkesit minden ötödik, Szilvást minden harmadik, Fehér Klárát és Németh Lászlót minden nyolcvanadik diák sorolja a nagy élmények közé.⁵ Egy másik felmérésben⁶ 1967-ben ugyanez a réteg a „Kitől szokott olvasni a mai magyar prózaírók közül”? kérdésre is válaszolt. Kilenc kortárs magyar író említett a válaszolóknak legalább egy százaléka: Berkesi, Németh László, Szilvási, Fejes, Passuth, Sánta, Fekete István, Szabó Magda, Kolozsvári Grandpierre. A kilenc író nem egy súlycsoportba tartozik: Berkesire, Szilvásra és Passuthra kétszer annyi szavazat jut, mint a másik hat íróra. Ennél a rétegnél hasonlókat állapíthatunk meg, mint az értelmiségieknél: Fejes náluk is jelen van, de a réteghez igazán közel álló író – az értelmiségieknél is jelen levő három lektúráíró gyűrűjében – Németh László. A mai magyar irodalommal szorosabb kapcsolatot tartó szimpátiázások, különcök és ingyencek rendhagyó csoportjai mellett a diákoknál is csak szurkolókat találhatunk, táborot nem.

Valamivel kedvezőbb a helyzet a *pedagógusoknál*⁷ Az 1970-ben olvasott művek között egyensúlyban van a lektúr és a művészi irodalom. A húsz legolvasottabb szerző közül 9 kortárs magyar író, sorrendben Berkesi, Passuth, Németh László, Szilvási, Szabó Magda, Moldova, Jókai Anna, Fehér Klára, Fejes. Fejes ennél a rétegnél is jelentkezik, de a rétegre jellemző öt író – a legkedvesebb írók sorában a 2., 4., 5., 10. és 13. helyet elfoglaló – Németh László, Berkesi András, Passuth László, Szilvási Lajos és Szabó Magda.

Felvethetné valaki, hogy más lenne a kép, ha a valamennyi rétegből csak a *rendszeresen olvasókat* választanánk ki. Lehetséges, hogy az „alig olvasók” rontják el a kedvező képet. Mivel az „igazi” olvasókról – teljesen érthetően – még nem készült felmérés, be kell érünk a városi könyvesboltokban vásárló⁸ és a könyvtárakat látogató olvasókkal. 1968-ban a városi könyvesboltokban vásárlók legkedveltebb prózaírói között a már megismert nevek szerepelnek: Berkesi (a 2. helyen), Német (3.), Passuth (5.), Szilvási (10.), Szabó M. (16.), Fehér K. (20.), Moldova (22.), Fejes (30.). 1970-ben a közművelődési könyvtárakban – a kölcsönzött, keresett és előjegyzett könyvek alapján – Szilvási (2.), Berkesi (3.), Jókai A. (7.), Szabó M. (9.), Moldova (11.), Kolozsvári G. (12.), Passuth (20.). Itt sem találkozhatunk új névvel.

⁵ GEREBEN Ferenc: Középiskolások és a könyv. Bp. KTK. 1968.

⁶ GAZSÓ Ferenc – PATAKI Ferenc – VÁRHEGYI György: Diákéletmód Budapesten. Bp. 1971. Gondolat.

⁷ TÁNCZOS Gábor: A pedagógusok és a szépirodalom. Bp. 1972. NPI.

⁸ GEREBEN Ferenc: A mai magyar irodalom és az olvasók. – A könyv, 1970. 3. sz.

A rádióbeszélgetésekben elhangzott írónevek közül mindössze öttel találkozhatunk a hatvanas évek végén legnépszerűbb olvasmányok között (Sánta, Fejes, Moldova, Németh L. és Szabó M.). Megállapíthatjuk, hogy a kortárs magyar irodalomnak ebben a másfél évtizedében kevés olvasói ünneplésben volt része. Nem túlzás ez? Hiszen a mai magyar prózát megvásárolják, kölcsönzik a könyvtárakból. Nincsen olyan író, aki ne tudna maga mögé sorakoztatni néhány száz szimpatizánst. Jó csengésű címek, lelkes ajánlások, ügyes üzleti fogások is olvasóhoz juttatnak paragon heverő könyveket. Meg kell vizsgálni – már amennyire ez lehetséges – a mai magyar próza mindennapjait is.

Maradjunk még a *legnépszerűbb íróknál*, de tegyük fel a kérdést másképpen, például így: „Az elmúlt öt évben megjelent mai magyar prózairodalomból melyik öt mű örvendett a legnagyobb népszerűségnek?” Ezt a kérdést 1976-ben – tehát az 1971–1975-ös időszakra – 56 közművelődési könyvtárnak tette fel a Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Az utóbbi öt év mai magyar irodalmi könyvterméséből a következő húsz szerepelt legtöbbször a legnépszerűbbek között a kölcsönzések, keresések és előjegyzések alapján: Kertész Á. Makra (38 könyvtárban), Déry Képzelt riport ... (18), Berkesi Siratófal (15), Lakatos M. Füstös képek, Nemeskürty Requiem..., Fejes Jó estét nyár... (9–9), Csörsz Síríg tartsd a pofád, Sütő Anyám könnyű álmot ígér, Végh A. Miért beteg a magyar futball? (8–8), Galgóczi Pókháló (7), László–Bencsik Történelem alulnézetben, Gál György S. Honthy Hanna, Szilvási Ördög a falon (6–6), Szilvási Légszomj, Jókai A. Tartozik és követel (5–5), Berkesi Akik nyáron is fáznak (4), Szilvási Vízválasztó, Moldova Malom a pokolban (3–3). A szerzők sorrendje pedig így fest: Kertész Á. (39 könyvtárban), Berkesi (25), Déry, Moldova (19–19), Szilvási (16), Fejes (11), Jókai A., Galgóczi (10–10), Lakatos M., Nemeskürty, Csörsz (9–9). Ez a kép kedvezőbb, mint az eddigiek. Több új név bukkan fel, a művészi érték túlsúlyba került a lektúrával szemben. Ennek egyik oka az lehet, hogy az utóbbi időben több „izgalmasat” és „érdekeset” kínált a kortárs magyar próza, mint a Rozsdatemető óta eltelt időszakban. A Makra, a Képzelt riport, a Füstös képek, a Történelem alulnézetben és természetesen a Miért beteg a magyar futball nemcsak a könyvtárakban volt népszerű, közülük azonban csak a Makra pályázhat a Rozsdatemetőéhez hasonló sikerre. Nem szabad elfelejteni, mit is jelent könyvtárban népszerűnek lenni. Esetleg „csak” annyit, hogy a fiatalok (a Csörsz-regény esetében), vagy az értelmiségiek (a Sütő-regény esetében), vagy „csak” ez a két réteg (a Képzelt riport esetében) keresi, viszi, dicséri ezeket a műveket, vagyis a könyvtárba járó szurkolóik. Ez sem kevés, sőt előjele lehet egy kedvezőbb olvasástörténeti korszaknak.

Nem esett még szó érdemben arról, hogy *mely rétegek olvassák a mai magyar irodalmat*. Az alábbi két táblázat négy mai magyar regény társadalmi lenyomatát érzékelteti, igaz, csak közművelődési könyvtárakat használók körében.⁹

Ami a *művek olvasottságát* illeti, fontos tudni, hogy a felmérés időpontjában a Makra még újdonság volt. Ettől még nem kevésbé érdekesek ezek az adatok, hiszen egy regény olvasástörténetének kezdeti szakaszáról tudósítanak. Jól érzékelhető, hogy ezt a művet az egyetemi hallatók vették észre leghamarább. Persze, ez nem csak gyorsaság, bátorság kérdése is. Köztudomású, hogy az olvasók döntő többsége idegenkedik az újtól, nem szeret

⁹ Élményalakzatok I. adattárából.

	Fejes Rozsdatemető		Szabó M. Disznótör		Kertész Á. Makra		Sánta Húsz óra	
	Olvasók %-a	Tet- szés- index	Olvasók %-a	Tet- szés- index	Olvasók %-a	Tet- szés- index	Olvasók %-a	Tet- szés- index
összes könyvtártag	80	1,03	21	0,88	18	1,14	65	0,72
férfiak	79	1,05	16	0,77	16	1,12	61	0,77
nők	81	1,01	25	0,99	20	1,16	70	0,67
20–24 évesek	89	1,08	15	0,92	25	1,40	77	0,62
40–49 évesek	86	1,00	27	1,00	21	1,19	65	0,93
60–69 évesek	73	1,02	32	0,78	14	0,78	51	0,78
mezőgazd. fiz. munkások	77	1,10	23	0,75	6	1,33	59	0,60
ipari szakmunkások	75	1,06	14	1,13	17	1,16	58	0,59
adminisztrátorok	83	0,86	23	0,95	21	0,93	68	0,61
technikusok	86	1,04	20	0,92	26	1,24	68	0,68
középiskolások	74	1,04	9	0,76	21	1,21	62	0,71
szakmunkástanulók	62	1,21	11	0,50	6	1,66	45	0,85
egyetemi hallgatók	93	1,14	7	1,00	59	1,58	90	0,92
pedagógusok	93	0,92	20	0,70	25	1,11	82	0,68
mérnökök	84	0,91	20	0,75	19	0,93	66	0,92
háztartásbeliek	83	1,14	27	1,21	13	0,71	73	1,05
1–7 osztályt végzettek	75	1,14	26	1,20	8	1,12	56	0,66
8 osztályt végzettek	74	1,08	19	0,90	15	0,95	57	0,69
középiskolát végzettek	87	1,01	20	0,93	27	1,20	71	0,65
diplomások	89	0,96	20	0,75	23	1,05	80	0,84

* A tetszésindex – amely mínusz 1 és plusz 1 közötti értéket vehet fel – a nem tetszett (–1) tetszett (+1) és nagyon tetszett (+2) minősítések összegezése.

kockáztnak, „jó könyveket” szeret olvasni. Kertész Ákos regényének, úgy tűnik, legalább népes szurkolótáborra lesz, elsősorban a fiatalok közül. Hasonló állapítható meg a már több mint tízéves olvasástörténettel rendelkező Húsz óra esetében. Olvasótáborról – sokféle olvasót tömörítő tábor értelmében – leginkább Fejes és legkevésbé Szabó Magda regényénél beszélhetünk. Fejes regényének olvasottsága egy-két könyvtári rétegnél megközelíti a telítettséget. A Disznótör esetében nemcsak bizonyos korosztályok és foglalkozási rétegek, hanem még a férfiak tartózkodásával is számolni kell. Ennek oka nem az író személye, hanem az író mivolta. Ez a hátrányosan megkülönböztető csoportnorma nemcsak a nőírókkal, hanem a női nevet tartalmazó címekekkel, de még a női szerepre (kivételesen a kurtizán!) utaló címekekkel szemben is érvényesül. Még a diplomás férfi olvasók körében is. Mindez még nem magyarázza meg a Disznótör alacsony olvasottságát, hiszen a könyvtárba járó nők közül is csak minden negyedik vette kézbe ezt a regényt. Feltehetően szokatlan szerkesztésmódja, stílusa miatt.

Mielőtt a fogadtatásra mutató indexekből kirajzolódó tanulságokat vennénk szemügyre, fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy az alacsony tetszésindex nem csupán elutasítást jelent, egyben kritikus fogadtatást is. Fontos tudni, hogy egyes rétegek (a mezőgazdasági fizikai dolgozók és a nyugdíjasok) liberálisabbak, más rétegek (az egyetemi hallgatók és a mérnökök) szigorúbbak olvasmányaikkal. Minderre figyelve meg lehet állapítani, hogy mind a négy regény eléggé hűvös fogadtatásra talált. Az átlagos tetszésindex – 150

regény fogadtatása alapján – 1,20, a legnépszerűbb olvasmányok – Egri csillagok, Gróf Monte Christo, Légy hű önmagadhoz – tetszésindexe pedig 1,60 körüli érték. A Rozsdatemető tanulságos példa arra, hogy mennyire nem elegendő egy mű társadalmi lenyomatához csupán divatját és sikerét ismerni. Sikere nem osztatlan siker, nem annyira a kedvelt, mint inkább vitatott művek közé tartozik, de semmi esetre sem a közömbösen fogadott művek közé. Márpedig a kortárs magyar irodalomból jó néhány áldozatot szedett a „gyilkos” közömbösség. A Rozsdatemető olvasótáborában egységes, hogy fogadtatása a különböző rétegeknél csak kisebb eltéréseket mutat. Valamennyi rétegnél vitatott, de hasonló mértékben. Szabó Magda népszerűsége és a Disznótör hűvös fogadtatása közötti ellentmondás feloldható. Szabó Magda nem egyetlen regényével lett népszerű. Regényeinek fogadtatása különböző hőfokú. Ennek a regénynek a „pártfogói” a könyvtártagok körében elsősorban a nők, az alacsonyabb végzettségűek, a középkáderek és a háztartásbeliek. (Az a meglepő tény, hogy a mezőgazdasági fizikai dolgozók közül ennyien olvasták ezt a regényt, valószínűleg félrevezető címével magyarázhatjuk. Feltevésünket fogadtatása is megerősíti.) A Makra fogadtatása nagyjából ugyanolyan képet mutat, mint kiválasztása. Kivételt képeznek a szakmunkástanuló és a mezőgazdasági fizikai dolgozó könyvtártagok, akik közül nagyon-nagyon kevesen mertek kockáztatni, de akik elolvasták, a regény fanatikus hívei lettek. A Makra szurkolótáborában más képet mutat, mint a Rozsdatemető olvasótáborában. A regényt elfogadják (20–24 évesek, a szakmunkástanulók és az egyetemi hallgatók) és a regény ellen tüntetők (a 60–69 évesek és a háztartásbeliek) mellett langyos-közömbös (adminisztrátorok) és vitatkozó olvasórétegek is találhatók. Megint más eset a Hűz óra. Az olvasottabb mai magyar regények közül ez az egyik legvitatottabb. Olvasottsága már-már olvasótáborról tanúskodik, de olvasók közül olyan sokan utasítják el, hogy nem nevezhetjük egyszerűen csak vitát kiváltó műnek. Nagyon érdekes, hogy nem kevés ellenzője mellett számottevő pártfogói akadtak ennek a regénynek: minden rétegből az a korosztály, „akikről szól a mű”, továbbá az egyetemi hallgatók, a műszaki és mezőgazdasági mérnökök.

A négy regény fogadtatásánál tapasztalható különbségekből a vizsgált szociológiai tényezők csak viszonylag kicsi hányadot magyaráznak meg, jut még bőven magyaráznivaló a szociálpszichológiai és lélektani tényezőknek is. Ezek közül ebben a kutatásban csak az olvasói aktivitásnak a szerepét vizsgálhattuk.¹⁰ A műveket elutasítók és tetszéssel fogadják olvasói aktivitása így fest:

	a művet nem olvasók	„nem tetszett” választ adók	„tetszett” választ adók	„nagyon tetszett” választ adók
Rozsdatemető	2,8	3,2	3,1	3,2
Disznótör	3,1	2,8	3,1	3,2
Hűz óra	2,9	3,1	3,2	3,5
Makra	3,0	3,0	3,4	3,7

¹⁰ Az olvasói aktivitást – vagyis az élmény feldolgozása és a mű értelmezése tudatos vállalásának fokát – 1–5-ös skálán érzékeltetjük. Az eljárás részletes ismertetését ld. Kamarás István: Az irodalmi érték esélye lektürolvasóknál. Bp. 1974. NPI. 47–48.1.

A könyvtártagok átlagos aktivitása 3,06 volt, így a műveket tetszéssel fogadók valamennyi mű esetében a szokásosnál aktívabb olvasók közül kerültek ki. A művet nem olvasók esete nem ennyire egyértelmű. Itt azt kell figyelembe venni, hogy a „nem olvasók” között a művet kerülők mellett a mű olvasását tervezők, vagy legalábbis nem ellenzők csoportjai fedezhetők fel. A Rozsdatemető és a Hűsz óra esetében a művet eddig még nem olvasók nagyobb része a mű elolvasását nem tervezők és a művet tudatosan kerülők közül kerül ki, elősorban a kevésbé aktív beállítódású olvasók közül. A „nem tetszett” választ adók csupán a Disznótor esetében mutatnak határozottabban passzív magatartást. Ne feledjük, a másik három regény a vitát kiváltó művek közé tartozik. A mű tagadása aktív formában is történhet.

A lényegüknél fogva több jelentésű, és ezért többféle értelmezésre lehetőséget adó irodalmi művek különböző társadalmi gyakorlatot folytató olvasókkal találkoznak. Az eredmény néha társszerzői szintű olvasói teljesítmény, sokszor félreértés, de minden esetben valamilyen értelmezés. Az a tény, hogy az „olvasói közvéleményben” a mai magyar irodalom milyen típusú művekkel együtt szerepel mint kedvelt vagy elutasított olvasmány, elárulhat valamit abból is, hogy hogyan értelmezik át. Másképpen megfogalmazva: milyen művekhez hasonlóan olvassák. A közművelődési könyvtárakat használók körében 150 regény *izléssalakatát* vizsgáltuk meg. A négy regény kevés olyan olvasóval rendelkezik, akik együtt kedvelik vagy utasítják el ezeket a műveket a lektúrral, a kalandregénnyel és a krimivel. Kissé leegyszerűsítve ez annyit jelent, hogy ezeket a regényeket művészi alkotásként, „saját árfolyamukon” olvassák. A hasonlóképpen fogadott, „rokon” olvasmányok köre csak részben azonos a négy műnél. A Rozsdatemető legközelebbi rokon-sága¹¹ Hűsz óra, Egy szolgálati út vége, Iszony, Néró, Megszületik augusztusban, A homok asszonya. Annak ellenére, hogy az olvasótáborral rendelkező regény olvasóinak jelentős része elősorban lektúrt kedvelő, a regényt tetszéssel fogadók többsége „rendeltetése” szerint olvasta, értelmezte ezt a regényt. Hasonlót lehet megállapítani a Makra esetében is. Ennek a regénynek, pontosabban élmény változatának, a 4447 című Jókai Anna-regény, a Rozsdatemetővel is rokon Böll-regény és a Mester és Margarita szerepel legközelebbi rokonai között. Béli Miklós arról beszélt az idézett rádióvitában, hogy a parabolának és a groteszknak versenyképes vetélytársa lehet a hagyományosabb szabású realizmus, ha képes a megújulásra. A Makra esete nemcsak erre, jó példa arra is, hogy ez a regény még a munkás tematikájú lektúrtól is elhódítja olvasókat. Ezt bizonyítja a Könyvtártudományi és Módszertani Központ másik vizsgálata.¹² Ugyanez a kutatás arra is figyelmeztet, hogy ez a regény munkás olvasói számára túlságosan modernnek számít, sok olvasójánál csupán azért, mert a szerző néha beleszól saját regényébe, és előrejelzi hőse tragédiáját. A leghűvösebben fogadott Hűsz óra rokonsága kissé eltérő képet mutat. Nehéz lenne „kapásból” különbözőbb regényeket felsorolni, mint ennek a regénynek a legközelebbi rokonai: az Árvíz Indiában, a 4446, a Harc a szalamandrakkal és az Iszony. Nem kell feltétlenül közös nevezőt keresni. Ennek a regénynek a szurkolótáborra különböző réte-

¹¹ 150 irodalmi mű közül, amelyek a közművelődési könyvtárak irodalmi kínálatát képviselték a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kutatásában.

¹² KAMARÁS István – KISS Endre – SOMORJAI Ildikó: A Makra és 116 olvasója. Bp. 1977. OSZK KMK.

gekhez tartozó ilyencekből tevődik össze. A polgári ízlésű lektúrt kedvelő, középkorú és középosztálybeli nők mellett ugyanúgy hozzájuk tartoznak, mint a modern lélektani regény különböző nemű és korú kedvelői. A leghűvösebben fogadott Húsz óra „élményholdudvara” sem hasonlít a másik hároméhoz: Carrie drágám, Csendes Don, Holt lelkek, Rozsdatemető, Boldog ember, Nagy utazás. Gogol, Móricz és Solohov részben a realista regényként értelmezésre, részben a nagy realizmus olvasóira utalnak.

Az Anna Kareninát érzélgős leányregényként, a háborús témájú Hemingway-regényeket kalandregényként olvassák sokan. Ez a négy regény ritkábban ad alkalmat ilyen „visszaélésre”. Ez nem egyértelműen kedvező tény, mert azt is jelenti, hogy a mai magyar regény ritkán szerepel a lektúrolvasókat művészi alkotásokhoz elkalauzoló átvetető olvasmányként.

A bevezetőben idézett beszélgetés résztvevői egyetértettek abban, hogy a mai magyar regény állapota bizonyos aggodalomra ad okot. Ugyanez mondható el a mai magyar irodalom olvasásáról. A két jelenség összefügg egymással, de nem okai egymásnak. A közös okozót ott kell keresnünk, ahová Bodnár György irányította a figyelmet, amikor avval magyarázta a messiásként áhított összefoglaló regény késését, hogy ehhez a magyar valóság még nem biztosította a nézőpontot. Elsősorban evvel magyarázható az is, hogy a magyar „olvasói közvélemény” csak nagyon kevés kortárs magyar műről érzi azt, hogy róla szól. A művészet nyelvének és szabályainak ismerete nem elég. Az is szükséges, hogy az olvasó mindennapi élete nézőpontot adjon. Jó példa az a kísérlet, amikor a Makrát olyan fiatal munkásokkal is elolvastattuk, akik a regény hőiséhez hasonlóan amatőr képzőművészek. Ők valóban saját regényüknek érezték, a művet olvasó hivatásos képzőművészek közül pedig még azok is idegenkedtek a műtől – a művészvilágot lejárató regényként értelmezve –, akik pályájukat fizikai munkásként kezdték. Így is feltehetjük a kérdést: Kinél van még esélye ennek a regénynek azokon kívül, akik maguk is átéltek Makra drámáját? Feltehetően annak a több százezer munkásnak, akik egy brigádban dolgoznak avval a több tízezer munkással, akik már megpróbálkoztak az esztétika törvényei szerinti alkotással. Persze, a kérdés is, a válasz is összetettebb. Más a probléma mellett élni (vagy a probléma mellett elmenni) és más átélni, továbbá fel is kell fedezni, hogy a problémához köze van Makra Ferenc vagy Hábetler Jani problémájának, és ez a felfedezés nemcsak azon múlik, hogy az olvasók ismeri-e a Makra-típusú regénynek a Rozsdatemetőtől is különböző nyelvét.

Kulcsár Szabó Ernő áttekinthető elemzésében¹³ megállapítja, hogy a kortárs magyar prózairodalom összetételében a megismerő-intellektuális, illetve az erkölcsi-orientáló értékek lépnek előtérbe a jelképes megjelenítést formailag is hangsúlyozó művekben. Az „egy az egyben” meséhez, az áttekinthető hősökhöz, az átélhető helyzetekhez, a harmonikus lezáráshoz szokott „olvasói közvélemény” számára az eddigieknél még nehezebb feladatot jelentenek ezek a művek, amelyek felett a kritika sokszor éppen az „egyszeri olvasó” nevében ítélezik. Elhamarkodottan. A modern novellák (Sánta és Örkény művei) befogadásának vizsgálata, ahol a befogadók 8 általánost végzett munkások voltak, meglepő méretű tartalékokra hívta fel a figyelmet.¹⁴ Minden könyvtárban, üzembn, lakó-

¹³ KULCSÁR SZABÓ Ernő: A magyar regény három évtizede. – Valóság, 1975. 5. sz.

¹⁴ KAMARÁS István: Olvasó kritikusok és kritikus olvasók. – Kritika, 1975. 2. sz.

telepen találkozhatunk olyan „egyszerű olvasókkal”, akik egy-egy esetben – amikor a mű elolvasásában érdekeltek – a hivatásos kritikusok teljesítményével egyenértékű értelmezéseket alkotnak. Méghozzá nem véletlenül, hanem szükségszerűen. Kétszerte-háromszorosa nagyobb kör ez, mint egy viszonylag nagy példányszámban megjelenő kortárs mű példánya. Ez a kör még „láthatatlan”, felfedezetlen. Ők még a szurkolókhoz és az ilyencekhez sem tartoznak. Még nem tudják magukról, hogy szerzőtársaik lehetnek Cseresnek, Dérynek, Galgóczinak, Sántának, Örkénynek és társaiknak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A tudományos-fantasztikus irodalom olvasói fogadtatása Magyarországon

A könyvtárak polcain „egymásról mit sem tudva” foglalnak helyet egymás mellett a múltban született, a más társadalmakban keletkezett és a helyi társadalom jelen pillanatában fogadó, azt bemutató művek. Az olvasónak egyet és mást elárulhat a szerző neve és a mű címe, de még abban az esetben sem sokat tud arról, hogy mikor, kiknek és kikhez tartozó író írta a művet, ha azt is tudja, hogy miről szól. Akkor jön létre az olvasó és a szerző között párbeszéd, ha a mű hozzá tud szólni az „itt és most”, vagyis az olvasó fejében levő „itt és most” problémájához. Ez az olvasói „itt és most” az olvasó munkamegosztásban elfoglalt helyén, korábbi életútján, korábbi olvasmányélményein és más tényezőkön átszűrve tükrözi a társadalmi egész „itt és most”-ját. Vannak olyan művek, amelyek több tucat ország több generációja „itt és most”-jára rímelnek, vannak olyanok, amelyek csak egy-egy időszak egy-egy rétegének mondanak valamit, végül vannak olyanok, amelyek adott helyen és időpontban teljesen a perifériára szorulnak. Más szempontból vannak viszonylag mozdulatlan és vannak „szemünk láttára” pozíciójukat változtató művek. A tudományos-fantasztikus művek nagy része ma Magyarországon éppen ebbe az alulról lefelé „mozgó” kategóriába tartozik.

Mind a művek megírását, mind kiválasztásukat, értelmezésüket és értékelésüket döntő mértékben befolyásolja *a jövőkép által is meghatározott jelenlét*. A tudományos-fantasztikus irodalom valóságos és lehetséges magyar olvasóinak jövőképe egy empirikus vizsgálat alapján eléggé szegényesnek tűnik.¹ Az áttanulmányozott képzelt (2000-ből keletkezett) életrajzok többsége a jelen mechanikus meghosszabbítása, az elképzelt életmód a jelen bőségesebb, kellemesebb, de újfajta értékeket alig tartalmazó változatai. Ritkán esik szó ezekben az életrajzokban a jövő társadalmáról, akkor is szinte kizárólag a technikai kulisszákról, így az újárművekről, a villanyautóról, a mozgó járdáról. Életerveik alapján nem számíthat nagyobb sikerre a tudományos-fantasztikus irodalom ezeknél az olvasóknál, mert náluk a menekülés iránya elsősorban a múlt vagy a távoli, egzotikus vidékeket jelenti, a fantáziálás idő-dimenziója pedig elsősorban a jelen és a kézzelfogható közeli jövő.

¹ A Könyvtártudományi és Módszertani Központ egyik kutatása budapesti, moszkvai, varsói és szófiai munkások, középiskolások és könyvtárosok képzelt életrajzeit használta fel a vizsgált rétegek életmódjának és értékrendjének elemzéséhez. A kutatási jelentés most készül.

1962-ben az ötven legolvasottabb író között² egyetlen egy szerepel, akit tudományos-fantasztikus művek szerzőjeként is nyilvántartanak, VERNE, ő viszont az előkelő 5. helyen áll, JÓKAI és GÁRDONYI mögött. Az „egyedül csak Verne...” kezdetű panaszos következtetések nem veszik figyelembe, hogy ebben az időben – legalábbis a vásárlók és könyvtárhasználók számára – nemigen állt rendelkezésre komolyabb választék, legfeljebb Wells, A. Tolsztoj egy-két regénye; ezzel szemben a Kazohinia, a Szép új világ nemigen bukkan elő a könyvtárak polcain sem. A KSH-vizsgálatot nem követték hasonló, így adat híján be kell érünk a könyvtárakban legnépszerűbb könyvek listáinak tanulmányozásával.³ A magyar közművelődési könyvtárakat képviselő 100 könyvtár munkatársai 1970-ben összesen 456 művet neveztek meg az év 15 legnépszerűbb olvasmányai között. Közöttük mindössze 5 tudományos-fantasztikus regény szerepelt. 16 könyvtár jelentette MERLE Állati elmék, 12 könyvtár pedig KEYES Virágot Algernonnak című regénye sikerét. (Ezekkel a szavazatokkal sem jutottak a legnépszerűbb 25 mű közé.) Két könyvtár számolt be ASIMOV A halhatatlanság halála, és egy-egy könyvtár LEM Asztro-nauták és JEFREMOV Androméda köd című regényeinek sikeréről. 1975-ben csak MERLE szerepel a hasonló listán: az Állati elmék 11 és a Malevil 2 könyvtár szavazatával.

Hogy csak egy-két tudományos-fantasztikus regény került a legolvasottabb könyvtári könyvek közé, még nem jelenti azt, hogy nem beszélhetnénk ennek az olvasmányfajtának a sikeréről. Egy olvasmányfajta sikerét bizonyíthatja könnyen észrevehető jelenléte a mindennapi olvasmányok és a nagy élmények között, és mércéje lehet az olvasmánytípus képviselő kulcsművek olvasottsága és kedveltsége is. Ezt az utóbbi „mérőműszert” használtuk, amikor a magyar könyvtárlátogatók irodalmi olvasmányszerkezetét vizsgáltuk.

A vizsgált 13 tudományos-fantasztikus mű közül kettőnél beszélhetünk minden rétegre kiterjedő olvasottságról: VERNE Utazás a Holdba és BELJAJEV A kétéltű ember című műveinél. Ezeket minden második könyvtárhasználó olvasta. Lehetséges, hogy két visszaszoruló műről van szó, amelyek felett eljáráz az idő. Tény, hogy a 40 évesnél idősebb felnőtteknek 60%-a, a 15–19 éves kamaszoknak viszont csak 45%-a olvasta VERNE Utazás a Holdba című regényét, de ezért elsősorban a fiatal olvasók „elnőiesedése” a felelős, mert az apák és a fiúk Verne-olvasottsága között csupán néhány százalékpont eltérés tapasztalható.

BELJAJEV „emberarcúbb” regénye inkább szól mindkét nemnek, mint VERNE „technikaibb” fantáziája. Már ezért is olvasottabb A kétéltű ember a 15–29 éveseknél, mint az idősebb korosztályoknál.

Még ennek a két regénynek az olvasottságát is szakadék választja el Jókai, Gárdonyi, Hugo, Dumas 80–95%-os olvasottságától, Szilvási, I. Shaw, Doyle olvasottságával jellemezhető.

20–30%-os olvasottságot értek el JEFREMOV Androméda köd, LEM Magellán-felhő, ČAPEK Harc a szalamandrakkal, KEYES Virágot Algernonnak, BOTOND–BOLICS Ezer év a Vénuszon című művei. VERNE és BELJAJEV regényei több-kevesebb joggal a

² Mit olvassunk. Bp., 1965. KSH.

³ Felhívjuk olvasóink figyelmét arra, hogy tanulmányunkban elsősorban csak a könyvtári tagok körében végzett vizsgálatok eredményeire támaszkodhatunk. Mivel ebben a tekintetben a könyvtárat nem használó olvasók viselkedése nem mutat döntően különböző képet. megállapításaink – kisebb-nagyobb megkötésekkel – a könyvtárhasználók körén túl is érvényesek.

serdülők (és szüleik, nagyszüleik serdülőkori) olvasmányának nevezhetők, ezeket a 30 éven felülieknél olvasottabb ČAPEK-regény kivételével – tizen- és huszonévesek körében legolvasottabb felnőtt-olvasmányoknak minősíthetjük.

Csak 12–16%-os olvasottságot ért el (1973-ig) KELLERMANN Az alagút, BRADBURY Marsbéli krónikák (benne a 451 Fahrenheit), FRANKE Orchideák bolygója, MERLE Állati elmék, ASIMOV Ěn, a robot, és ALDISS Szürkeszakáll című regénye. A „hallgatás is vélemény” elve alapján érdemes megemlíteni azokat a műveket is, amelyek nem érték el a gépi feldolgozáshoz szükségesnek ítélt 10%-os olvasottságot: WELLS Emberek a holdban, ZSOLDOS Távoli tűz, A feladat, BOTOND–BOLICS Redivius tüzet kér, HUXLEY Szép új világ, GYERTYÁN Kiberneton.

Az 1970-től és 1975-ig legkeresettebb könyvtári könyvek között szereplő Állati elmék egészében mégis eléggé alacsony olvasottsági aránya igazolja sikeressége viszonylagosságát. (Ěs így a sikerességet több kritériumhoz kötő eljárásunkat.)

A tudományos-fantasztikus irodalom határesetének tekinthető Állati elmék és Virágot Algernonnak kivételével valamennyi vizsgált legalább másfélszer olvasottabb a férfiak körében, mint a nőknél. Az Ěn, a robot és a Marsbéli krónikák a férfiak körében háromszor olvasottabb, mint a nőknél. A Marsbéli krónikák jó példa arra, hogy a tudományos-fantasztikus regény ma Magyarországon nemcsak ezért férfi-olvasmány, mert a férfiak „technikai fantáziája” fejlettebb. Erre utal az is, hogy ČAPEK és KELLERMANN „klasszikus” művei is kétszerte olvasottabbak a férfiaknál mint a nőknél.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a hallomásból ismert, a tévében látott, a csak megnézegetett könyvek miatt az „olvasta” arányszám felfelé torzít (bár könyvenként különböző mértékben) még inkább szembetűnő, hogy mennyire kevésbé elterjedt olvasmány ma Magyarországon a tudományos-fantasztikus regény. Elég csak arra utalnunk, hogy mintánk kétötöde saját bevallása szerint nem vett még ilyet a kezébe. Ez is viszonylagos, hiszen a tudományos-fantasztikus regényeknél nemegyszer könnyebb olvasmányt jelentő ismeretterjesztő könyvek olvasottsága még alacsonyabb. Minthogy legtöbb sci-fi-ben szerepelnek elemi fizikai stb. fogalmak, ez a tudományos-fantasztikus irodalom kevésbé elterjedtségének valószínűleg egyik oka.

Ha olvasótábora nincs is, van-e legalább szurkolótábora a tudományos-fantasztikus irodalomnak. Vagy csak kisebb-nagyobb szektái és megszállottai lennének? A „nagyon tetszett”, „tetszett” és „nem tetszett” válaszok aránya alapján képezett tetszésmutatók relatív tetszésmutatók arra, hogy a társadalmi fogadtatás előjelét megállapíthassuk.

Nem árt előrebocsátani, hogy a sokak által olvasott művek többsége az átlagosnál jobban tetszik, de azt sem szabad elfelejteni, hogy a kevesek által olvasott műveket – amellet, hogy általában az átlagosnál több szigorúan kritikus olvasóval rendelkeznek – nemegyszer rokonszenvűekkel tüntető olvasók emelik vállukra. Nos, a tudományos-fantasztikus irodalom egyetlen vizsgált műve sem dicsekedhet homogén szurkolótáborral.

A relatív tetszésmutató szerinti sorrend nem mindenben egyezik az olvasottsági sorrenddel.

A két legolvasottabb mű ott van ugyan a legkedveltebbek között is, de a két határesetet képező „aktuális sikerszám” (az Állati elmék és a Virágot Algernonnak) társaságában.

Mit is jelent legkedveltebb tudományos-fantasztikus olvasmánynak lenni? Semmivel sem többet, mint (0,05 és +0,08 közötti relatív tetszésmutatókkal) elérni az átlagos kedveltséget. A két határeset-mű viszonylagos sikere tehát elsősorban viszonylagos kerekettséget jelent, de nem jelent átlagosnál több „tetszett” és „nagyon tetszett” szavazatot. Kissé más a helyzet a VERNE és a BELJAJEV regényeivel. Ezeket olvasói nagyobb része gyerekkori, kamaszkori olvasmányának tekinti, és talán felnőttolvasmányai mércéjéhez mérve (illetve szégyellve) „szigorúbban osztályozza”. A szélsőséges („nagyon tetszett”, „nem tetszett”) vélemények arányát jelző vitatottsági mutató⁴ VERNE regényénél a legkisebb (viszonylag egyöntetű „óvatos” tetszés) és a két határeset-műnél a legnagyobb (az elutasítók véleményét „nagyon tetszett” szavazatok ellensúlyozzák).

A négy legkedvezőbben fogadott mű felette különböző időpontban és földrajzi helyen született, egy közös vonásuk azonban van: a fantasztikum „mesejellegű” előadása, tehát a fantasztikum „technika előtti korszakához” kapcsolódó szerkezet. Olyan köntöst viselnek, amelyben egy első generációs ipari munkás vagy értelmiségi és a még nem régen városlakó is elfogadja a „technikai fantáziát”. Ezzel jól összeegyeztethető az a tény is, hogy MERLE csak kirándulásokat tesz a tudományos-fantasztikus író világába. (Olvasói főleg mint a háborús irodalom művelőjét ismerik), KEYES és BELJAJEV afféle „egy-könyves” írók, akik nem termeltek sorozatosan kelendő sci-fi árut, pedig a múlt századi „első generáció” képviselői ebben a műfajban.

A „professzionista sci-fi írók” (ALDISS, JEFREMOV, ASIMOV, FRANKE, LEM) művei az átlagosnál kevésbé tetszett, mérsékelten elutasított (–0,25 és –0,40 közötti relatív tetszésmutatók) olvasmányok. Vitatottságuk mértéke MERLE és KEYES műveéhez hasonló. BRADBURY és ČAPEK művei az erősen elutasítottak közé tartoznak (relatív tetszésmutatók –0,59 és –0,71), „mesélő” jellegük ellenére. A fagyos fogadtatás oka feltehetően „negatív utópiájuk”, apokaliptikus antiviláguk, a „technikai sci-fi”-re számítókat talán bosszantó társadalmi problematikájuk. Elutasításuk olvasóik körében korántsem egyértelmű: az átlag mögött a határozott tetszés és az egyértelmű elutasítás ellentétei húzódnak meg.

Kik azok – a sci-fi körök tagjain kívül – akik az olvasók közül az *átlagosnál jobban kedvelik* a tudományos-fantasztikus irodalmat és mely rétegekben találhatók ezek nagyobb arányban? A vizsgált művek többsége jobban tetszik a férfiaknak, mint a nőknek, a harminc éven aluliaknak, mint az idősebbeknek. Azokat, akik a tudományos-fantasztikus regényeket tipikus értelmiségi olvasmányoknak tekintették, meglepheti, hogy az olvasók összességét tekintve csak KELLERMANN Alagút című regénye tetszett jobban a szellemi foglalkozásúaknak; ALDISS, ASIMOV és MERLE regényei a fizikai foglalkozású-

⁴ A +2, +1 és 1 értékű tetszés-nemtetszés vélemények közötti szórásérték

aknak tetszettek jobban, a többiek nagyjából egyformán. Közelebből megvizsgálva azonban a tetszés megoszlását, kiderül, hogy ez az összkép elsősorban az idősebb szellemi foglalkozásúak erőteljes elutasítását tükrözi (mely elutasítás nem terjed ki a „háború előtti” németes ízlést tükröző Kellermannra). A „professzionista sci-fi írók” művei a szellemi foglalkozásúak körében jóval több szélsőséges véleményt váltottak ki, mint a fizikai foglalkozásúaknál. A szellemi foglalkozásúak közül négy réteg viselkedése különíthető el: a többnyire nőkből álló adminisztratív munkát végzők erőteljesebben elutasítják ezt a műfajt, mint a diplomások. A műszaki értelmiségiek jóval nagyobb arányban olvassák a tudományos-fantasztikus irodalmat, mint a pedagógusok, akik feltűnően kerülnek ezt az olvasmánytípust. BRADBURY, MERLE és KEYES műveit mindkét értelmiségi foglalkozási csoport jóval kedvezőbben fogadja, mint a többiek, a többi mű kedveltségénél tapasztalható eltérések a nagy nőtöbbségű pedagógus és a nagy férfitöbbségű műszaki, stb. foglalkozásokkal magyarázhatók. Feltűnő az egyetemi hallgatók erőteljes elutasítása.

Az a tény, hogy a jó néhány tudományos-fantasztikus regény viszonylagos érdeklődést váltott ki, illetve kedvező fogadtatásra talált a kevésbé iskolázott és a kevésbé aktív beállítódású olvasóknál is, feltétlenül a műfaj olvasónevelő, ízlésalakító, világképformáló lehetőségei mellett szól. (A sci-fi kedvelői összességükben iskolázottabbak mint pl. a kaland- és krimikedvelők; a sci-fi tehát nem „zárja le” a magasabb szintű műveltség felé vezető utat.)

Egy ellenérvvel mindenképpen számolni kell. Meg kell vizsgálni, hogy nem azért népszerű-e ez a ma még nem túlságosan elterjedt olvasmány az értékes irodalmat még nemigen olvasó, azt még mércének nem tekintő rétegekhez tartozó olvasóknál, mert a tudományos-fantasztikus regények kalandregény-pótlékként, szórakoztató kuriózumként is olvashatók. Döntő bizonyítékul szolgálhat az, hogy mely művek szerepelnek a vizsgált művek vonzaskörében. Másképpen fogalmazva: hogy melyekkel együtt kedvelik vagy utasítják el őket. Még másképpen: mely olvasmányok olvasata (értelmezési módja) hasonlít a vizsgált tudományos-fantasztikus regények olvasataira, és melyektől tér el feltűnően?

A legkevesebb meglepetést az Utazás a Holdba „élményalakzata” okozza: legbelső körében – természetesen más VERNE-művek mellett – további ifjúsági olvasmányok: GÁRDONYI-regények, MAY-könyvek vannak. A következő vonzaskörben JÓKAI, SIENKIEWICZ, és bizonyítva tudományos-fantasztikus olvasmány voltát (egyszersmind sajátos helyét a műfaj történetében), ott találjuk a Magellánfelhő, a Gulliver utazásai és a Kőbaltás ember című műveket. A LEM-regény „legközelebbi rokona” az Androméda köd, a következő vonzaskörben az Állati elmék, az Ezer év a Vénuszon, a Kőbaltás ember és A fej nélküli lovas találhatók. Egy kalandregény azonban még nem elegendő bizonyíték amellett, hogy a mű és olvasata között fajsúlykülönbség lenne, annál is inkább nem, mert az A legyek ura is ott szerepel vonzaskörében. (Márpedig bármennyire is „hasonlít” ez a regény a Két évi vakációra, GOLDING regénye a kalandregényektől legtávolabb eső olvasmány-szférához tartozik.) Az Állati elmék legbelső vonzaskörében természetesen az író másik műve szerepel, a Két nap az élet. A következő körben a másik határeset-mű, a

Virágot Algernonnak található, de olyan művek társaságában, mint BÖLL Billiárd fél tíz-kor, UPDIKE Nyúlcipő című regényei. A leginkább eltérő olvasmányok között a klaszszikus realizmus alkotásain kívül BERKESI, SZILVÁSI, DUMAS regényei szerepelnek és a Pillangó. Kell-e ennél döntőbb bizonyíték az egyértelműen kalandregény-típusú fogadtatás ellen?

A tudományos-fantasztikus regények *olvasatai* „útélágazás”-helyzetet foglalnak el a könyvtárat látogató magyar olvasók élményalakzatában. Vannak közöttük olyanok, mint ALDISS, JEFREMOV, FRANKE és LEM regényei, amelyek olvasatai elsősorban a Wallace-típusú kalandregényhez, a Hugo-típusú romantikus regényekhez és a Chandler-típusú krimihez kapcsolódnak, de e négy mű vizsgált élményei közelebb állnak, fogadtatása szorosabban kapcsolódik a modern értékes irodaloméhoz (amely egyébként a magyar olvasóközönség ízlésétől az olvasói gyakorlatától legtávolabb áll), mint a BERKESI-, DALLOS-, a MITCHELL- és a PASSUTH-típusú lektúréhoz. BRADBURY, ČAPEK, KEYES és MERLE műveinek olvasatai viszont éppen a „legnehezebb olvasmánytípus”, a Faulkner, Golding, Camus, Bulgakov és Semprun neveivel jellemezhető modern irodalom-olvasataira hasonlítanak leginkább.

A még kevésbé elterjedt olvasmányfajtákhoz tartozó tudományos-fantasztikus irodalom pillanatnyilag várható legnagyobb sikere a magyar olvasók összességét tekintve az, hogy nem találjanak elutasításra. Lehetséges olvasóik jelenléte és jövőképe alapján igazán széles körű elterjedtségre, ill. általános tetszésre akkor sem számíthatunk, ha a fiatal olvasók körében számottevően népszerűbbek, mint az idősebbekében. (Ez jelezhet bizonyos fokozatos térnyerést.)

Sajátos értékeivel sajátos helyet foglal el a tudományos-fantasztikus irodalom az olvasmányok és az olvasmányélmények között. A modern sci-fi a legkevésbé közömbös olvasmányok közé tartozik. Az élesen elutasítók mellett a sci-fi klubok és körök tagjain kívül is ezrével-tízezrével találhatók „nagyon tetszett”-el szavazó olvasók. Ezek ott találhatók a mai témáktól, a szokatlan nézőpontoktól, a nem hagyományos megformálástól még idegenkedő alacsony iskolai végzettségű, alacsony olvasottságú és olvasáskor szellemi munkát még nemigen vállaló rétegekben is. Ez az olvasmányfajta, amelynek esztétikailag érvényes alkotásai fontos társadalmi értéket képeznek, eséllyel töltheti be az értékes irodalomhoz átvezető olvasmány híd-szerepét.

A lektúr elhelyezkedése a szemantikai térben

(Elmélkedés az olvasási-tetszési t korrelációkkal kapcsolatban)

A lektúr – pontosabban szélesebb háttér-kategóriája: a „szórakoztató művészet” – megjelenése párhuzamos azzal, hogy a „művelt nagyközönség” a kulturális termékekkel szemben „fogyasztói attitűdöt” alakít ki. Ezzel a kultúrához való aktív viszony – Bach még Nagy Frigyes egyik témájára írhatott fugasorozatot stb. – megszűnik. A folyamat szorosan kapcsolódik a kultúra *ipari* áruvá való válásához (amennyiben korábban áru volt, mindenestre kézműves-áru), és tágabban az elidegenedés modern formáinak kialakulásához (Hegel Fenomenológiája a műveltséget az „önmagától elidegenedett szellem sajátosságaként tárgyalja: ez a szellem „a valóságnak és a gondolatnak ez az abszolút és általános megfordulása és elidegenedése? *a tiszta műveltség*”. Ez egy olyan világ terméke, amelyben a szubjektum számára „a magáért-való-lét inkább elvesztése önmagának, s a magától való elidegenedés inkább az önfenntartás”. Azáltal, hogy alkotóelemei egymás *mellé* kerülnek (és nem adnak magasabb szintű egységet): „E világ minden része ahhoz jut... hogy kimondják szellemét, vagy hogy szellemmel beszélnek róla és megmondják, hogy micsoda. – A becsületes tudat minden mozzanatot maradandó lényegiségnak vesz, s az a műveletlen gondolatnélküliség, hogy nem tudja, hogy így éppen a megfordítottját teszi”.

Hegel a műveltségről, mint „önmaga előtt világos zavarosság”-ról beszél, amely „nyílt és öntudatos ékesszólás” hangján szólal meg.

(A magától elidegenedett szellem világa) kettős világra esik szét: az első a valóságosnak, vagyis magának a szellem elidegenedésének a világa; a másik pedig az, amelyet, az első fölé emelkedve, a tiszta tudat éterében épít fel magának. Emez, mivel *szemben áll* ezzel az elidegenedéssel, éppen azért nem mentes tőle: inkább csak másik formája az elidegenedésnek, amely épp abban áll, hogy tudata kétféle világban van, és átfogja mind a kettőt.

A műveltség fenti keretében most már a kulturális *történelem* eddigi termékei elvesztik történetiségüket, és egymás mellé rendelődnek. A Robinson vagy a Három testőr olvasói számára aligha relevánsak az afféle kérdések, hogy mikor játszódik ez a regény, miről írták, mennyire releváns volt a mű kérdésfeltevése korábban, stb; ezért lehetségesek Swift vagy Robinson „átdolgozásai az ifjúság számára” (reakciós műveknél – lásd Dumas pere – ez nem tűnik szükségesnek?). Így alakul ki az a hallatlan helyzet, hogy a XIX. sz.

folyamán a kultúra és a művelődés anyaga oly hallatlan mértékben a múlt „felmelegített” anyaga lesz. A folyamat a XX. században addig jut el, hogy a „nagy” művészet kortárs alakjai egyre szűkebb exkluzív szubkultúrák fogyasztási kollekcióiba szorulnak vissza, és Bartók vagy Picasso közérthetősége afféle botránykövé, de mindenképpen kulcsproblémává válik.

A múlt kulturális termékeinek *történelmietlen* elsajátítása (valóban kontextusaikból kiemelt fogyasztása) természetesen ezen kultúrtermékek *átértelmezését* jelenti. Mindenki ismeri az „átugrásos olvasás” szokását: azon szövegrészeket, amelyek éppen a legjobban kötnek a korhoz a szövegeket (lásd a történeti közbeékeléseket, visszatekintéseket, Párizs-leírásokat Victor Hugonál, de az irodalmárok ezt már bizonyára dokumentálták – az olvasók ugyan hány százaléka tudja, hogy *mikor* játszódik a Nyomorultak barrikádharca?), az olvasók kihagyják, és a *szubjektív*, *tértől-időtől* elszakított, így „átélhető” eseményeket – szóváltásokat, párbajokat, szerelmi szálakat – élik át, lényegében átírva ezzel a regényt.

Ha viszont ilyen „tisztán szubjektív”, „tisztán érzelmi” viszonya alakul ki az olvasónak a szereplő személyekkel, konfliktusokkal, stb., akkor a regény tulajdonképpen már csak „projekciós alap”, amelynek egyik fő funkciója, hogy olyan messze szakad a jelenlegi valóság – a munkafolyamat, a fizetési boríték, stb. – alapjától, hogy az olvasót egy „magasabb” világba) más korba, más rétegbe stb.) emelje át. Ez esetben az amúgy is fárasztó valóság-kötöttségek az olvasás szempontjából *diszfunkcionálisak*. Lényegében ezeket oldja fel a *lektűr*.

A lektűr-olvasás és a nagy irodalom lektűrként való olvasása között – bár *esetenként* hatásuk meglehetősen azonos lehet – van egy alapvető különbség: a „nagy” irodalom átugrott sorai vagy oldalai között mégiscsak ott van egy gazdagabb, ellentmondásosabb valóság: a nagy irodalom olvasásával és ezzel való találkozás lehetősége mégiscsak adott. Ezért talán jobb, ha lektűr-funkcióban olvasnak nagy irodalmat, mintha a lektűr világa zárt körre válik. Az is világos, hogy a *bevallott* lektűr-funkció (modern detektívregény) nem keltheti az olvasóban másnak a benyomását, mint ami valójában; hogy ti. nem művészeti élményről van szó, hanem a valóságból való egyszerű menekülésről (és örök hála azoknak a szerzőknek, akik – mint olykor pl. Čapek – képesek lektűrnek tettetni magukat, és ravaszul mégis a valóság-felismerés felé „torzítani” a szórakozást). A legveszélyesebb nyilvánvalóan a „komoly pofával”, a „nagy” irodalom stílusában és köntösében előadott lektűr, amely még az „átugorható” történeti hátteret is megadva „komoly” olvasmánynak is tűnik – könyörtelenül lépérvé ezzel a „komoly szándékú”, de szerencsétlen műveltség-töltéssel induló olvasót, aki ténylegesen azt hiszi, hogy mondjuk „távoli korok lelkét” vagy „nagy emberek életközeli képét” kapja meg.

A műveltség világától persze elválaszthatatlan a műveltséggel való kérdés világá (miként Hegel mondá, a műveltség mennyiséggé bontja le a tudást, így homályba takarva, hogy a valódi tudás a világ egységére vonatkozik – így viszont a gazdagság analógiájára a használati értéket előzi a pusztá mennyiség); a *sznobizmus* a műveltség világának felszámolhatatlan tünete (mint a moralitás világának a színlelése); ez táplálja lényegében a kulturális lektűr műfaját (a nem-történeti tudatnak azért még a legjobb Beethoven-könyvnél is nyilvánvalóan többet mondhat a szerzőnek öt perc jó zenéje – de mit lehet öt perc jó zenével kérkedni?).

A saját kor „nagy” irodalmának az olvasásánál a kor, amelynek alapvető problémáiról szó van, a közvetlen élmény szintjén is adott; a részletadatok kitöltése (a regény jéghegyének a víz alatt lévő része az a tágabb értelemben vett szituáció, amelyben játszódik – ezért van rettentően eltolva az irodalmárok képzése, mert az irodalomról és az íróról szól, vagy legfeljebb a *regényekben megjelenő* korról – pedig e korról a regény által „becélzott” olvasórétegek aránytalanul többet tudtak, mint a mai olvasó, így sokkal-sokkal színesebb és gazdagabb tartalommal olvasták; az irodalmároknak azt a hiányzó tudást kellene *elsősorban* megadni, amit a mű *nem mond el* koráról és társadalmáról, de a regény olvasói tudtak (egy mai regénynél nem túl problémás (legfeljebb igen távoli társadalmakban); a mai „nagy” irodalmon edzett olvasónak már *hiányozni* fog, így vagy megpróbálja a mű gondos olvasásával reprodukálni, vagy valamit képzel a helyébe, vagy – ha ez nem sikerül – *elutasítja* a művet. Semmiképpen sem gondolja azonban, hogy egy-egy mű történelmi-társadalmi környezete irreleváns egy-egy műre nézve: nem fogja a műveket a „tisztá szubjektivitás” szintjén olvasni (Hans Sedlmayr a „Modern művészet bálványai”-ban a „giccs” definíciójának ezt tartja: „tisztán szubjektív művészet, amely csak az érzelmekre akar hatni”). Hasonlítsuk ezt össze az olvasói réteg egy jelentős hányadának becsületes belső véleményével és megértjük, miért mutatkozik jelentékeny *pozitív* kapcsolat mondjuk Mitchell és a két Brontë, vagy Mitchell és Stendhal, Knittel és Stendhal, Knittel és Tolsztoj között.

Így eshet meg, hogy a magyar terepen *klasszikus* lektűrök és az *új* lektűrök egyaránt legtávolabb a *modern* irodalomtól vannak (a távolságmértéknek a korreláció 1-re vonatkozó komplementjét véve 0,94872 (új lektűr), ill. 0,92912-re (régí lektűr). Ez azt jelenti, hogy a régi nem ritkán agressziósan reakciós lektűr (Margaret Mitchell) még mindig kisebb akadályt jelent a modern irodalom *olvasása és kedvelése* felé (korrelációnk mindkettőt tartalmazza), mint a mai up-to-date lektűr. Ennek az oka talán az lehet, hogy a „régí lektűr” korában a XIX. sz. még közelebb volt, a XIX. sz.-i élményanyag adekvátabb, így az olvasó olvasásmódját utánzó lektűrnek talán kevésbé agresszívakban kellett sematizálni a valóságot (Mitchell esetében pl. egy bukott, történelmileg hamis, közel fasiszta álláspont képviselése legalább még a „terepen” élő, szubjektíve a bukott történelmi üggyel azonosuló személyes meggyőződésről van szó, aki egy-egy pillanatra a valódi történelmi konfliktusokat tudja felvillantani.) A *mai* lektűr a legjobban a klasszicizmushoz és a romantikához kapcsolódik, és a régi lektűrhez csak ötödsorban: a lektűr-irodalomnak *önmagán belül* nincs igazi folytonossága, csak *funkciójában*-a sznobizmus egyes tárgyai (a múlt uralkodó osztályainak mindennapi életével való azonosulás) eltűntek, hogy újfajta (kulturális, ideológiai, fogyasztási) sznobizmusnak adják át a helyüket. Ennek megfelelően a XIX. sz. irodalmának „átértelmezés-sémája” is módosult: a mai olvasó *romantikusnak* érzi, a romantikához kapcsolja a régi lektűr. A régi lektűr valóban bizonyos értelemben a *szubjektivitás* mítosza, ezért természetesen kibékíthetetlen ellentétben áll az objektivitás mítoszával, a „*technikai utópiával*” (a táblázat „harmadik legnagyobb távolsága”, 0,91680). Kisebb a konfliktusa az explicit krimivel és kalanddal...

(A kézirat itt megszakad)

A lektűr hatóköre

Ott folytatom, ahol Simon Zoltán abbahagyta. „Giccs? Bestseller? Lektűr?” című tanulmányát így fejezte be: „Noha népszerűsége gyakran kifakadásokra ingerli a kritikusokat és a közművelődés szakembereit, éppen e mély társadalmi beágyazottságból eredően aligha remélhető, hogy hatókörét lényegesen és tartósan szűkíteni lehetne”.¹ Ebben a tanulmányban a *lektűr társadalmi beágyazottságával és hatásával* foglalkozom. Mások giccsnek, bestsellerek, közkeletű irodalomnak, szórakoztató irodalomnak, könnyű irodalomnak, ponyvának és még sok minden másnak nevezik, én a lektűrnél maradok. Azokat a regényeket és elbeszéléseket sorolom ebbe a meglehetősen tág kategóriába, amelyeknek *olvasottsága* figyelemre méltó, *népszerűsége* viszonylag tartós, *olvasóik köre* viszonylag széles, különböző társadalmi rétegeket átfogó, amelyeket *olvasóik és az irodalmárok eltérő módon ítélnek meg*.

Mennyien olvassák a lektűr kategóriába sorolható műveket? Honnan verbúválódnak elsősorban olvasóik? Hogyan értékeli őket a különböző rétegekhez tartozó olvasók? Mennyire egyöntetű véleményük? Az egyes esetekben mennyire különbözik az irodalmárok és az olvasók értékelése? Milyen élményalakzatokban foglalnak helyet a lektűr-olvasatok, vagyis milyen olvasmányélményekkel társulnak? Milyen olvasmányok előtt zárul le az „ízlés-sorompó” a különböző típusú lektűrök kedvelőinél?

A kérdésekkel körülírt jelenség vizsgálatához húsz olyan művet választottunk ki az Élményalakzatok adattárából, amelyeket egy tíz tagú, irodalmárokból álló szakértői testület alacsony esztétikai értékűnek ítélt és amelyeket a közművelődési könyvtárakba járóknak legalább egynegyede olvasott.

OLVASOTT-E A LEKTÜR?

Vannak *közismert* könyvek, amelyeket „mindenki” ismer: vagyis az olvasni tudók többsége: Minden második járókelő, illetve valamennyi társadalmi rétegből az olvasók számottevő része. Ilyen művek ma Magyarországon az *Egri csillagok*, *A köszívű ember fiai*, *Aki-*

SIMON Zoltán: Giccs? Bestseller? Lektűr? = Alföld, 1977. 8. sz.

ért a harang szól, Monte Christo Grófja, Anna Karenina, Nyomorultak, Sándor Mátyás. Ezek többsége már fél évszázados, legalább is több évtizedes „olvasástörténettel” rendelkezik. Nemcsak a nagy nemzeti klasszikusok és a kötelező olvasmányok tartoznak ebbe a körbe, hanem a *Rozsdatemető* is. És a lektűr? Az Élményalakzatok adattárában szereplő 150 regény közül Berkesi, Bessie, Bókay, Chandler, Charriere, Christie, Cronin, Cusack, Dallos, Dold-Mihajlik, Doyle, Grey, Mitchell, Passuth, Reid, Rejtő, Remarque, Segal és Szilvási regényeit választottam ki a jelenség tanulmányozására. A közülük legolvasottabb *Sellő a pecsétgyűrűn* (Berkesi regénye) a 9. helyet foglalja el az olvasottsági sorrendben, ugyanis a közművelődési könyvtárakba járóknak 82%-a olvasta el ezt a regényt 1974-ig.² A 18. helyre került a *Húszévesek* (Berkesi) 75 százalékos, a 28. helyre az *Ordasok között* (Dold-Mihajlik) 71 százalékos, a 32. helyre az *Aranyecset* és a *Nap szerelmese* (Dallos) 68 százalékos és a 34. helyre a *Pizkos Fred* 66 százalékos olvasottságával. Ezeket sorolnám a közismert könyvek közé. Nem sorolhatók közéjük olyan művek, mint a *Pillangó* (Charriere), *A fej nélküli lovas* (Reid), *Bohéme és pillangók* (Bókay), de Christie és Szilvási regényei sem. A *Bovaryné* olvasottabb mint a *Bohéme és pillangók*, az *Égető Eszter* pedig mint a *Szexbomba*.

Persze, a nem közismert lektűrnek is legalább egy millió olvasóra kiterjedő vonzereje van. Jó példa erre Segal *Szerelmi történet* című regénye, amelyet a könyvtárba járóknak 17%-a (negyedmillió olvasó) olvasott, pedig csak a Nagyvilág című folyóiratban látott napvilágot. Mivel ez körülbelül másfél év leforgása alatt történt, Segal regénye egyszerűen csak sokak által olvasott lektűr, hanem *sikerkönyv* is. Könyv nélkül is bestseller lett Magyarországon.

SIKERKÖNYV-E A LEKTÜR?

Nem is olyan könnyű a hazai könyvsikerek tanulmányozása. A példányszám nem adhat elegendő támpontot, elég csak az indokolatlanul nagy példányszámokra gondolni, valamint arra, hogy az indokolatlanul kis példányszám kétszeresére-háromszorosára nagyíthatja a valóságos – a kellenél kisebb kínálatnál természetesen nagyobb – keresletet. Sajátos eset a mű televíziós változata által felkeltett érdeklődés az eredeti iránt. Hogy ebben az esetben az eredeti mű vagy inkább a tévé-produkció sikeréről lehet-e beszélni, azt nem is olyan könnyű eldönteni, a további kutatások tárgya kell legyen. Mivel vizsgálódásunk köre a könyvtári tagság, legyen a sikeresség mércéje a könyv átlagon felüli forgási sebessége és keresettsége. A tapasztalatok szerint a sikeres könyvet nemcsak az a nyolc-tizenkét kölcsönző olvassa el, tehát nemcsak azok, akik elviszik, hanem rajtuk kívül mások is, elsősorban a családból. A művet reklamálok és előjegyzők aránya három-négyszerese lehet kölcsönzőinek, így egy-egy nagyobb közművelődési könyvtárból – olvasóktól és keresőiktől – ötven-száz szavazatot is kaphatnak az „év könyvei”.

² A közművelődési könyvtárba nem járó olvasóknál ezek az olvasottsági adatok 5–15%-kal alacsonyabbak, de a könyvtártagoknál mutatkozó tendenciák rájuk is érvényesek.

1970-ben, 1975-ben és 1978-ban 100–100 közművelődési könyvtár válaszolt a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kérdésére: Melyik tíz könyv volt a legsikeresebb ebben az évben? A válaszok alapján a könyvtárak szemszögéből a legsikeresebb könyvek és szerzők:

1970-ben

A nap szerelmese, Aranyecset (Dallos)	59	Remarque
A diadalív árnyékában (Remarque)	58	Szilvási
Forsyte Saga (Glasworthy)	49	Berkesi
Három bajtárs (Remarque)	38	Dallos
Ketten a halál ellen (Cusack)	36	könyvtárban Hemingway
Appasionata (Szilvási)	34	Cusack
Tartozik – követel (Jókai Anna)	34	Jókai Anna
Meztelenek és holtak (Mailer)	33	Moravia
Kipárnázott kaloda (Szilvási)	30	Szabó M.
Születésnap júliusban (Szilvási)	29	Glasworthy

1975-ben

Most és mindörökké (Jones)	54	Jones
Pillangó (Charriere)	27	Charriere
Aztán mennydörgést halottunk (Killens)	25	Killens
Füstös képek (Lakatos)	25	Lakatos
Meztelenek és holtak (Mailer)	18	könyvtárban Déry
Felelet (Déry)	13	Merle
Tombol a hold (Marschall)	11	Wouk
Zendülés a Caine hadihajón (Wouk)	11	Berkesi
A nap szerelmese, Aranyecset (Dallos)	9	Mailer

1978-ban

Régnódi történet (Szabó M.)	60	Szabó M.
A ludovikától Sopronkőhidáig (Kádár Gy.)	44	Kádár Gy.
Életben maradtak (Read)	36	Read
Száll a kakukk fészkére (Kesey)	24	Kesey
Abigél (Szabó M.)	24	könyvtárban Szilvási
Valami történt (Heller)	18	Heller
Akit a mozdony füstje megcsapott (Moldova)	16	Moldova
Egymás szemében (Szilvási)	16	Berkesi
Pillangó (Charriere)	16	Charriere
Előttem az élet (Ajar)	12	Ajar

A sikerkönyvek összetételében mutatkozó szembetűnő változásokat – elsősorban a dokumentatív próza, a szociográfia és az emlékirat előtérbe kerülését – mind legizgalmasabb tanulságot egy másik tanulmány számára teszem félre. Ami a szóban forgó kérdést illeti, először is azt kell észrevenni, hogy vannak rövid ideig tartó, és vannak tartós sikerek.

Az előbbiek egyik részét azok a művek alkotják, amelyeket tévé- vagy filmváltozatuk fedezett vagy támasztott fel. A „feltámasztás” jellegzetes példája a *Forsyte Saga* és az *Abigél*. A *Száll a kakukk fészkére* sem lett volna ennyire népszerű film- és színpadi változata nélkül. Tartós sikernek örvendhet a vizsgált húsz mű közül a *Pillangó*, hiszen 1975-ben száz közül 27, 1978-ban száz közül 16 könyvtár említette a legkeresettebb könyvek között. Még szembetűnőbb Dallos regényének szűnni nem akaró sikere: 1970-ben 57, 1975-ben 9, 1978-ban 8 könyvtár nevezte be a legsikeresebb művek versenyére. Kisebb mértékű, de állandó a *Ketten a halál ellen* és a *Légszomj* sikere is 1970 és 1978. között.

Másképpen fest a Berkesi regények helyzete. 1970-ben még öt regényét említette legalább 20 könyvtár az „év könyvei” között, 1975-ben már csak a sikeres szerzők között szerepel.

A sikeres szerző sajátos összetevője a vizsgált jelenségnek. A nagy sikert arató művek után megjelenő könyveik eleve sikerre számíthatnak, nem egy esetben persze egyre rövidebb és langyosabb sikerre, mint ez Berkesi könyveinél is tapasztalható. A hetvenes években Szilvási „kellemesebb” és „népfrontosabb” regényeit egyre komolyabb versenytársaivá váltak Berkesi „élesebb” és „pártosabb” – és tegyük hozzá, természetesen az olvasók véleményét tolmácsolva – egyre unalmasabb regényeinek. Minden esetre egy biztos: a közismert könyv, a sikerkönyv és a lektűr – a számottevő átfedés mellett is három különböző típusát képviseli sokak által olvasott könyvnek. A vizsgált húsz lektűr közül 10 szerepelt 1970-ben, 1975-ben és 1978-ban az év könyvei között: a *Légszomj*, a *Diadalív árnyékában*, a *Ketten a halál ellen*, és az *A nap szerelmese* – *Aranyecset* mindháromszor, a *Pillangó* 1975-ben és 1978-ban, a *Sellő a pecsétgyűrűn*, a *Kedvesem, Isten veled*, a *Húszvések*, a *Piszkos Fred* és a *Holttest a könyvtárszobában* pedig csak 1970-ben.

KIK OLVASSÁK A LEKTÜRT?

Hogy a lektűröknek csak kisebb része válik közismert könyvvé annak egyik oka éppen az, hogy többségük „féloldalas” olvasótábor-ral rendelkezik. Jó néhányuk elsősorban férfiolvasmány, ilyen a *Kedvesem, Isten veled*, a *Holttest a könyvtárszobában*, az *Ordasok között*, a *Vadnyugaton*, az *Esőisten siratja Mexikót*, az *A fej nélküli lovas*, a *Piszkos Fred*, a kapitány, az *A sátán kutyája*, vagyis elsősorban a krimi és a kalandregény. Magyarázatra szorul Passuth és Rejtő könyve. Az utóbbi nemcsak kalandregény mivolta, hanem verbális leleménye, humora miatt is férfi-olvasmány. Passuth regényei általában egyformán vonzóak mindkét nem számára, ez a regény valószínűleg azért kivételes eset, mert az *Esőisten siratja Mexikót* közelebb áll a cselekményes férfi olvasmányokhoz, mint a többi Passuth regény.

Mit is jelent az, hogy férfi-olvasmány? Azt például, hogy a *Piszkos Fred*, a kapitány-t a férfiaknak 76, a nőknek csak 56%-a olvasta, azaz választotta. Ez korántsem kivételes eset, hiszen a *Tizennégykarátos autó* olvasottságánál még nagyobb a különbség (72 és 49%). Akkora különbségek ezek, hogy már-már meg kellene kérdőjelezni ezeknek a Rejtő regényeknek a közismertségét. Hasonlóan nagy a különbség a *A sátán kutyája*, a *Vadnyugaton*, a *Szexbomba* és nem sokkal kisebb a *A fej nélküli lovas* olvasásánál a fér-

fiak és a nők között. Kivételes eset a *Holttest a könyvtárszobában*. Szinte egyedülálló, hogy egy író nő könyvét a férfiak olvassák nagyobb arányban, mint a nők (42 és 32%). A magyarázat: az író férfi olvasmányt írt.

A *Húszévesek*, a *Bohéme és pillangók*, a *Ketten a halál ellen*, a *A nap szerelmese* – *Aranyecset*, az *Elfújta a szél*, és a *Szerelmi történet* női olvasmányok. Ugyanúgy választják és olvassák őket nagyobb arányban a nők, mint a férfiak a férfias olvasmányokat. Hogy miért nem vonzó a nők számára egy *Szexbomba* című könyv, az könnyen érthető, de hogy miért élvezzi rokonszenvüket a hasonló jelentésű *Pillangó*, az első hallásra talányosnak tűnik. A rejtély kulcsa a műfajban van: az életrajzi regény nő-olvasmány.

A vizsgált húsz regény közül 15 férfi- vagy női olvasmány, de más szempontból is féldoldal ezeknek a regényeknek az olvasótábor. Az *A fej nélküli lovas* és a *Szerelmi történet* jóval olvasottabb a 15–19 évesek körében, mint az idősebbek között, az *Esőisten siratja Mexikót*, az *Elfújta a szél* és a *Réztábla a kapu alatt* a 40 évesnél idősebbek körében jóval olvasottabb, mint az ennél fiatalabbak körében. (Az *Elfújta a szél*-nek jelentős olvasóköre van a 20–29 évesek (32%), de még a 15–19 évesek (13%), vagyis az 1945 után született korosztályoknál is!) A többi 15 regény a 20–29 éves korosztály tagjai körében 5–15%-kal olvasottabb, mint náluk fiatalabbak és idősebbek között, ennek azonban elsősorban az az oka, hogy ez a legolvasottabb korosztály. Megállapítható, hogy különböző korosztályok között jóval kisebb az eltérés a lektűr képviselő húsz olvasottságánál, mint a férfiak és a nők között, azaz nagyjából arányosan képviselteti magát valamennyi korosztály a legtöbb lektűr olvasótáborában.

Jelentősebbek az eltérések a munkamegosztásban elfoglalt helyük alapján megkülönböztethető rétegeknél, a szellemi és a fizikai munkát végzők között. Persze szó sincs arról – ahogy még jó néhányan gondolják – hogy a lektűr az úgynevezett „egyszerű emberek” olvasmánya. A *Bohéme és pillangók*, a *Réztábla a kapu alatt*, a *Ketten a halál ellen*, az *Elfújta a szél*, az *Esőisten siratja Mexikót*, az *A diadalív árnyékában* és a *Szerelmi történet* a szellemi foglalkozásúak körében olvasottabb (7–15%-kal). Hogy ez a különbség nem nagyobb, annak egyik oka az, hogy a fizikai foglalkozású könyvtárhasználók inkább képviselik rétegük elitjét, mint a szellemi foglalkozású könyvtári tagok. (Vagyis: a két réteg összes olvasóinak összehasonlításánál nagyobb lenne az eltérés.) A húsz körül egyébként hét regény a szellemi foglalkozásúak körében olvasottabb Chandler, Christie, Dold-Mihajlik, Grey és Rejtő regényei viszont a fizikai dolgozók között.

Olyan nézet is elterjedt, mely szerint a lektűr elsősorban a „középosztály”, a diploma nélküli szellemi foglalkozásúak olvasmánya. Hat esetben észlelhetők 10–25%-os eltérések az iskolázottabb és a kevésbé iskolázottabb szellemi foglalkozásúak között: a *Bohéme és pillangók*, az *Elfújta a szél*, a *Réztábla a kapu alatt* és az *A diadalív árnyékában* a diplomások körében olvasottabb, a *Szerelmi történet*, az *A fej nélküli lovas*, a *Vadnyugaton* pedig a diploma nélkülieknél. A *Remarque* regény esetében elfogadhatónak látszik a magasabb esztétikai értékre hivatkozó magyarázat, de mi a helyzet Bókay, Cronin és Mitschell regényeinek „féldoldal” olvasásával? A két „veretes” lektűr jóval nagyobb valószínűséggel kerül nagyobb családi könyvtárral rendelkezők kezébe, a *Bohéme és Pillangók* „féldoldal olvasását” talán a csoportra jellemző normák („értelmiségi olvasmány”) magyarázhatják.

Még egy metszetben tanulmányozható az iskolai végzettség szerepe (ám itt valamelyest az életkor szerepével is számolni kell): az Élményalakzatok adattára lehetőséget ad arra, hogy a 20–29 éves érettségizett férfi munkások és az ugyancsak férfiakból álló 30 évesnél idősebb, nyolc általánosnál kevesebbet végzett munkások rétegeit szembesítsük. Három regény kivételével valamennyi a munkások átlagához képest is magasabb iskolázottságú réteg körében olvasottabb, méghozzá 10–30 százalékkal. Nagyon fontos tanulság következik ebből: még a könyvtárat használók körében is vannak határai a lektúrnek, a kevéssé olvasott rétegek lektúrt is kevesebbet és kevesebben olvasnak. A három kivétel közül a *Réztábla a kapu alatt* az alacsonyabb végzettségű, de jóval idősebb réteg körében jóval olvasottabb, mint a lektúrt is többet olvasó, de fiatalabb rétegnél. Frappáns bizonyítéka a „régről hozott ízlés” munkálkodásának. Az *Elfújta a szél* mindkét rétegnél valamivel olvasottabb, mint a fizikai dolgozók összességénél. Elgondolkodtató az a tény, hogy Mitschell regényét – amely a fizikai dolgozók körében is elsősorban női olvasmány – a szellemileg legmozgékonyabb fiatal szakmunkás csoport nagyobb arányban olvassa, mint a hasonló korú munkásnők. A magyarázat a réteg átlagosnál nyitottabb, de bizonytalanabb értékrendjében keresendő. Láthattuk, a lektúr nem „egyenolvasmány” de nem is „rétegolvasmány”, a legtöbb lektúr olvasóinak összetétele eltér az egész olvasótábor összetételétől. Nem annyira, mint például a kortársi modern irodalom olvasóinak összetétele, de jobban mint a romantikus és a klasszikus realista művek olvasóié.

MEGMÉRETTETIK A LEKTÚR

Öt évvel ezelőtt kérésemre nyolc irodalmár megpróbált 15 regényt elhelyezni saját kategóriarendszerében, közöttük a szóban forgó húsz regényt is. Akadtak köztük, akik pusztán *esztétikai értékük* alapján csoportosították a műveket. Mások az *írói célkitűzést*, illetve a *mű funkcióját* vették alapul. Ők irodalmi művekre és alkalmazott irodalomra osztották fel a műveket. Az alkalmazott irodalom kategóriáján belül szórakoztató és szórakoztatva ismeretterjesztő műveket különböztettek meg. Olyan kategóriarendszer is akadt, ahol a *mű hatása* is szerepelt szempontként; e szerint hasznos és káros műveket is megkülönböztettek. Néhány kategóriarendszerben *olvasmánytípusra* (krimi, kalandregény, életrajzi regény), a *tematikára* (társadalmi, érzelmes regény) és a *mű értékrendjére* (kapitalista, szocialista) utaló kategóriák is szerepeltek.

Ami az *esztétikai értéket* illeti, a nyolc szakértő három regénynél állapított meg észrevehető vagy számottevő művészi értéket. Négyen irodalmi értékűnek tartották Remarque és Cusack, hárman pedig Rejtő regényét. A *Ketten a halál ellen* és a *Diadalív árnyékában* az az olvasmányos, könnyebb fajsúlyú irodalom kategóriájába került, és azok sem emeltek vétót, akik nem tulajdonítottak nekik művészi értéket, hiszen nem nevezték sem giccsnek, sem álirodalomnak, hanem Remarque regényét a „szórakoztató irodalom”, a „történelmi bestseller”, a „tankönyv pótló, tanulságos könyv”, „alkalmazott irodalom”, Cusack regényét a „társadalmi lektúr”, „érzelmes lektúr” kategóriákba sorolták. Rejtő regénye az *irodalmi értékkel rendelkező humoros kalandregény* kategóriába került, vagyis a művészi értékű irodalom és a szórakoztató szerepű alkalmazott irodalom határára.

Megfelelőképpen kitágítva a kategóriát a *szórakoztató szerepű, krimi műfajú, alkalmazott irodalom* kategóriába sorolható öt mű: a *Sellő a pecsétgyűrűn*, a *Kedvesem, isten veled*, a *Holttest a könyvtárszobában*, az *Ordasok között* és az *A sátán kutyája*. A szórakoztató szerepű alkalmazott irodalom prototípusát egyöntetűen Christie regényében látják a szakértők. A *Holttest a könyvtárszobában* leggyakoribb minősítése a „szórakoztató”, a másik két „klasszikus” típusú több szakértőtől kap értéktelenségre, károsságra és haszontalanságra utaló minősítést. Az *A sátán kutyája* „álirodalom”, „ponyva”, a *Kedvesem isten veled* „rossz krimi”, „ponyva” minősítéseket. Ennél is szigorúbbak Dold–Mihajlik regényével: „ideológiai felszéllel megcsapott szocialista krimi”, „ócska krimi”. A legtöbb elmarasztalást a *Sellő a pecsétgyűrűn* kapja: „ideológiai felszéllel megcsapott hulladék irodalom”, „giccses társadalmi-politikai krimi”, „ócska krimi”, „unalmas kalandregény”, „álirodalom”. A szórakoztató szerepű alkalmazott irodalom másik „műfájának” a *kalandregénynek* ismérveit a *A fej nélküli lovas*, a *Vadnyugaton* és a *Pillangó* című regényekben fedezték fel az irodalmárok.

Az *alkalmazott irodalom és az álirodalom határára* helyezték a szakértők Dallos és Bókay életrajzi regényeit és a szórakoztató szerep mellett (de ennek alárendelve) ismeretgyarapító szerepét is hangsúlyozták. Passuth regénye nagyon közel került ehhez a kategóriához, mint *szórakoztató-ismeretgyarapító* szerepet is betöltő, de az álirodalom vonásait is viselő alkalmazott irodalom. Nem érdektelen végigfutni a minősítéseken: „történelmi giccs”, „alkalmazott regény”, „történelmi lektűr”, „értéktelen történelmi regény”, „történelmi álirodalom”, „szórakoztató regény”, „történelmi bestseller”, „elavult, unalmas történelmi regény”.

A *társadalmi témájú érzelmes álirodalom* kategóriába sorolható a nyolc szakértő minősítései alapján a *Légszomj*, a *Szerelmi történet* és a *Szexbomba*. Szilvási és Segal regényének besorolása viszonylag egyöntetű, Bessie regényének megítélésében már nem esnek egybe a vélemények: „giccs”, „társadalmi lektűr”, „tisztá igényű, érzelmes, romantikus szórakoztató irodalom”, „szexi bestseller”, „álirodalom”. Egy kategóriába került mint „ál-társadalmi” regény az *Elfújta a szél*, a *Réztábla a kapu alatt* és a *Hűszévesek*.

TETSIK-E A LEKTÜR OLVASÓINAK?

Magyarországon a hetvenes évek végén hat-hét „tetszett” válasza jut egy „nem tetszett”. Ha ez így van, nem ezt kellene inkább így kérdezni: elutasítható-e a lektűr? Ha elfogadjuk azt, hogy a közömbösség is lehet elutasítás és a „nem tetszett” lehet negatív előjelű szavazat a mű mellett, továbbá ha figyelembe vesszük azt, hogy tetszést kifejező „nagyon tetszett” mellett a „tetszett” jelenthet csupán annyit, hogy „nem okozott csalódást”, „elég jó volt”, „én csak olyan könyvet olvasok, amelyek tetszenek”, akkor fel lehet tenni így is a kérdést: Mennyire tetszik a lektűr olvasóinak?

Az Élményalakzatok adattárában újfajta tetszésmutatót alkalmaztunk. Észrevettük ugyanis, hogy a –2 és +2 közötti tetszésmutatók nem minden esetben hasonlíthatók össze. Nem vethettük össze például az idősebbek és a fiatalok, a diplomások és a csak nyolc általános osztályt végzettek tetszésmutatóit. Tegyük fel, hogy 100 idősebb, fizikai mun-

kát végző és 100 fiatalabb, diplomával rendelkező, szellemi tevékenységet folytató olvasó minősít egy regényt „nagyon tetszett”, „tetszett” és „nem tetszett” értékelésekkel. Tegyük fel, hogy +2, +1 és -2 értékekkel helyettesítve a három minősítést, mindkét réteg „átlagvéleménye” azonos érték, mondjuk +1,00. Mondhatjuk-e azt, hogy egyformán tetszett nekik az adott mű? Tekintsünk el most attól, hogy különböző lehet a tetszés oka, így a „tetszett” jelentése is, csupán azt vizsgáljuk meg, hogy vajon „egyforma szigorral” értékel-e a két réteg. Azt tapasztalhatjuk, nem. Az idősebb és iskolázatlanabb réteg – akármilyen olvasmányról van szó – ritkábban él a „nem tetszett” minősítéssel, mint a fiatalabb és iskolázottabb réteg. Az utóbbiak azért gyakrabban, mert kritikusabbak, mert bátrabban vállalkoznak olyan művek elolvasására, amelyek kockázatot jelentenek. Közük kevesebben vannak olyanok, akik azt hangoztatják: „én csak jó könyveket olvasok”. Nem titok, ezek a „jó könyvek” többnyire lektűrök. Hogyan lehet összehasonlíthatóvá tenni a két csoport értékelését kifejező tetszési mutatókat? Elégé egyszerűen, ha ismerjük mindkét csoport „értékelési szokását”. Említettem, hogy 150 regény olvasását és fogadtatását vizsgáltuk. A 150 regény elég volt ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy egy-egy réteg hogyan értékeli irodalmi olvasmányokat. A réteg értékelő magatartását az „átlagos tetszési mutató” fejezte ki. Ezzel hasonlítottuk össze az adott regény értékelését. Pozitív és negatív előjelekkel érzékeltettük, hogy az adott regény – a réteg mércéjéhez képest – jobban vagy kevésbé tetszik-e mint irodalmi olvasmányaik.

Nézzük meg most, hogy a relatív tetszési mutatók szerint milyen sorrend alakult ki a húsz regény között kedvelésük alapján! A relatív tetszési mutató (jele: rT) még két szám olvasható le: egy sorszámot, amely azt mutatja meg, hogy hányadik helyet foglalja el az adott mű a kedvelési sorrendben az első és a százötvenedik hely közül (jele: s), továbbá úgynevezett szórási értéket, amely azt mutatja, hogy mennyire egyöntetű a relatív tetszési mutatóban kifejezett csoportvélemény (jele: e).³

Emlékeztetőül ott szerepel még a mutatók mellett annak a kategóriának a rövid neve is, amelybe a nyolc szakértő minősítése alapján elhelyeztük a művet.

Talán érdekli az olvasót, melyik az a hét regény a százötven közül, amelyek megelőzik a tartós sikerű és a szóbanforgó húsz közül a legkedveltebb Remarque regényt: Egri csillagok (+0.46), A nyomorultak (+0.45), Akiért a harang szól (+0.43), Az aranyember (+0.37), Légy hű önmagadhoz (+0.36), Monte Christo grófja (+0.34), a Kőszívű ember fiai (+0.32). Olyan művek ezek, amelyeket a szakértők a „romantika” (Jókai, Gárdonyi, Dumas és Hugó regényei), a „klasszikus” (Jókai, Hugó regényei), az „olvasmányos irodalom” (Dumas, Knight és Hemingway regényei), a „háborús regények” (Knight és Hemingway regényei) kategóriákba soroltak. A vizsgáltak közül legkedveltebb három regény több szempontból is rokonságot mutat ezekkel.

Hogyan magyarázzuk az *Előljáta a szél* előkelőnek nevezhető 31. helyét, valamint azt, hogy a *Réztábla a kapu alatt* olyan közismert könyvet megelőzte a kedveltségi sorrendben, mint a *Piszkos Fred* és a *Sellő a pecsétgyűrűn*? Az *Előljáta a szél* olvasóinak 64%-a, a *Réztábla a kapu alatt* olvasóinak pedig 77%-a 30 éven felüli. Ez az arány a Remarque regénynél csak 46, a Rejtő regénynél 49, a *Sellő a pecsétgyűrűn* esetében 42, a

³ Legnagyobb értéke +2, a legkisebb 0

	rT	s	e	
A diadalív árnyékában	+0.32	8.	0,71	olvasmányos irodalom
A nap szerelmese – Aranyecset	+0.27	13.	0,97	áIROdalom/alkalmazott irodalom
Ketten a halál ellen	+0.27	15.	0,83	olvasmányos irodalom
Elfújta a szél	+0.15	31.	1.05	áIROdalom
Bohémek és pillangók	+0.06	50.	0.92	áIROdalom/alkalmazott irodalom
Réztábla a kapu alatt	+0.04	54.	1.05	áIROdalom
Ordasok között	+0.03	57.	0.84	alkalmazott irodalom
Pillangó	+0.01	60.	1.07	alkalmazott irodalom
Légszomj	–0.03	68.	1.02	áIROdalom
Esőisten siratja Mexikót	–0.09	85.	1.12	áIROdalom/alkalmazott irodalom
A sátán kutyája	–0.19	100.	1.08	alkalmazott irodalom
A fej nélküli lovas	–0.20	102.	1.17	alkalmazott irodalom
Sellő a pecsétgyűrűn	–0.23	107.	1.18	áIROdalom/alkalmazott irodalom
Szerelmi történet	–0.22	106.	1.16	áIROdalom
Piszkos Fred a kapitány	–0.25	114.	1.21	olvasmányos irodalom
Hűszévesek	–0.31	122.	1.16	áIROdalom
Kedvesem, Isten veled	–0.31	123.	1.18	áIROdalom
Vadnyugaton	–0.17	96.	1.02	alkalmazott irodalom
Holttest a könyvtárszobában	–0.51	144.	1.24	alkalmazott irodalom
Szexbomba	–0.91	150.	1.53	áIROdalom

Hűszévesek esetében pedig 37%. Ez annyit jelent, hogy Mitchell és Cronin regényeinek olvasótáborra jelentősen különbözik a többi lektúrától, elsősorban életkori összetételében. Azt lehet mondani, hogy nagyrészt másoknak tetszett a Mitchell és még inkább a Cronin regény, mint a másik tizennyolc lektűr.

Mivel magyarázható az, hogy az olvasottsági sorrendben a 9. *Sellő a pecsétgyűrűn* csak 107. a kedveltségi sorrendben? Nem könnyű a magyarázat, hiszen ez a Berkesi regény azon közismert művek közé tartozik, amelyet csaknem ugyanakkora arányban olvasnak a nők és a férfiak, a szellemi és a fizikai foglalkozásúak, a fiatalok és az öregek. (Az alacsonyabb tetszési mutatójú regények majd mindegyike vagy férfi vagy női olvasmány és ez természetesen az értékelésben is érezteti hatását.) A *Sellő a pecsétgyűrűn* 107. helyét elsősorban az magyarázza, hogy a közismert regény a hetvenes évek végén már nem tartozik a mérsékeltlen közkedveltek közé sem. Olvasói nagy részének már csalódást okoz, azok pedig akik régebben olvasták, kiejtik kegyeikből, egyre kevesebben állítják mércéül. Amit Berkesi és Szilvási helycseréjéről írtam, igazolják az olvasók. Íme az Élményalakzatok adattárában található Berkesi és Szilvási regények tetszési mutatói és helyezési sorszámai:

Appassionata (Szilvási)	+0.10	39.
Légszomj (Szilvási)	–0.03	68.
Albérlet a Síp utcában (Szilvási)	–0.07	77.
Akik nyáron is fáznak (Berkesi)	–0.07	79.
Sellő a pecsétgyűrűn (Berkesi)	–0.23	107.
Hűszévesek (Berkesi)	–0.31	122.

Még egy dolgot tekintetbe kell venni, de ez nemcsak Berkesi regényeire, hanem jó néhány más lektűrre is áll: olvasóik egy része kettős tudattal olvassa ezeket, és mint Halász László és Nagy Attila is megállapította „a művek megítélését jelentősen alakíthatja

a vizsgálati helyzetben az elvárásokhoz való igazodás...” arra törekednek, hogy jó színben mutakozzanak és a lehető legkisebb presztizisvesztést szenvedjenek... főleg a magasabb iskolázottságúak”.* (Ne feledjük a *Sellő a pecsétgyűrűn* olvasóinak 60%-a érettségizett, 18%-a pedig egyetemi diplomával rendelkezik, a *Piszkos Fred a kapitány* esetében pedig ezek az arányok: 58 és 17%.)

Mi magyarázza a *Szexbomba* meglepően alacsony tetszési mutatóját? Egyrészt feltehetően az, hogy a magyar olvasók többsége az erotikát *A nap szerelmese*, a *Szerelmi történet* és a *Ketten a halál ellen* csomagolásban fogyasztják szívesen. „A haladó amerikai irodalom szerény tehetségű képviselőjének” – Világirodalmi lexikon minősítése – bombája Magyarországon nem robbant, csak elpukkant és ennek feltehetően oka a regény „haladó mondanivalójának” ügyetlensége, hatástalansága is.

KIKNEK TETSZIK A LEKTŰR?

A fiatalabbaknak vagy az idősebbeknek? A férfiaknak vagy a nőknek? A szellemi vagy a fizikai munkásoknak? Ellentétes tartalmú téves nézetek terjedtek el a lektűr kedveléséről. Így az egyik: az egyszerűbb, a képzetlenebb olvasók az „álirodalom-lektűrt”, a képzetebbek inkább a „közhaznű-lektűrt” kedvelik. Így a másik: a műveltebb rétegekből kikerülő lektűrt olvasók ugyanúgy kedvelik a lektűrt, mint az egyszerű olvasók, a lektűr összekötő híd különböző társadalmi rétegek között. Bárki tapasztalhatja, hogy a „tévé-lektűr” (elsősorban a sorozatok) különböző társadalmi rétegekhez tartozó nézői hétről hétre közös témát találnak és igen gyakran közös álláspontot alakítanak ki, miért ne lenne így a lektűr olvasók között is? Már a lektűr olvasottságának vizsgálatánál is sejthető volt, hogy nemcsak a lektűrt olvasók, hanem a lektűrt kedvelők köre is erősen rétegzett lesz, hogy a férfi-olvasmány nemcsak a férfiak körében tapasztalható nagyobb olvasottságot, hanem kedvezőbb fogadtatást is jelent. Mind a lektűrt kedvelők, mind a lektűrt elutasítók köre erősen rétegzett, de művenként másképpen rétegzett, ez pedig azt is jelenti, hogy a legtöbb lektűr kedvelése társadalmi csoportokkal is jellemezhető. Nézzük meg a szóban forgó húsz lektűr kedvelését „madártávlatból”! Tizennégy a fizikai dolgozóknak, egy pedig az *A diadalív árnyékában* a szellemi foglalkozásúaknak tetszik jobban. Hat bizonyult olyan „híd-olvasmányoknak”, amely nagyjából egyformán tetszik munkásoknak és tisztviselőknek, diplomásoknak és nyolc általánost végzetteknek, legalábbis a könyvtárhaználóik körében. (Ezt egyébként természetesen addig is, azután is hozzá kellett volna, hozzá kellene tenni megállapításainkhoz.) Nézzük csak a „híd-olvasmányokat”: *Szerelmi történet*, *Elfújta a szél*, *Bohéme és Pillangók*, *Réztábla a kapu alatt*, *Esőisten siratja Mexikót*. Sokakat talán meglep, hogy a középosztálybeliek olvasmányának vélt regények egyformán tetszenek a fizikai és a szellemi foglalkozású rétegnek.

A kép hiteles, de ha mindkét réteget nemek szerint is bontjuk, árnyaltabb lesz. Vegyünk egy másik „dimenziót”, a nemeket! A húsz regény közül öt a férfiaknak (*Piszkos Fred a kapitány*, *Szexbomba*, *Kedvesem, Isten veled*, *A sátán kutyája*, *Sellő a pecsétgyűrűn*), néhány pedig (*Szerelmi történet*, *Elfújta a szél*, *Ketten a halál ellen*, *Bohéme és pillangók*) a nőknek tetszik jobban. Három regény (*Szerelmi történet*, *A diadalív árnyékában*

ban, *A fej nélküli lovas*) a 15–29 éves, három pedig (*Réztábla a kapu alatt*, *A sátán kutyája*, *Sellő a pecsétgyűrűn*) a harminc évesnél idősebbeknek tetszik jobban. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a három tényező az egymást feltételező foglalkozás és képzettség, a nem, valamint az életkor közül az első a legerősebb rétegtképző tényező.

Igy fest a kép madártávlatból, kerüljünk közelebb a jelenséghez! A húsz közül tizen-négyszer a fizikai dolgozóknak tetszett jobban, köztük található ez az öt regény is, amely a férfiaknak tetszik jobban, mint a nőknek. Ezek közül három (*Piszkos Fred*, *Szexbomba*, *Kedvesem, Isten veled*) a harminc éven aluliaknak, kettő pedig (*A sátán kutyája*, *Sellő a pecsétgyűrűn*) a 30 éven felülieknek tetszik jobban. Talán csak a Berkési regény kedvelőinek életkori összetétele szorulna magyarázatra vagy bizonyításra. Kezdem az utóbbival: Íme a relatív tetszési mutatók négy korcsoportban: férfi és nő, szellemi és fizikai foglalkozású olvasóknál:

	korcsoportok			
	15–19	20–29	30–49	50 felett
férfiak	–0.21	–0.27	–0.06	–0.07
nők	–0.40	–0.34	–0.12	–0.26
szellemi dolgozók	–0.52	–0.50	–0.24	–0.21
fizikai dolgozók	–0.01	–0.04	+0.15	–0.17
Még négy tetszési mutató, már a magyarázat részeseként:				
20–29 éves férfi, fizikai dolgozók			–0.06	
20–29 éves érettségizett fizikai dolgozók			–0.41	
30 évesnél idősebb férfi fizikai dolgozók			+0.10	
30 évesnél idősebb, nyolc általánosnál kevesebbet végzett fizikai dolgozók			+0.18	

Az érettségizett fizikai munkás férfiak úgy viselkednek, mint a velük azonos korú diplomások, mintha rájuk nem vonatkozna, hogy ők is fizikai dolgozók és férfiak. Az inkább álírodalom, mint „közhasznú” szórakoztató krimi a nyitottabb és a képzettebb rétegek körében jóval nehezebben ver gyökeret. Körükben is közismert, de túlnyomó többségük számára „könnyűnek” azaz értéktelennek talált regény a *Sellő a pecsétgyűrűn*. Persze itt is figyelembe kell venni, hogy azok, akik a regényt megjelenésekor, vagyis a vizsgálat előtt legalább tíz évvel olvasták átértékelhették, megváltoztathatták véleményüket, és ebben szerepet kapott a „művelt olvasó” követése, vagyis az az olvasói magatartás, amelyről Halász László és Nagy Attila írt.

A nők körében kedveltebb regények kedvelőinek rétegződése eléggé nagy eltéréseket mutat: a „neoromantikus” (vagy „neogiccs?”) *Szerelmi történet* 30 éven felüli, a *Ketten a halál ellen* a diplomás, az *Elfújta a szél* a 30 éven felüli középfokú végzettségű szellemi foglalkozású nőknek tetszik legjobban. A *Ketten a halál ellen* igazi női olvasmány, nemcsak a fizikai és szellemi foglalkozásúak, hanem a diplomások és a középfokú végzettséggel rendelkezők körében is jobban tetszik a nőknek, mint a férfiaknak, még hozzá valamennyi korcsoportban. Ezzel szemben az *Elfújta a szél* mondhatni csak fizikai dolgozó

nő olvasói jóvoltából nevezhető női olvasmánynak. A diplomás nők és férfiak egyformán hűvösebben fogadják (0.00 és -0.05 tetszési mutatók), a középfokú végzettségű szellemi dolgozók egyformán magasra értékelik (+0.31 és +0.27 tetszési mutatók), a fizikai dolgozóknál viszont a férfiak hűvös (-0.08) a nők meleg (+0.32) fogadtatásban részesítik.

Nemcsak az *Elfűjta a szél* értékelésénél figyelhető meg a fizikai dolgozó és a középfokú végzettségű szellemi foglalkozású nők hasonló viselkedése, ugyanígy alakult ez a *Szexbomba*, a *Ketten a halál ellen*, az *A nap szerelmese–Aranyecset*, az *Ordasok között*, a *Szerelmi történet* és a *Légszomj* esetében is. Hogy a női csoportnormának a férfi csoportnormánál erősebb hatásáról lehet-e inkább beszélni, vagy arról, hogy a fizikai munkát végző nők ízlésnormája a „föltöttük és előttük” lévő réteg ízlésnormájához igazodik, ezt nem könnyű eldönteni, valószínűleg mindkét tényezővel komoly mértékben számolni kell.

SZELLEMI MUNKAVÉGZÉS-E A LEKTÜROLVASÁS?

Mindennemű olvasás kíván valamelyes aktivitást, követel úgynevezett pszichofizikai aktivitást mindenképpen. Ami a szellemi – Józsa Péter fogalmát használva – elsajátítási aktivitást illeti, már ugyancsak megoszlanak a vélemények. Az ismeretet közlő alkalmazott irodalom „rendeltetésszerű” befogadása feltételezi az elsajátítási aktivitást, a krimi „rendeltetésszerű” befogadása nyomozó, rejtvényfejtő, összefüggést kereső tevékenységet, a verbális leleményre épülő szórakoztató olvasmány humorérzéklet, ironia iránti fogékony-ságot feltételez. Az Élményalakzatok adattára lehetővé teszi, hogy megvizsgáljuk a szóban forgó húsz lektűr kedveltségét az „aktív” (vagyis a szellemi munkavégzésre, összefüggések keresésére, az olvasottak továbbgondolására, az olvasottak önmagukkal való szembesíté-sére vállalkozók), valamint a „passzív” (a műben elsősorban vagy kizárólag csak kikapcsolódást, menekülési lehetőséget, élvezetet kereső és munkavégzésre, továbbgondolkodásra nem vállalkozó) olvasók körében.⁴ Nézzük meg milyen sorrendben alakul ki a húsz re-gény között annak alapján, hogy azokat hogyan értékelik az „aktív” olvasók (Ezúttal nem a relatív, hanem az abszolút tetszési mutatókat közöljük, tehát egy -2 és +2 közötti ér-téket!)

	A tetszési mutató értéke	
	az „aktív” olvasóknál	a „passzív” olvasóknál
A diadalív árnyékában	1.60	1.49
Ketten a halál ellen	1.28	1.46
Ordasok között	1.22	1.32
Bohémek és pillangók	1.20	1.24
Esőisten siratja Mexikót	1.10	1.22

⁴ A „passzív” és az „aktív” kategóriák kialakításának leírása a függelékben

A tetszési mutató értéke	
az „aktív” olvasóknál	a „passzív” olvasóknál

A nap szerelmese—Aranyecset	1.04	1.61
Pillangó	0.87	1.30
Elfújta a szél	0.87	1.57
Réztábla a kapu alatt	0.78	1.54
A sátán kutyája	0.77	1.06
Légszomj	0.72	1.32
Piszkos Fred a kapitány	0.65	1.04
Szerelmi történet	0.56	0.95
Húszévesek	0.51	1.11
Vadnyugat	0.27	1.18
A fej nélküli lovas	0.26	1.22
Szexbomba	0.20	0.40
Kedvesem, Isten veled	0.09	0.99
Sellő a pecsétgyűrűn	0.08	0.32
Holttest a könyvtárszobában	0.02	0.87

Emlékeztetül: az *A diadalív árnyékában* a 8. helyet foglalja el a 150 regény kedveltségi sorrendjében. A „passzív” olvasóknál a *Gróf Monte Christo*, az *Ezt látják a csillagok*, a *Nyomorultak*, az *Egri csillagok*, az *Aranyember* és a *Quo vadis?*, az „aktív” olvasóknál az *Egri csillagok*, a *Nyomorultak*, a *Bűn és bűnhődés* és a *Nagy utazás* és az *Akiért a harang szól* előzik meg a kedveltségi rangsorban. *A ketten a halál ellen* a 15. a kedveltségi sorrendben, az „aktív” olvasóknál azonban csak 27. és olyan művek előzik meg a körükben is kedvelt lektűrt, mint a *Karamazov testvérek*, az *Édes Anna*, az *A homok aszszonya*, a *Csendes Don*, a *Varázshegy* és a *Makra*.

Jól érzékelteti ez a táblázat a lélektani tényező olvasói viselkedést meghatározó szerepét, hiszen jó néhány műnél nagyobb különbség tapasztalható az értékelésben az „aktív” és „passzív” olvasók között, mint a fizikai munkások és a diplomások között, így például a *Sellő a pecsétgyűrűn*, a *Légszomj*, és az *A nap szerelmese—Aranyecset* esetében. Ugyanakkor azt is bizonyítja ez a táblázat, hogy a lélektani tényező mellett mégis mekkora szerep jut a szociológiai tényezőknek a jelenség magyarázatában. A *Bohéme és pillangók* tetszési mutatója alig különbözik az „aktív” és a „passzív” olvasóknál, a férfi és nő olvasók viszont eléggé eltérően értékelik, különösen a szellemi foglalkozásúak körében. Elgondolkodtató és további kutatásra ösztönző a tény, hogy milyen alacsonyra értékelik az „aktív” olvasók Christie, Chandler, Doyle könyveit, vagyis a krimi klasszikusait. Számolni lehet azzal is, hogy ez az olvasóréteg többféle mércével mér, és csak az „esztétikai mérlege” taláztatik könnyűnek a krimi, egy „haszonelvű mérlegen” talán súlyosabbnak ítéltetnének.

MILYEN OLVASMÁNYÉLMÉNYEK KÖZÉ KERÜL A LEKTŰR?

Az olvasmányélmények egyénenként különböző, de egymásra mégis hasonlító alakzatokat alkotnak. Alig akad két olvasó, akik életük során ugyanazokat a könyveket, ugyanolyan sorrendben olvasták volna, de két olyan ember bizonyosan nincsen, akik ugyanúgy olvastak volna egy-egy könyvet. Amilyen könnyű az egyediséget bizonyítani, olyan könnyű a hasonlóságokat észrevenni. Bizonyos művek sok olvasónál hasonló művek körébe kerülnek. Persze immár nem művekről, hanem olvasmányélményekről, vagyis az olvasmányok olvasatairól van szó. Az egyéni élményalakzatokban törvényszerűségek fedezhetők fel. Igaz, hogy egyes művek olvasatai eléggé különböző művek olvasatai mellé kerülhetnek, de bizonyos művek olvasataival csak a legritkább esetekben szerepelnek együtt.

A *Pizkos Fred a kapitány* és a *Pillangó* eléggé gyakran, a *Pillangó* és a *Közöny* (Camus) eléggé ritkán szerepelnek ugyanabban az élményalakzatban, akár mint együtt kedvelt, akár mint együtt elutasított olvasmányok. A szakértők véleménye alapján nyolc kategóriába került a húsz lektűr, három közülük a lektűr és az értékes irodalom határára. Kérdés, hol helyezkednek el abban a „kollektív” élményalakzatban, amely a könyvtárhatalmók élményalakzatainak „közös nevezőjeként” képzelhető el. Az alábbi táblázatban a nyolc szakértő minősítéseivel azok a művek állnak szemben, amelyeknek olvasatai ebben a „kollektív” élményalakzatban körülveszik az adott mű olvasatát.

A szakértők minősítése	Élménykörnyezet
A diadalív árnyékában közepes értékű irodalom	Nyugaton a helyzet változatlan (Remarque), Légy hű önmagadhoz (Knight), Via Mala (Knittel), Oroszlánykölykök (I. Shaw), Két nap az élet (Merle)
Ketten a halál ellen közepes értékű irodalom	Hőhullám Berlinben (Cusack), Bohémek és pillangók, Carrie, drágám (Dreiser), Szerelmi történet
Pizkos Fred, a kapitány irodalmi értékkel rendelkező humoros kalandregény	A tizennégykarátos autó (Rejtő), Kedvesem, Isten veled, A medveölő fia (May), A fej nélküli lovas, Tarzan (Burroughs), A sátán kutyája, Holttest a könyvtárszobában, Vadnyugaton
Sellő a pecsétgyűrűn szórakoztató szerepű krimi	Húszévesek, Akik nyáron is fáznak (Berkesi), Ordasok között, Albérlet a Síp utcában (Szilvási), Ezt látják a csillagok (Cronin), Vadnyugaton, Az aranyember (Jókai), Légszomj, Holttest a könyvtárszobában, Monte Christo Grófja (Dumas), Appasionata (Szilvási), A kőszívű ember fiai (Jókai)

Kedvesem Isten veled szórakoztató szerepű krimi	Helyettem kis virág (C. Charriere), Tarzan, A kölcsönkért lány esete (Gardner), A máltai sólyom (Hammet), A fej nélküli lovas, A kőbaltás ember (Szentiványi), A medveölő fia, A tizennégykarátos autó, Piszkos Fred, a kapitány
Holttest a könyvtárszobában szórakoztató szerepű krimi	A kölcsönkért lány esete, Helyettem kis virág, A sátán kutyája, Vadnyugaton, Germinal (Zola), Sellő a pecsétgyűrűn, Kedvesem, Isten veled, A fej nélküli lovas, Piszkos Fred, a kapitány
Ordasok között szórakoztató szerepű krimi	Sellő a pecsétgyűrűn, A kétarcú ember (Szabó L.), Vadnyugaton, Viharvirág, A kétéltű ember (Beljajev), A máltai sólyom, A kőbaltás ember, A háború és béke
A sátán kutyája szórakoztató szerepű krimi	Tarzan, A fej nélküli lovas, A zöld íjász (Wallace), Vadnyugaton, A kétarcú ember, Holttest a könyvtárszobában, A medveölő fia, Monte Christo grófja, A kölcsönkért lány esete, A tizennégykarátos autó
A fej nélküli lovas szórakoztató szerepű kalandregény	Vadnyugaton, A medveölő fia, A sátán kutyája, A kölcsönkért lány esete, Tarzan, Kedvesem, Isten veled, Viharvirág, Magellán-felhő, (Lem), A tizennégykarátos autó, Ivanhoe (Scott), A zöld íjász, A máltai sólyom, Piszkos Fred a kapitány
Vadnyugaton szórakoztató szerepű kalandregény	A fej nélküli lovas, Grand Hotel (Baum), Az Oroszlán jegyében (Kovai), A medveölő fia, A kétarcú ember, A halhatatlan kedves (Székely), A Sugár úti palota (Zsigray), Tarzan, A sátán kutyája, A kölcsönkért lány esete, A zöld íjász
Pillangó szórakoztató szerepű kalandregény	Elátkozott királyok (Druon), Árvíz Indiában (Bromfield), Helyettem kis virág, Via Mala, A medveölő fia

A nap szerelmese – Aranyecset
a szórakoztató szerepű életrajzi
irodalom és az álirodalom határán

Mesél a bécsi erdő (Gál), Akik nyáron is fáz-
nak, Via Mala, A Sugár úti palota, Bohémek
és pillangók, Elfújta a szél, A Dukay-család
(Zilahy), A Tamástemplom karnagya, Az
oroszlán jegyében, A halhatatlan kedves

Bohémek és pillangók
a szórakoztató szerepű életrajzi
irodalom és az álirodalom határán

A szexbomba, A halhatatlan kedves, A Sugár
úti palota, Ketten a halál ellen, A nap szerel-
mese–Aranyecset, Bengáli tűz, A Tamás-
templom karnagya

Esőisten siratja Mexikót
a szórakoztató és ismeretgyarapító
történelmi regény és az álirodalom
határán

A bíborban született (Passuth)

Szexbomba
társadalmi témájú érzelmes
álirodalom

Miért (Bihari K.), Nyúlcipő (Updike) Burok
(Kolozsvári G. P.) Bohémek és pillangók

Légszomj
társadalmi témájú érzelmes
álirodalom

Albérlet a Síp utcában, Appassionata, Akik
nyáron is fáznak, Húszévesek, Sellő a pecsét-
gyűrűn, Ezer év a Vénuszon (Botond–Bo-
lics) Elfújta a szél, A Dukay-család, Bengáli
tűz, Az aranyember

Szerelmi történet
társadalmi témájú érzelmes
álirodalom

Jó reggelt búbanat (Sagan), Fekete eső (Si-
menon), Légy hű önmagadhoz, Oroszlán-
kölykök, Nyugaton a helyzet változatlan,
Ketten a halál ellen

Húszévesek
társadalmi témájú álirodalom

Sellő a pecsétgyűrűn, Akik nyáron is fáznak,
Albérlet a Síp utcában, Appassionata, Lég-
szomj, Jan Eyre (Ch. Brontë) A nap szerel-
mese–Aranyecset, Elfújta a szél

Réztábla a kapu alatt
társadalmi témájú álirodalom

Ezt látják a csillagok, A Manderley-ház asz-
szonya (Du Maurier), Elfújta a szél, Árvíz In-
diában, Fekete vőlegények (Gulácsy), Két
fogoly, Via Mala, A Dukay-család

Elfújta a szél
társadalmi témájú álirodalom

Réztábla a kapu alatt, A Manderley-ház aszszonya, Két fogoly, Árvíz Indiában, Ezt látják a csillagok, Via Mala, A Sugár úti palota, Jan Eyre, A nap szerelmese—Aranyecset, Légszomj

A hűz regény olvasataival leggyakrabban együtt szereplő olvasatok alakzatait tanulmányozva hat élménykört (olvasat-típust) lehet észrevenni.

A) A Berkesi és Szilvási műveiből álló élménykör

Ebbe sorolhatók a *Hűzévesek*, a *Sellő a pecsétgyűrűn* és a *Légszomj* olvasatai, annak ellenére, hogy a *Sellő a pecsétgyűrűn* krimiként és kalandregényként nyilvántartott olvasmány, annak ellenére, hogy az irodalmárok lényegeges eltéréseket fedeznek fel Berkesi izgalmasabb és „politikailag élesebb”, valamint Szilvási „művesebb” és „népfrontosabb” regényei között. Az olvasók számára egymással helyettesíthetők Berkesi és Szilvási regényei. Ami ma még mindig eléggé gyakori „művészileg fogyatékos, de szocialista eszmeiségű” érvelést illeti, ezt sem a szakértői minősítések, sem az olvasatok nem igazolják. A *Sellő a pecsétgyűrűn* „élmény-rokonai” között, egy Cronin regény, a *Légszomj* rokon olvasatai között a *Dukay-család*, a *Hűzévesek* élménykörében pedig az *Elfújta a szél* tanúskodik erről.

B) A krimiből és kalandregényekből álló élménykör

Ebbe sorolhatók az *A fej nélküli lovas*, a *Pizskos Fred, a kapitány*, a *Vadnyugaton*, a *Kedvesem, Isten veled*, az *A sátán kutyája*, a *Holttest a könyvtárszobában*. Az olvasói élményalakzatok meggyőzően bizonyítják, hogy a krimi és a lektúr olvasatai nem különülnek el egymástól, hogy a krimi az olvasók többsége kalandregényként, és nem nyomozó tevékenységet, azaz szellemi munkát végezve olvas. A krimi olvasói általában nem nyomoznak, hanem izgulnak, nem elébe, hanem utána mennek az eseményekkel. Ezt az előfeltevést majd a krimi olvasásának folyamatát vizsgáló kutatásoknak kell igazolni. A *Pizskos Fred, a kapitány* élményköréből hiányzanak mind az értékes, mind a humoros művek, egyedül a *Svejk* szerepel, de az is csak az élménykör külső körében.

C) A „kultúr-lektúr” élménykör

amely elsősorban az életrajzi regények olvasataiból áll. Ide sorolható a *Bohémek és pillanatok*, az *A nap szerelmese—Aranyecset*. Ebben az élménykörben a „békebeli lektúr” olvasatai is szerepelnek, ugyanakkor Berkesi regényeinek olvasatai is.

D) A „lelkiző lektúr” élménykör

amelynek jellegzetes képviselői éppen a *Ketten a halál ellen* és a *Carrie, drágám*. Ide kívánczik még a *Szerelmi történet* a vizsgálatban szereplők közül. Ez az élménykör részben a „kultúr-lektúr” részben a „háborús regény” élménykört metszi át.

E) A „háborús regény” élménykörben

az *Oroszlánkölykök*, a *Légy hű önmagadhoz* és a *Két nap az élet*, valamint éppen Remarque regényeinek olvasatai a legjellemzőbbek. Hogy az irodalmi értéket is képviselő Remarque regényt is lehet „lektúr szinten olvasni”, azt – többek között – éppen a *Via Mala* ebben az élménykörben szereplő olvasata bizonyítja.

F) A Passuth élménykör

ide elsősorban Passuth regényeinek olvasatai tartoznak. Meglepően kevés történelmi és problematikájú témájú mű olvasata került a Passuth élménykörbe (annak is csak külső köreibe). Mindössze a *Kereszteslovagok* és az *Aranykoporsó*. Hiányzik az *Egri csillagok*, a *Háború és béke*, az *A láthatatlan ember*, az *A köszívű ember fiai*, a *Néró a véres költő*, a *Viharvirág*, *Az oroszán jegyében*, az *A fekete város*, az *Ivanhoe*.

G) A „békebeli lektúr” élménykörbe

került Cronin és Mitchell regénye, amelyek egészen hasonló, mondhatni ugyanannak az élményalakzatnak – egymással felcserélhető – elemei. Legfeljebb annyi a különbség, hogy az *Elfújta a szél* olvasata valamivel „modernebb”, hiszen Dallos és Szilvási műveinek olvasataival szerepel egy élménykörben. (Így tehát akinek tetszett a Légszomj, annak – ha olvasta – feltehetően az *Elfújta a szél* is. Az egyik mű kedvező fogadtatása alapján – elég nagy valószínűséggel – meg lehet jósolni a másikat is.)

A *Szexbomba*, a *Pillangó* és az *Ordasok között* olvasatai nem sorolhatók be a felsorolt hét élménykör egyikbe sem. Az *Ordasok között* és a *Pillangó* olvasatai a krimi-kaland-regény élménykörébe tartozó olvasatokkal rokonok leginkább, de a Berkesi–Szilvási, valamint a „háborús regény” élménykörhöz is nagyon közel állnak. Az *Ordasok között* és a *Pillangó* mint művek meglehetősen különbözőnek tűnnek, hasonló olvasataik szemléletesen bizonyítják azt, hogyan alakul át az „eredeti mű” az olvasóra hasonlító élménnyé. Van azonban egy lényeges eltérés a két „hasonlóan olvasott” regény olvasatai között. Az „élmény univerziumban” csak közel, de nem egy helyen vannak: pozíciójukat az áttételesen közlő modern próza olvasataitól való távolságukkal lehet jól meghatározni. A *Pillangó* gyakrabban szerepel együtt, mint kedvelt vagy elutasított olvasmány, Golding, Faulkner, Bulgakov, Camus, Updike, Semprun, Böll műveivel, mint az *Ordasok között*. (Az átlagos-

nál jóval nehezebb feladatot jelentő, nem hagyományos módon megformált modern próza ugyanis jóval nehezebben olvasható lektűrként mint mondjuk a *Háború és béke*, amely éppen az *Ordasok között* élménykörében szerepel, vagy a *Jan Eyre*, amely a *Húszévesek* „rokonságában” bukkan fel.) Egy lektűr hatóköréről – és áttételesen még művészi értékéről is – megbízható jelzést ad az, hogy olvasata mekkora távolságra helyezkedik el a modern próza olvasataitól az élményalakzatában. (Akár az egyének, akár – mint most is – szélesebb rétegek élményalakzatáról van szó. Az Élményalakzatok adattára erről is tájékoztat.)

A legközelebb az *A diadalív árnyékában* olvasata áll a modern próza olvasataihoz. (Nem sokkal távolabb, mint Mann regényeinek olvasatai!) Valamivel, de nem sokkal nagyobb ez a távolság a *Piszkos Fred, a kapitány* és a modern próza között, ez pedig azt jelenti, hogy a leggyakoribb krimi-kalandregény olvasata ellenére is szép számmal akadnak olyanok, akik humorát, iróniáját, áttételes közléseit is fogni képesek. A *Szexbomba* áll a harmadik helyen (a húsz között) ebben a sorrendben. Az élménykörben szereplő Updike és Kolozsvári Grandpierre regények olvasatai is jelzik, hogy ezt a regényt az értékes irodalmat olvasók közül is többen kedvezően értékelték, a regényt elutasító nagy többséggel szemben. Hogy pontosan mit értékelték benne, arról csak feltevéseink lehetnek, az azonban nem véletlen, hogy nem a *Kentaur*, hanem a *Nyúlcipő* került élménykörébe Updike két műve közül, ami „szexi regény” funkcióját sejteti. A modern próza élménykörétől legtávolabb a *Sellő a pecsétgyűrűn* és az *A nap szerelmese – Aranyecset* olvasatai foglalnak helyet, de eléggé messze került a modern próza olvasataitól az *Elfújta a szél*, a *Húszévesek*, az *A fej nélküli lovas*, a *Légszomj* és a *Réztábla a kapu alatt* is, nem véletlenül zömmel azok a művek, amelyeket az irodalmárok „álirodalom” minősítéssel láttak el.

BEZÁR-E A LEKTŰR?

A lektűrolvasás értékrendek, életmódok, ízlések, olvasói igények okozatai, tehát nem a lektűr zárja el az utat a kortársi irodalom értékes alkotásai felé, persze hangsúlyos jelenléte konzerválhatja az ízlést. Az álirodalomhoz sorolt lektűr inkább, mint a szórakoztató szerepű alkalmazott irodalom, amely a híd szerepét is betöltheti a Remarque regényekhez hasonló, a kifejezetten „híd-olvasmányok” mellett. Láthattuk nem csak olvasói, maga a lektűr is sokféle, mert különböző „megrendelésekre” készülnek.

Az Élményalakzatok adattárát lapozgatva, tanulmányozgatva, megpillanthatjuk a megrendelőket, akik a könyvtárban ilyeneket mondanak: „Olyan regényt szeretnék olvasni, mint annak idején az A Sugár úti palota volt”, „Kérek egy Berkesi regényt, nem baj, ha nem Berkesi írta”, „Azért szeretem Jókait, mert olyan Berkesi stílusban dolgozik”.

Az élményalakzatok adattára persze csak egy adott időszaknak, a hetvenes évek közepének Élményalakzatait modellezi, a lektűr tanulmányozása pedig csak történeti vizsgálódás lehet, amely csak a honnan-hová szemlélettel lehetséges. Egy-egy lektűr „éppen-olvasottsága” összehasonlíthatatlanul kevesebbet árul el, mint pályája, „olvasástörténete”, ahogy sikerkönyvből közismertté, majd már alig kedvelt közismert regénnyé válik.

A honnan-hová nézőpont mellett a lektűrolvasás folyamatának egyes állomásait közelebbről is tanulmányozni kell ahhoz, hogy az élményalakzatok tanmodellből „élet-

ténnyé” válhassanak. Ehhez tanulmányozni kell a döntést is, a lektúr kiválasztásának előzményeit. Tanulmányozni kell a lektúrral kapcsolatos elvárások és a lektúr nyújtotta lehetőségek sok ismeretes egyenletét. Tanulmányozni kell a lektúr értékelését, például azt, hogyan válik a népszerű lektúr szerzőjének legújabb műve közismertté anélkül, hogy közkedveltté válna. Tanulmányozni kell a lektúr értelmezését és hatását, a lektúr kiváltotta „ál-katarzist”, amelyről még kiderülhet, hogy bizonyos tekintetben a valódi „tökéletes pótléka”. Ezeknek a további kutatásoknak a szükségességét akartam írásommal bizonyítani, és még kettőt: egyrészt azt, hogy nem lehet a lektúrt sommásan lektúrnek kezelni, amikor annyiféle megrendelést elégít ki, másrészt pedig azt, hogy nem lehet a lektúrolvasót sem „lektúrolvasó” címkével megkülönböztetni az „igazi olvasóktól”, sem könnyűszerrel irodalom olvasóvá nevelni. Hogy ki fizet rá a lektúrra, az állam, a könyvtár vagy az olvasó, hogy „Kiváló Szórakoztató” díjat vagy József Attila díjat kapjon-e a szórakoztató szerepű lektúrt író szerző, és hogy mit kapjon az álirodalmat író Nobel-díjas vagy SZOT-díjas író, ezen még sokat kellene töprengeni. Elsősorban az erre vállalkozóknak ajánlom írásomat.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Élményalakzatok II.

1973-ban a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Kutatásának keretében közművelődési könyvtárba járók irodalmi olvasmányainak szerkezetét és az olvasmányok „lenyomatait” (vagyis olvasatait) vizsgáltuk Gondos Ernő hasonló szándékú kutatásának módszereit és eredményeit is felhasználva. 1978-ban jelent meg a kutatásunk eredményeit összegező *Élményalakzatok I.* című kötet, jelezve a folytatást. Akkor a kutatás adatbankját adtuk közre egy kutatásunk előfeltevéseit és módszereit ismertető tanulmány kíséretében, lehetőséget adva arra, hogy mind a kutatók, mind a hivatásos olvasmányközvetítők forrásként, térképként, segédletként használhassák. Ily módon úgyszólván olvasóinkkal együtt kezdtük el adatainkat értelmezni. Ez a kötet azokat a tanulmányokat tartalmazza, amelyeket a kutatók az *Élményalakzatok I.* kötetben közzétett adatokra támaszkodva készítettek. Balogh Zoltán – a fiatalabb szociológus nemzedék egyik legtehetségesebb tagjának – váratlan halála miatt nem születhetett monográfia, csupán tanulmányok gyűjteménye, az irodalmi élményvilág különböző nézőpontú megközelítései. Tanulmány foglalkozik az irodalmi érdeklődés és az olvasó magatartás összefüggéseiről, az irodalmi olvasottságot és az olvasói aktivitást befolyásoló tényezőkről, a nők és a férfiak irodalmi olvasottságának és ízlésének különbségeiről, a különböző korosztályok irodalmi olvasottságáról és a különböző irodalmi olvasmánytípusok „korprofiljáról”, az irodalmi élményvilág szerkezetéről, az irodalmi művek olvasatainak különböző típusairól, a kortárs magyar próza, a lektűr és a tudományos-fantasztikus irodalom olvasottságával, kedveltségével és az élményalakzatban elfoglalt helyével. A magyar irodalomszociológiai kutatás egyik legnagyobb szabású és legeredetibb módszerű empirikus kutatásának eredményeit tartalmazó kötetet veheti kézbe az olvasó.

Patterns of Reading Experiences II.

In 1973 in the framework of the research activity of the Centre for Library Science and Methodology the structure and 'imprints' (i.e. interpretations) of literary materials read by public library users were examined. The research made use of methods and results of a similar scientific investigation carried on by Ernő Gondos. Summing the results of our investigation 'Patterns of Reading Experiences I.' was published in 1978, which marked the continuation of this kind of researches. At that time the data-bank of our research was published together with a study which informed about the assumptions and methods of our research. Hereby an opportunity was provided for both research workers and professional disseminators of reading materials to use it as a source, as a handbook. Thus we – so to say – simultaneously with our readers began data-interpretation. This volume contains the studies made by our research workers on the basis of data published in 'Patterns of Reading Experiences I'. Owing to the unexpected death of Zoltan Balogh – he was one of the most talented member of the younger generation of sociologists – instead of a monography only a collection of studies approaching literary reading experiences from various points of view has been written. The study deals with the interconnections of literary interests and readers' behaviour; with the factors influencing literary reading and taste in case of men and women; with the literary readings of various age-groups and the 'age-profile' of various types of literary reading materials; with the structure of literary experiences; with various types of interpretations of literary works; with the readings and popularity of contemporary Hungarian prose, of light literature and science fiction, and furthermore with their place in the patterns of literary experiences. As far the Hungarian researches in sociology of reading is concerned this publication contains the results of an empirical investigation made on the largest scale and having a style of its own.

AFRANIUS AGATHIASZ AGJEJA AGNON AGRICOLA AHLIN AHMADULINA AHMAT
AHO AICHINGER AIKEN AISZKHINESZ AISZKHÜLSZAJ CHING AISZOPOSZAJ
AJNI AJTMATOV AKEN AKRITASZ EPOSZ AKSZAKOV AKUTAGAVA ALARCON ALL
Y URENA ALAVIALBEE ALBERTI ALDANOV ALDECOA ALDINGTON ALDRIDGE A
CSANDRI ALEGRIA BAZAN ALEMAN D ALEMBERT ALENCAR ALEXIS ALFIERE
FONSO EL SABIO ALGREN ALIGER ALJOSIN ALKAIGSZ ALKMAN ALMQUIST A
NSO ALTENBERG ALVAREZ QUINTERO ALVARO ALVES REDOL AMADO AMBROS
AMBRUS AMIEL AMIR AMIS AMYOT ANAKREON ÁNAND ANDAY ANDERSCH ANDER
EN ANDERSEN NEXO ANDERSON ANDRADE ANDREJEV ANDRES ANDRIC ANDRZE
WSKIANGELUS SILESIVS ANGIOLIERI ANGOLSZÁSZ KRÓNIKA ANH DUC ANOU
AN-SKI ANSZÁRI ANTIMAKHOSZ ANTIPHON ANTOKOLSZKIJANTONOV ANVARI
ZENGRUBER APÁCAI CSERE APITZ APOLLINAIRE APOLLONIOSZ RHODIOSZ A
IANOSZ APRILY APULEIUS BALASSI BALDWIN BALMONTBALZAC BANDEIPA BA
BBANVILLE BARBERINO BARBU BARBUSSE BARTH BASS BASSANI BATES BATSA
BBAYLE BEAUMARCHAIS BEAUMONT BEAUVOIRBENEDEK BENEDETTI BENIAK BEN
BERGMANN BERGSON BERNI BERTOBETTI BEZIMENSZKIJ BIALIK BIBLIA BIC
BLAGA BLAKE BOGOMOLOV BOIARDO BRANT BRECHT BULGAKOV BUNYIN BUZZA
CANETTI CANTEMIR CANSEVER CANTH CAO CSE CAPEK CAPOTE CARAGIALE C
CARDARELLI CARDOSO PIRES CARDUSCI CARLYLE CARMINA BURANA CATERINA
SIENA CATHER CATO CATS CATULLUS CÉLINE CELLIERS CELLINI CENDRARS
CERNUDA CERVANTES SAAVEDRACHAMISSO CHAMSON CHAPELAIN CHAPMAN CHRIS
ES D ORLÉANS CHARRIÈRE CHARTIER CHOCANO CHRÉTIEN DE TROYES CHRIS
TIE CHRLATINE DE PISAN CIBIN CICEROCLAES CLAUDEL CLAUDIANUS CLAU
DIIUS CLAUSCOOPER COPE COPIE COPPÉE CORAZZINI CORBIÈRE COURTHS-MA
HLER COURTADECSAADAJEV CSAKOVSZKIJ CSANÁDY CSARENC CSÁTH CSAVCS
CSAVADZE CSEHOV CSERES CSERNIKOVSZKY DABIT DABROWSKA DADIÉ DAGEF